ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 159

EHL-İ SÜNNET VE ŞÎA

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 159

EHL-İ SÜNNET VE ŞÎA

Prof. Dr. Hüseyin ATAY

SUNUŞ

Gerçek ile doğru arasında fark vardır. Olaylar kendisine göre vuku bulan şeye gerçek denir. O, olaylara değil, olaylar ona tabi olur. Yüce Allahın koyduğu fizikî ve sosyal kanunlar gerçektir. Olaylar o kanunlara göre meydana gelirler.

Doğru ise, zihindeki bir fikir ve kavramın dış dünyadaki olaylara ve nesnelere uygun olmasıdır. Ağaçta elma olduğu düşünüldüğü zaman, ağaçta elma varsa, bu düşünce doğrudur.

Fikirler ve inançlar hem doğruluk ve hem gerçeklik yönünden ele alınıp incelenebilirler.

Bazı fikirlerin doğruluğu apaçık olur.

Bazı fikirlerin yanlışlığı apaçık olur.

Bazı fikirler de ilk anda doğru ve yanlış olabilme durumunda gözükür. Bunlar incelenmeğe muhtaçtır.

Fikirler, ya kendi özleri açısından veya bağlı oldukları sistemin tümüne göre doğru olurlar. Bu eser, içinde mevcut olan fikir ve inançların kendi özleri ve hem de bağlı oldukları sistemin ölçüleri açısından doğru veya doğruya yakın olup olmadıklarının anlaşılmasına yardımcı olacak bir yöntemle kaleme alınmıştır. Fikir ve inançların mukayesesi, doğruluklarının ortaya çıkmasına vesile olur.

Müsveddeleri ve tashihleri ile meşgul olan Araştırma görevlisi Hasan Onat'a, emeği geçen üniversite matbaası ilgililerine ve fakültenin yönetim kuruluna teşekkür etmeyi görev sayarım.

Yüce Allah başarılar versin.

Prof. Dr. Hüseyin Atay

22/ 6/ 1983

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

1- *Mezhepler Tarihi:*

Ele alacağımız bu eser, İslâmda fikir ve düşünce tarihinin bir kolu olan Mezhepler Tarihinden bir kısım sayılabilir. Türkçemizde Mezhepler Tarihi adı ile anılan bu bilim koluna eski müslümanlar yazdıkları eserlerin adları ile birbirine yakın adlar koymuşlardı. Son zamanlarda Muhammed Ebu Zehra da bu hususta yazdığı esere "el-Mezahib el-İslâmiye" adını veriyor ve bunun da siyasî, itikadî ve fıkhî mezhepleri içerdiğini anlatıyor. Bu konuda yazılmış eserler, fikir tarihi olmaktan uzak görünümdedirler. Çünkü fikirlerini anlattıkları kimselerin tarihlerini vermemektedirler. Sadece fikirleri ve sahiplerinin kimler olduklarını ortaya koyarlar. Ancak, şahısların fikirlerini kimlerden aldıklarını ve fikirlerinde kime uyduklarını veya benzediklerini de anlatmakta olduklarından, bu fikir sahiplerinin, çağdaş veya daha önceki nesilden olduğu anlaşılabilir. Ne var ki, ayrı eserlere başvurularak tarihleri tesbit edilebilmektedir. Biz bu eserde imkânımız nisbetinde tarihlere yer verdik ve böylece olayları ve fikirleri tarihe yani zamana ve mekana bağlamaya çalıştık.

Mezhepler Tarihinin yeni bir ad olduğunu söyledik. Eskiden "Makalat"[1] adı altında, sonraları "Milel-Nihal"[2] daha sonraları "Fırak"[3] adı altında yazılan eserler bugün Fırkalar Tarihi "Tarih

1 Ebul Hasan Ali b. İsmail Eşari, (ö. 324 H. 935 M) "Makalât el-İslamiyyin adlı eseri, Sa'd b. Abdullah Ebul Halef Eşarı el-Kummi (301 H. 913 M) nin "Kitab el-Makalat vel-Fırak" adlı eseri.

2 Ebu Muhammed Ali b. Hazm (456 H. 1063 M) in "el-Fasl (fısal değil) fil-Milel vel-Ehvai ven-Nihal" adlı eseri ile, Ebul Feth Muhammed b. Abdulkerim Şehristani (537 H. 1142 M) nin "el-Milel vel-Nihal" adlı eseri.

3 Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed Bağdadi (429 H. 1037 M) nin "el-Fark beynel Fırak" adlı kitabı, Ebu Muzaffer Isferayinî (471 H. 1078 M) "et-Tabsir fiddin ve Temyiz el-fırka el-Naciye Anil-Fırak el-Hâlikin", Albert Nasr Nadir'in "Ehemmu-el-Fırak el-İslamiyye" (çağdaş) adlı eserler; Ebu Muhammed b. Musa (310 H. 922 M) nin "Fırak'uş-Şia" adlı eseri eski bir eserdir.

ul–Fırak" denen ilim konusu altında işlenmekedir. Eskiden "fırka" kelimesi fikir ve inanç ayrılıklarından doğan gruplara verilirdi. Fırka deyince de akla itikadi ayrılıklar gelirdi ve arapçada bu gelenek gene devam etmektedir.

2– *Fırka Kelimesi:*

Şimdi "fırka" kelimesinin anlamına bir göz atalım. "FRK" kökü arapçada iki şey arasını ayırmak, birinin diğerinden ayrı olduğunu ortaya koymak, her birinin ayrı ayrı özellikleri ve meziyetleri, imtiyazları bulunduğunu belirtmektir. Ayrılmak, ayrılıp gitmek anlamında gecenin gündüzden ayrılıp gitmesi, sabahın gece ile gündüzü ayırmasına dendiği gibi hak ile batılı ayıran Kur'ana da bu kökten gelen "Furkan" denmiştir.[4]

Kuranı Kerim'de çeşitli şekil ve türeyişleri kullanılan bu kelimenin bizi burada ilgilendiren anlamı "Hep birlike Allahın dinine sarılın, ayrı ayrı olmayın"[5] ayetinde zikredilen "velâ teferrekû" ifadesidir. "Teferruk"un anlamı, kendine çekerek ayrılmak, fırka kurmak ve ayrıcalık yapmak, bölünmek ve bölüklere ayrılmak demektir. İşte Kuranı Kerim, müslümanların, böyle bölüklere, fırkalara ayrılarak, birbirinden sıyrılmalarını ve ayrı düşmelerini yasaklamıştır. Müslümanları ayrılıklara düşüren inançları ve kütleleşmelere ön ayak olan fikirleri yermek ve kötülemek için, bu işleri yapanlara, Kuranı Kerimden alınan fırka adı verilmiştir. Onun için "Fırka" İslam Kültüründe sevilmeyen bir ad olmuştur. Müslümanların genellikle üzerinde birleştikleri bir prensip de şudur: İtikat ve inanç hususunda ihtilafın olmamasıdır. Nerde ise her mezhep (fırka) fikir ayrılığına karşı çıkmaktadır. Pek cüz'i, tesir etmeyecek ve ayrılık sayılmayacak derecede küçük bir anlayışa ve fikir farkına bile yer veren bulunmamaktadır. İtikatta fikir ve inanç ayrılığına musamaha göstermeyenler ve sert davrananlar fıkıhta ve insanın bedeni ve fiziki davranış ve hareketlerine dair verilecek hükümlerde ihtilafı kabul etmişler ve değişik hükümlerin ortaya atılmasını meşru saymışlardır. Elbette ki bu ihtilafın kendine göre ve onu ileri süren taraflarca meşru bir yönü bulunacaktır. Demek ki hangi mezhepten olursa olsun, müslümanlar, itikat konularında ihtilaf etmeye karşı çıktıkları halde fıkıhta buna oldukça ve daha da fazlası ile müsamaha göstermektedirler.

4 Ahmed b. Faris, Mu'cem Mekayıs-il-Luga, 4/ 493-4.
5 Al-İmran 103.

3- Fikir ihtilafında tutulacak yol:

Burada şu müşahedemi zikretmeden geçmeyeceğim. Bir müddet önce bir İslam memleketinden döndüm. Orada yeni bir inanç akımı peşinde olan bir âlimle görüştüm. Kelâm konusunda, ki itikat ile uğraşan bir alimdir, ileri sürmüş olduğu inançla ilgili bazı âyeti kerimelere kendi anlayışına göre verdiği mana ile karşısına çıktığını iddia ettiği mana arasında büyük bir fark göremedim. Ayeti Kerimeye arapça bir kelime kullanarak kendisi bir mana, karşı taraf ise gene arapça bir kelime kullanarak başka bir mana veriyor. Bu iki arapça kelimeyi kullanmaktan neyi kasdettiklerini de açıklıyorlar. Ama kendisi ile görüştüğüm âlim kendisinin kullandığı kelimenin ve manasının doğru, ötekinin yanlış olduğunda çok ısrar ediyor ve ötekinin düzeltilmesi gerektiğini yoksa sapık sayılacağını iddia ediyor. Bence ikisinin arasında mana bakımından küçük bir fark varsa da kasıt bakımından bir fark yoktur. Bunu, bu alime anlatmaya imkan olmadığını gördüm.

Şimdi okuyucularıma duyurmak ve bildirmek isterim ki, dün olduğu gibi bugün de, Türkiyede olduğu gibi dışarda da, fark olmayan yerde farkın olduğunu iddia edip ortaya çıkanlar vardır; fikir ve mana ihtilafı olmadığı halde, mutlaka arada böyük bir farkın ve ayrılığın bulunduğunu iddia edenler vardır. Böylece ayrılık ve fırkacılık olmayan yerden bile medet umarak ayrılık ve fırkacılık yapanların bulunduğunu bilelim. Bu suretle ayrılık ve fırkacılık yapanlar, sonra tutup birlik ve beraberlik bozuluyor diye yaygarayı da basıyorlar. Herkes birliği ve beraberliği kendi anladığı manada, kendi sloganı ve bayrağı altında gerçekleştirmeğe uğraşıyor ve daha çok bölünmelere ve ayrılıklara sebep oluyorlar.

Benim tutumum, -alimle de öyle münakaşa ettim- ayrılık noktaları bulmaya çalışıp ayrılmaları tahrik etmek değil, birleştirici noktaları arayıp, bulup birleştirmeğe çalışmaktır. Elbette herkesin kendine has ayrı fikri olabilir ve olacaktır. Ama o fikirde kavşak noktası nedir onu aramalıyız ve samimiyetle yanlışını gördükse söylemeliyiz. İlla da yanlış aramaya çalışmak ilmî zihniyete aykırıdır. Ayrı fikirde olanlarla beraber olmaya alışmak gerçekten İslamın ruhunun gereğidir. Bu eserde Şii fırkalarının doğuşunu ele aldım. Kasdım, bunların içinde zamanımıza kadar gelen ve İslamın ikinci büyük mezhebini teşkil eden Câferiye (İsnaaşeriye) nin şii adı ile ortaya çıkan mezheplerle olan mücadelesine bir göz atmak ve sonra iki büyük mezhep, Ehli Sünnet ile İsnaaşeriye arasında olan benzer-

likleri ortaya koyarak bu iki mezhebin arasında fırsatçıların koymak istediği fitneyi önlemeğe yardımcı olmaktır.

Tarihte birbirine zıt ve düşman fırkalar çıkmıştır. Ama İslam devleti herşeye hâkimdi, iç işlerine gizli ve aşikar karışacak dış devlet yoktu. Kötü niyetli olanlar, dıştan bir bakıcı ve koruyucu bulamadıkları için yenilip, eriyerek sönüp gitmişlerdi. Zamanımızda ise, İslam devletlerinin dünya devletleri karşısında güçsüz olmaları, içlerinde çıkan her hangi ayırıcı ve bölücü fikir sahiplerini yola getirmekten aciz kalmalarına sebep olmaktadır. Sonra bu ayırıcı ve fırkacı gruplar da, dışardan yardım görmektedirler. Anaşılıyor ki müslümanlar, tarihin her hangi bir devrinden çok bu devirde birlik ve beraberlik yollarını ve yöntemlerini aramalıdırlar. Bu onların var olup olmama sorunudur.

4- *Guluv–Gulat*

"Gulât" kelimesi "gâlî" veya "gâliye"nin çoğuludur. "Galâ", ticaret ve alışverişte fazla fiyatlı olan, ucuz olmayan anlamındadır. Bitkinin çok fazla yükselme ve büyüyüp sarmaşmasına "ğalâ" denir. Suyun vesairenin kaynaması da bu kelime ile anlatılır. Bundan "galeyân" kelimesi türer ve dilimizde de "kaynamak ve coşmak" manasında kullanılır. Bu kelimenin kök manası, kullanıldığı her yerde, haddi, ölçüyü aşmak anlamına gelir ve bu mana bütün türemişlerinde hakimdir[6]. Lane, buna tam uygun, münasib, sınır ve ortak olan nesneyi aşmak, ölçünün dışına taşmak anlamını vermektedir[7].

Bu kelime hem Kuranı Kerim'de ve hem de hadiste geçmektedir. Yüce Allah, Yahudi ve Hristiyanlara hitap ederek: "Ey kitaplılar'. Dininizde aşırı gitmeyin. Allah hakkında ancak gerçek olanı söyleyin. Meryem Oğlu İsa Mesih ve Allahın elçisi olmaktan başka bir şey değildir. Allah ve Peygamberlerine inanın. Allahın üç olduğunu söylemeyin, bundan vazgeçin, sizin hayrınızadır, Allah Tek Bir Tanrıdır. Çocuğu olmaktan munezzehtir (4/171). Ey kitaplılar'. Haksız yere dininizde aşırı gitmeyin. Bundan önce sapıtan ve çok kimseyi saptıran, doğru yoldan çıkan toplumların heveslerine uymayın" (5/77) buyurmuştur. Hz. Peygamber "sakın dinde aşırı gitmeyin" yani ölçüyü kaçırmayın buyurmuşlardır[8].

6 İbn Manzur, el-lisan 2/1011–12, Kamus Tercümesi 4/1108; İbn Faris, Mu'cem Makayıs el-Luga 4/387.

7 E. William Lane, Arabic-English Lexicon, 6/2287.

8 İbn Manzur, aynı yer.

Bu Âyeti Kerîmelerden çıkarılacak hususları sıralamak istersek:

a) Hitap edilenler yalnız kitaplılardır,

b) Ve onların dini, aslında, din olarak kabul edilmektedir,

c) Bu kitablılar dinlerinde ölçüyü, sınırı aşmış ve dışarı taşmışlardır,gulve gitmişlerdir.

d) Bu aşırılıkları, Allahın elçisi İsa'ya Allahın oğlu demeleridir,

e) Bununla kalmayıp Tek olan Allah'ı üçe çıkarmışlardır,

f) Allah hakkında gerçek olmayan nitelikleri Allaha isnad etmişlerdir.

g) Kendilerinden önce yoldan çıkmış, yolunu şaşırmış kimselere uyarak ve onların söylediklerini söyleyerek din prensiplerini ve ölçülerini aşmışlardır,

h) Önceki milletlerden de ilme ve akla göre hareket etmemiş, sadece heves ve hevalarına uymuş olanlar, delilsiz ve senetsiz konuşanlar vardır.

İşte bütün bunlardan dolayı kitaplılar dinde aşırılık (guluv) yapmış ve dini din olmaktan çıkarmışlardır. Bunun için lanetlenmişlerdir. Kitaplı olmayan dinlerin, yani puta tapanların dinlerinin din olduğu bile kabul edilmediğinden onlara böyle bir hitap vaki olmamıştır. Onların dinlerinde en küçük bir gerçeklik payı bulunmadığından dininizdeki gerçeği aşmayın denmemiş, tümünden, temelinden ve esastan dine davet edilmeleri gerekmişdir. Kitaplılar yani Yahudi ve Hıristiyanlar dinlerinde ıslahat yapmaya ve yaptıkları taşkınlıkları (guluv) arıklamaya davet edilmişlerdir. "Ey kitaplılar! Gelin, bizimle sizin aranızda ortak bir sözde birleşelim: Yalnız Allaha tapalım, Ona hiç bir nesneyi eş koşmayalım. Allahı bırakıp birbirimizi rab edinmeyelim" (3 / 64). Bu demektir ki, aramızda ortak bir gerçek vardır ve onda birleşebiliriz.

İslâm dini, doğuşundan sonra kısa bir zamanda genişlemiş, eski çağın en medeni ve kültürlü milletlerini ve imparatorluklarını fethederek idaresi altına almıştı. Fethedilmiş medeniyetlerin milletleri, çoğunlukla İslâm dinini kabul etmişti. Müslümanlar kendilerinden daha üstün medeniyete sahip olan milletleri idareleri altında bır potada eritmeye başlamışlardı. Bunda, kendilerine idare felsefesi ile adalet sistemini öğreten İslâm dininin, fethedilen memleketlerin dinlerinden daha üstün olması asıl rolü oynamaktaydı. İslâmın Birliği oluşurken bu potada erimek istemeyenlerin ve bu birliğin yapısında

çatlaklıklar meydana getirmeye çalışanların kendilerini İslâma karşı harekete iten sebeblere bir göz atalım:

5- *İslamda ayrılıkların (fırkalaşmanın) sebepleri:*

1- Medeniyetlerinin ve memleketlerinin fethedilmesini hazmedemeyenler, maddi bir karşı koyma imkanları olmadığını anladıkları için bu fethin yegane âmili olan İslam dini hakkında bir komplo kurmayı düşünmüşler ve böylece onu yıkmayı hedef almışlardır. Müslüman gözükerek İslam dinini gaye ve maksadından uzaklaştırmak üzere eski kültürlerinin tesiriyle İslâm'a taban tabana zıd fikirlerle onu yorumlamaya başlamışlardı.

2- Birinci maddedeki gayeyi fizikî güçle elde etmek üzere gizli teşkilat ve cemiyetler kurmuşlar ve bu hususta da görünüşte kendilerine yarayacağını sandıkları bazı âyetleri, halka yanlış şekilde anlatmaya teşebbüs etmişlerdi.

3- İnsandaki hükümranlık, tahakküm etme, mevki ve servet hırsı, onu her zaman, imkânları, kanunları ve gerçekleri zorlayarak kendisine üstün bir pay çıkarmaya ve üstün bir mevkiye yükselmek istemesine âmil olmuş ve sürüklemiştir.

a) Bu hırs, insanları doktrin ve ideolojiye karşıt bir doktrin ve ideoloji koymaya kadar sevkediyor. Putperestlerin Hz. Peygamber'e karşı çıkmaları, maddi menfaatlerinin ve mevkilerinin ellerinden gideceği endişesinden ileri geldiği gibi, onun peygamberlikle elde ettiği başarıyı kıskanan diğer arap kabile reislerinin kendilerini peygamber ilan ederek mevkilerini ve nüfuzlarını korumayı amaçlamış olmalarından doğmuştur.

b) İslâm idaresine giren memleketlerin ileri gelen yüksek kademedeki insanları, mevkilerini kaybetmişlerdi. Onlar yeni bir takım oyunlar peşinde gene üst mevkilere çıkmaya çalışırken halkın içinde yükseklerde gözü olanlara hırslarını tatmin için yeni imkânlar da doğmuştu. Onlar da yeni gruplar kurmaya koyulmuşlar ve kendilerini hünerlerine göre halka benimsetme ve halkı kendi etraflarına toplama yolunu tutmuşlardı.

c) Aynı ideolojiye mensup olanların bile, bu hırslarla birbirlerine karşı çıkmalarında, Sa'd b. Ubâde'nin Ebu Bekir'e karşı adaylığını koymasında, Hz. Zubeyr'in, Hz. Talha'nın Hz. Ali'ye karşı Hicazdan yola çıkıp Irak'a gelmelerinde, Hz. Muaviyenin Hz.

Ali'ye karşı çıkışında insanoğlunun bu arzusunu bulmak mümkündür. Ama bunlar her hangi bir imam ve ideoloji yönünden değil, sadece idare etme ve edilme meselesinden hareket etmişlerdir.

4– Fethedilmiş memleketlerin din adamları da, İslâm dinine karşı kendi dinlerinin varlığını sürdürebilmek için, İslâm diniyle fikrî ve kültürel bir mücadeleye girişmiş, kendi dinlerinden çıkıp İslâma girenlere engel olmaya ve kültürü yeterli olmayan müslümanları da islâmdan çıkarmaya veya en azından şüphelendirmeye önem vermişlerdir. Bu hareketler fikir ayrılıklarına ve çeşitli yorumlamalar yapmaya sebeb oluyordu.

5– İslâmda topluluk ve gurupların kitleler halinde bir araya gelmesine siyasi olaylar sebep olmuştur. Cemiyetin veya devletin başkanının kim olması gerektiği hususunda fikir ayrılıkları âni bir şekilde ortaya çıktıkdan sonra her grup kendini halka daha çok beğendirmek ve benimsetmek için, dînî nass'ları veya hükümleri lehlerine yormaya ve anlatmaya başlayarak ayrılmanın, taraf tutmanın fikriyatını işlemişlerdir.

6– İslâmda ilk siyasi ayrılığı Muaviye'nin meydana getirdiği anlaşılıyor. Halife olan Hz Aliye biat etmemesi, İslamda sonu gelmeyen içten bölünmenin ve iç savaşların başlangıç sebebi olarak ortaya çıkıyor.

7– Cemel hadisesinin de, Muaviye'nin tutumundan manevi bir destek görerek meydana gelmesi ikinci bir önemli hadise olarak tarihe mal edilmiş olmaktadır. Talha ve Zubeyr'in bir grup insanı yanlarına alarak veya başlarına geçerek Kufe'de Hz. Ali ile görüşmeye gitmelerinin bugün için manasını anlamak zordur. Maiyetindekiler kendilerini zorla mı götürmüşlerdir. Yoksa onlar kendileri mi toplanarak bir kuvvet gösterisinde bulunmak istemişlerdir? Bu ve benzeri sorunların cevaplarını doğru olarak verecek vesikamız yoktur.

8– Önemli noktalardan biri, grup veya topluluk teşkil edenleri, daima büyük kitlelerden ayrılmak isteyenlerin vücude getirmiş olmalarıdır. Büyük kitleye karşı ondan ayrı yeni bir adla bölücülüğe gidilmiş ve yeni bir topluluk vücut bulmaya başlamıştır. Bunlar savundukları hak uğrunda ve teşkilatlanmada gösterdikleri meharet sayesinde genişleme ve büyüme imkanı bulmuşlardır. Eğer savundukları hak veya dâvâ, bir zümrenin ve ailenin çerçevesini aşıyorsa o derecede devamlı olmuş, bütün toplumu kucaklayacak bir haklılık ve davaya dönüştüğü ölçüde büyük kitleye maledilmiş ve benimsetilmiş bir hareket

olmak suretiyle daha çok devamlılık sağlamıştır. Buna İslam tarihinde Ehli sünnet örnek verilebilir.

9- Hz Ali, Hz. Peygamberin hem amcasının oğlu, hem damadı ve hem de ilk genç müslüman olması hasebiyle, şüphesiz genç ve yaşlı müslümanlar arasında sevilen ve herkesin gözünün yöneldiği bir kimse idi. Yaşlıların, onu sevimli bir genç, gençler içinde içtimai mevkii yüksek olmayanların, onu bir önder, ve içtimai mevkii yüksek olanların da onu bir rakip olarak görmeleri normaldi. Onu bir önder olarak görenler, şüphesiz her zaman, onun, herkesin önderi, başı olmasını içten arzu eder ve o uğurda canlarını da vermeyi şeref bilirlerdi. Bunun içindir ki, Hz. Peygamber zamanında bile Ali'yi daha çok seven kimselerin bulunmasının normal olması yanında daha az seven ve hiç sevmeyenlerin de bulunması mümkündür. Müslümanlığın ilk savaşlarında öldürülen kimselerin yakın akrabaları müslüman olmuş veya putperest olarak o savaşlarda yaralanan, yenik düşen kimseler de müslüman olmuşlardı. O savaşlarda büyük kahramanlık gösteren Hz. Ali'nin her halde onlar tarafından tereddütsüz bir şekilde sevilmesini düşünmek biraz zordur. Hz. Peygamberin vefatında Ali'yi seven ve titizlikle gözleyenlerin, onun halife olmasını istemeleri tabii idi, olmayınca da daha çok onun etrafında olup ve sevgileri biraz dana artmış olabilir. Ve nihayet Hz. Osman'ın öldürülmesinden önceki günlerde ve hadiselerde Ali'yi sevenlerin sözlerinin etrafta daha çok işitilmesi normaldir. İşte Hz. Ali halife olsaydı böyle olmazdı diyerek propaganda yapmaları mümkündür. Bugün de siyasi ortamda benzer olaylar vuku bulmaktadır. İşte böylece Ali'yi sevenlere Ali taraftarı anlamında "Şîatu Ali" denmiştir. Ali halife olunca artık böyle bir taraftarlığa hacet kalmamıştır. Ancak ilk taraftarlarını bu sefer Ali'nin maiyeti olarak kabul etmek doğru olur. Şianın asıl bir grup ve teşkilat olarak ortaya çıkışının, Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devredip bir müddet sonra ölmesi veya öldürülmesinden sonra vuku bulduğunu kabul etmek tarihi gelişmeye daha uygun düşmektedir. O zamana kadar, değindiğimiz gibi, bazı kimselerin Ali'yi başkalarından çok sevip tutmalarının yanında bir guruplaşmaları yoktu. Ve Şia adı da resmiyet kazanmamış olduğu için bütün müslümanlar tek bir inanç ve ideoloji etrafında olup, çoğunluğu sonra teşekkül eden Ehli sünnet adını kullanmış, ayrılan grup Ali zamanında Hâricî (isyancı), ve Hasan'dan sonra ayrılanlar da şii adını almıştı.

I- ŞİA VE KOLLARI

Tarihin derinliklerinden ve insanoğlunun manevi değerlerinin temelinden günümüzün hadiselerine kadar siyasiler, idareciler, önder-kurtarıcılar istedikleri zaman dini, din şuurunu ve din prensiperini memleketin ve milletin birleşmesinde ve bütünleşmesinde en etken bir âmil olarak kullanmışlar ve bunda başarıya ulaşmışlardır. Milat öncesi eski Mısır'ın birliğinde din, birleştirici bir rol oynamış ve bu bir nevi tek tanrı anlayışına kadar giderek dinlerdeki çok tanrıcılığı da bire indirmeye gitmişti. Roma imparatorluğu Hıristiyanlığı kabul edince onu fetih öncüsü olarak başka devletlerin ve memleketlerin içine misyoner ruhu ile göndermiş, önce dini ile oraları fethetmeğe başlamış ve bu tutum tarih boyunca devam ederek günümüzde de üzerinde titizlikle durulan bir konu olmuştur. Bu hususta hükümranlıklarını yaymak ve emperyalist menfaatlarını gerçekleştirmek uğrunda, gözle zor görülen bir amil olması hasebiyle, büyük meblağlar dökmektedirler. İslâm tarihinde müslüman hükümdarların, feth gayesiyle yabancı memleketlere dini yaymak üzere din adamı gönderdiğini tespit etmek biraz zordur. Yalnız müslüman hükümdarlar, hükümranlık sâhalarını genişletmek için bir heyet gönderip müslümanlığa davet ederler, eğer müslüman olurlarsa, oldukları gibi bırakılırlar, kabul etmezlerse vergi isterler, vergi verirlerse bu yeter görülür, vermedikleri takdirde savaş açılırdı.

Din, her zaman birleştirici değil, bazan ayırıcı, parçalayıcı bölücü bir amil olarak da kullanılmıştır ve kullanılmaya devam etmektedir. Olaylardan öyle anlaşılıyor ki iktidar olanlar dini birleştirici olarak kullanmaya yönelik oldukları halde, kendinde bir hükmetme arzu ve yeteneği görenler etraflarında yeteri kadar kuvvet ve kişi toplamak için dini ayırıcı ve etken bir unsur olarak kullanmaktadır. Ayırıcılık şundan doğuyor: Büyük kitleden ayırıp yeni bir teşkilat ve grup kurmak gerekmektedir. İşte bu milletin durumuna

göre din de istismar edilerek yeni bir grup oluşturmaya âmil olarak kullanılabilmektedir. Dinin bu sahadaki rolü şartlara bağlıdır.

İslâm dini, bu gibi istismarları önlemeği de gaye edinmiştir ve buna dair pek çok ayet indirilmiş, kitaplılara da birbirini Rab yerine koymalarından ötürü, tenkitlerini yöneltmesinde bunu kastetmiş ve gerçek ne ise ona davet etmişti. Buna rağmen insanoğlu, oyun yapabilme meharetine ve oyuna gelme aptallığına öylesine uygun bir kabiliyettedir ki, bu tür işlere, normal kişinin havsalasının almayacağı şekilde kanmaktadır. Eskiden de şimdi de insanları tahrik veya istismar ederek idare etme ve hükmetme arzusu ve hırsı içinde boğulup kalan gerçeği kabul etmeyen gene insanoğludur.

a) İslamın Temel İlimleri

İslâmda ana disiplinleri dörde irca etmek doğru olur. İslâm Hukuk Felsefesi (usulu'l-Fıkh): Bu disiplin bugün Hukuk Felsefesi denen ilimden daha şümüllü prensipler ortaya koymakta olup Fıkhın temelini ve prensiplerini münakaşa eder ve sonuca götürür. Fıkıh, bugün İslâm Hukuku denen konudan daha geniş kapsamlıdır, içine ibadet esaslarını ve teferruatını aldığı gibi ahlaki hükümleri de ihtiva eder. İkincisi İslâm'da Felsefedir. Buna çoğu kez İslâm Felsefesi denmeye temayül görülüyorsa da gerçekte, buna "İslamda Felsefe" demek en isabetli yoldur. Bunun anlamı şudur: İslâm memleketlerinde genel felsefe yapılmıştır. Bu da dünya felsefelerinin ve diğer deyimle eski çağ felsefesinin çalışmalarının devamı ve bu felsefenin geleneğinde İslâm memleketlerinde yaşayan müslüman olan ve olmayan düşünürlerin müşterek olarak ortaya koydukları felsefe sistemi ve disiplinleridir. Bu felsefe çalışmalarında müslümanlar başrolü oynamış olduklarından bu adı almıştır. İslamın Felsefeye bu yardımının konu, metod ve gayede olduğunu söylemek mümkündür. Ne yazık ki henüz sistematik bir İslâm Felsefesi yazılmamış ve böyle bir ders de fakültelerde okutulmamaktadır. Hem İslâm felsefesi deyip hem de onu okutmayıp, sadece İslâmda felsefe yapanlar okutulmakta, bu da felsefe tarihinden başka bir şey sayılmamaktadır; okutulan, filozofların felsefî sistemleridir.

Üçüncü disiplin olarak tasavvuf ve felsefesini zikretmek gerekmektedir. Bu da felsefe disiplini olarak genel felsefe gibi dünya mistik anlayışlarına yer verecek şekilde insanoğlunun duyu ve hisse dayanarak verdiği hükümler ve elde ettiği verileri felsefenin yardı-

mıyla prensipleştirmeğe gidip yeni sonuçlara varmayı gaye edinir. İslâmda fiil ve aksiyon olan zühd ve takvayı nazarileştirir ve onların felsefesini yapar.

Dördüncü disiplin Kelam ilmidir. Aslında buna İslâm felsefesi demek lazımdır. Çünkü İslâm'ın felsefesini yapan sadece bu ilimdir. Doğuda ve batıda Kelam İlmi, İslam'ın doğuşundan sonra başlamıştır, ilim halini almasını ve felsefe disiplini haline gelmesini İslâma borçludur. Yahudi ve Hristiyanlarda bu hususta disipline edilmemiş eserlere rastlamak mümkündür. Ancak bunlar İslâm'ın ilk iki asrında Kelam İlmi doğmadan önce yapılmış olan çalışmalardan farklı bir şey değildir. Yahudi filozofu Philo bu işe başlar gibi görünüyorsa da onun eserlerinin tam olmaması ve sonradan gelenlerin onun yolunu takip etmemeleri, yüzünden bu ilmin disiplin ve felsefe haline gelmesi İslamın doğmasına kadar gecikmiştir. Hıristiyanlıkta St. Augustin'in eserleri ile St. Thomas'ın eserleri arasında mevcut fark, İslâm Kelamının eseridir. Şüphesiz Kelam ilmi de gelişmiş ve Fahreddin Razî'den sonra felsefeleşmiştir. Şuna dikkat etmek gerekir ki, Kuranı Kerim bir "Kelam İlmi" gibi, din konularını ele alıp işlemekte, onların felsefî ve aklî münakaşasını yapmaktadır. Kuranı Kerim'deki felsefî münâkaşalar ne Tevrat'ta ve ne de İncil'de vardır. Kuran'ı Kerim de bu görüşle incelendiği takdirde, İslâm'ın hem Kutsal kitabı ve hem de ilk Kelam kitabı sayılabilir.

İslâmın felsefesini yapan ve İslâm'ın da gelmesiyle vücut bulan, dini düşüncenin doğmasına sebeb olduğu için Kelam İlmi hakiki İslâm felsefesi sayılmalı ve "İslâm Felsefesi" denince de bu ilim anlaşılmalıdır.

Kelam ilmi İslâm disiplinleri içinde ancak İslâm Hukuk Felsefesi ile karşılaştırılabilir ve aslında bu iki disiplin İslâm'ın ana disiplini sayılır ve İslâm düşüncesini, fikir hareketlerini, inanç sistemini, ve iç hareketlerini Kelam İlmi formüle eder. İslam Hukuk Felsefesi (Usul ul–Fıkh) de insanın davranış ve fiillerinin istikamet ve ilkelerini çizerek insanın dış hareketlerini förmule eder. İslâmla ilgili diğer bütün ilimler bu iki ana disipline yardımcıdır. Meselâ mezhepler tarihi sadece ortaya atılmış fikirlerin tarihini yapar ve onları tasvir eder, fikirleri sahiplerine irca eder ve tarihlerini tesbit eder, ama o fikirlerin İslâma olan yakınlık ve uzaklıklarını, İslâma olan aidiyetlerini, İslam'ın malı sayılıp sayılmayacaklarını inceleyen tek ilim disiplini Kelam İlmidir. Kelam İlminin konusu bir kimsenin hakiki ve gerçek müslüman olması için gereken dini prensipleri ince-

lemek, tartışmak ve din yönünden bir kimsenin müslüman olmasının ilk kademesinden başlayarak en yüksek kademesine kadar gerekecek inanç ve davranışları öğretmektir. Bir kimsenin müslümanlıkla inanç yönünden ne dereceye kadar ilişkisi olduğunu tayin ve tesbit etme görevi Kelam İlmine verilmiştir. İnsanın inançları ile hareketlerinin, sözleri ile hareketlerinin, sözleri ile fiillerinin uyumluğu meselesi de gene Kelam İlmi'nin konusu içine girer. Bilinmesinde çok yarar gördüğümüz Kelam İlminin önemli bir kuralını burada zikretmekten geçemiyeceğim. Bir kimse hakkında nasıl ve neye dayanılarak bir hüküm verilir. Bir kimse hakkında verilecek hükmün gerçekliği o hükmün dayandığı kaynağa bağlıdır. Bir kimse hakkında en doğru bilgiye sahip olan Yüce Allah'tır. Onun ilmi insanın hem iç ve hem dış dünyasını, hem gizli ve hem aşikar sebeblerini kuşattığı içindir ki, Yüce Allah'ın hükmü en doğrusudur. Bundan sonra kişi hakkında en doğru bilgiyi kendisi verebilir. İnsan kendisini başkasından iyi bilir. Onun hakkında başkasının vereceği hükmün üç dayanağı olabilir.

a) Kişinin kendi itirafı ve ifadesi, bir kimse kendisini nasıl anlatıyorsa onu öyle kabul etmek gerekir.

b) Kişinin söylediği ve yazdığı fikirlerle inancının ve tutumunun ne olduğunu ortaya koymak mümkündür.

c) Bir kimsenin davranışı, hareketleri onun mezhebini, inancını da ortaya koymkata yararlanılan kaynaklardandır.

Bunların birine dayanılarak verilecek hüküm tamamen gerçeğe uymayabilir. Bir kimse kendisini olmadığı şekilde anlatabilir ve kendisini tam anlatmıyacak şekilde hareket edebilir. Böyle ihtimalleri mümkün olduğu kadar bertaraf edip kişiyi gerçeğe en yakın şekilde anlayabilmek için onun bu üç şıktaki kaynakları birlikte mutalaa edip aralarında uyum tesbit edildiği takdirde veya uyumsuzluk halinde o kişi hakkında verilecek hüküm gerçeğe en yakın hüküm olarak ortaya çıkacaktır. İnsan kendi şuuraltını bilemiyeceği için kasıt olmadan yanlış bilgi verebilir ve farkına varmadan kendisini anlatmakta yanılabilir. Bunun içindir ki, insanın gizli ve aşikar nesnelerini bilen Yüce Allah en doğru hükmü verir, diyoruz.

İşte böyle ilmi bir noktadan hareket ederek herhangi bir kimse veya grup ve mezhep hakkında bilgi vermek için onların sözlerine davranışlarına veya kitaplarına dayanmak gerekmektedir. Yahut da muarızlarının yazdığı eserlere başvurulur ki, bu her nekadar sakın-

calı ise de, karşı tarafın cevaplarına maruz kalacağı için bu eserlerin yazarlarının, büsbütün yalancı olma veya yanlış yapma durumuna düşürülmek ve itham edilmek korkusundan, oldukça titiz davranmaya önem vereceklerini düşünmek yerinde bir kanaat olarak kabul edilmelidir.

b) Mezhepcilik

Mezheplerin tasnifi zor bir konudur. Bunları tasnif ederken üç yolun takip edildiği göze çarpmaktadır. Biri, bir fikri esas alıp onun etrafında birleşen mezheplerin müşterek anafikirlerini tesbit eder ve sonra ayrıldıkları fikirleri de ortaya koyarak mezhepleri anlatır. Bu suretle önce fikir ele alınır, onda birleşen ve birleşmeyenler ortaya konur. Buna sistematik mezhepler tarihi denebilir[9].

Mezheplerin tasnifinde, diğer deyimle mezhepler tarihi yazılırken takip edilen ikinci yol, mezhep kurmuş olan ve mezheplere adlarını veren şahıslar ele alınarak kendi fikirleri ve dolayısıyle kurdukları mezheplerin inançları ve görüşleri anlatılır[10].

Üçüncü bir tasnif veya mezhepleri yazma metodu ise, kronolojik olarak mezhepleri kuruluş tarihlerine göre ele alıp yazmaktır. Bu üç metodun kendine göre zorlukları vardır. Aslında bu üç metod ile verilen bilgi aynıdır. Ancak göz önünde bulundurulan ve öne alınan husus değişmektedir. Kronolojik metod, biyolojik bir yöntem gibidir. Bu yöntemde tarihî kronolojik sanki biyolojik doğurmayı veya çoğalmayı andırmaktadır. Hangi mezhebin hangisinden sonra ve hangi ortam ve şartlarda doğduğunu ve kimden doğduğunu, kimi doğurduğunu kolayca gösterebilir[11].

Okuyucunun dikkati ne tarafa çekilmek isteniyorsa, o yönden başlanmış olur. Okuyucunun ihtiyaç ve arzusuna cevap vermek de gözönünde bulundurulmuş olur. Bu üç tür yolda yazılan mezhepler tarihinin her biri aynı okuyucunun değişik zamanlardaki değişik ihtiyacına ayrı cevap verir.

Biz bu eserde mezheplerin çıkış ve doğuş sebeplerini göz önünde bulundurmaya gayret ederek hareket edeceğiz. Yani üçüncü yolu, kronolojik metodu takip edeceğiz. Bu hususta öne çıkan ilk zorluk, tekrar meselesidir. Meselâ Bir kaynak eser, Hz. Ali'nin ölümünde

9 Abdulkahir Bağdadî'nin "Usulü'd-Dîn" eseri buna misal verilebilir.

10 Buna, Abdulkâhır Bağdâdî'nin "El-Fark Beyne'l-Fırak" ı ve Ibn Hazm'ın "El-Fark"ı; Şerhistanî'nin "El-Milel ve'n-Nihal" ı misal verilebilir.

11 Kummî'nin ve Nevbahtî'nin eserleri buna misal olabilir.

ortaya çıkan mezhepleri sayıyor ve anlatıyor. Fakat Hz. Hüseyin'in ölümünde de aynı mezheplerin az bir değişiklikle ortaya çıktığını ve benzer mezheplerin Muhammed b. Hanefiyye'nin ölümünde de ortaya çıktığını söylüyor. Bu, hangi yönden olursa olsun, mezheplerin tasnifini ve kronolojik sıraya konmasını zorlaştırıyor veya imkânsız hale getiriyor.

Sa'd b. Abdillah Kummî (301 H. 913 M.) "Makalat" adlı eserinde Hz. Peygamber'in ölümünde Şia'nın üç fırkaya ayrıldığını[12] ve Hz. Ali'nin ölümünde halifeliğini kabul edenlerin üç fırkaya ayrıldığını[13] ve bunların içinde Muhammed b. Hanefiyye'ye (Hz. Ali'nin Havle'den oğlu) inanan bir fırkanın bulunduğunu[14] ve Hz. Hüseyin'in ölümünde, şiasının üç fırkaya ayrıldığını[15] zikrediyor.

Nevbahtî (310 H. 922 M.)[16] Kummî'nin muasırı olup, ikisi de şiî ulemasından ve şiî fırkalarına dair yazdıkları eserlerinde birbirlerinin kopyası denecek şekilde, pek cüzî uslûp ve ibare farklarının dışında aynı bilgiyi vermektedirler.

Ebu'l-Hasan Eş'arî (324 H. 935 M.) sünnî mezhebin kurucularındandır. El-Makalat adlı eserinde "şia"nın üç sınıfa ayrıldığını, birinci sınıfın "gâliye" olduğunu ve onbeş fırkaya ayrıldıklarını[17], ikinci sınıfın imamiye (rafize) olduğunu ve yirmidört fırkaya ayrıldıklarını[18], üçüncü sınıfın zeydiyye olduğunu[19] ve bunların da altı fırkaya ayrıldıklarını beyan ediyor[20].

Mezheplerin ortaya çıkışının iki ana menşei olduğu görülüyor. Biri, herhangibir alimin veya önderin ileri sürdüğü yepyeni bir fikir ve onun sistemleşmesini sağlayan yardımcı ve tutralı fikir ve sözleri bir mezhep ve ideolojinin doğmasının ana kaynağı oluyor. İkincisi de

---

12 Sa'd b. Abdillah Kummî, Kitâbu'l-Makalat ve'l-Fırak, 15. Tahran 1963, Tetkik Dr. M. Cevad Meşkûr.

13 a.g.e. 19.

14 a.g.e. 21,

15 a,g,e, 25.

16 Ebu Muhammed Hasan b. Musa Nevbahtî 310 H. 922 M. civarında öldüğü zikredildiği gibi; Dr. M. Cevad Meşkur, Kummî'nin Makalatı'nın mukaddimesi, Ömer Rıza Kahhale, Mu'cemü'l-Müellifîn, 3/298, Fakat el-Bidaye Veln-Nihaye, C. 11/347. sayfada 320 H.'de doğduğu ve 402 H.'de öldüğü kaydediliyor.

17 Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail Eş'arî, Makalatü'l-İslâmiyyin ve İhtilafü'l-Müslimîn, C.1.S. 56,66.

18 a.g.e. 87,88.

19 a.g.e. 129.

20 a.g.e. 132.

genellikle bir siyasi önderin ölmesi, yeni birtakım ayrılmalara, bölünmelere ve bu bölünenlerin, bölünmelerini meşru göstererek, halka doğruluğunu gösterip taraf toplamak için yeni fikirlerin, kuralların ve sözlerin ortaya atılmasına sebeb oluyor. Böylece de mezhepler teşekkül ediyor. Bu şekilde ortaya çıkan mezhepler, kendilerini içinde bulundukları topluma benimsetmek ve beğendirmek, özellikle halkın gönlünde sarsılmaz bir yer işgal edebilmek için, dine sarılmaları, fikirlerini dînî esaslara dayandırmaları gereğini duymaktadırlar.

İslâm tarihinde mezheplerin ortaya çıkışı böyle bu iki ana menşee dayanır. Ancak bu iki ana menşein oluşması, âni ve birdenbire meydana gelmez. Onların içinde bulundukları ortamın birtakım ilmî, siyasî, şahsî, idarî, sosyal ve ailevî, ekonomik, ideolojik sebeplerin hepsi veya bir kısmı kitleleşmenin bir nüve olarak itici gücünü ve var oluş şeklini meydana getirir. Sosyal bir olay ve sosyal bir yapı olarak mezhebin ortaya çıkışı ve vücut buluşu, bir ayrılma ve bölünmedir. Mezhep ve fırka kelimesinin bu manayı ifade ettiğinde şüphe yoktur. Günümüzde bile büyük alim olmayan kimselerin ortaya attıkları fikirler, basit de olsa bir mezhep görüntüsünü verdiği halde, taraflarları asla yeni bir mezhep olmadıklarını hararetle iddia ederler.

Bu kimselerin, çoğu kez bilmeden yaptıkları bu iddia ile o büyük kitleden bölünüp ayrılan anlamda anlaşılacağını düşündükleri için, mezhep olmanın aleyhinde bulunurlar. Ama faaliyetleri ile daima ayrılık yaparlar ve kendi taraftarlarını iyi tanır ve onlara herkesten ayrı muamele ederek tam bir mezhep ve ayrı fırka teşkil ederler.

Batılı modern sosyologlar da bu manayı böyle ifade ederler. Mezhepler, genellikle büyük topluma karşı dînî protesto hareketleridirler. Kendilerini, dini inanç, davranış ve müesseseler açısından dinin diğer mensuplarından ayırırlar; hayatlarının diğer birçok kısımlarında onlara karşı ayrılık gösterirler. Doğru ve kurallara bağlı (Ortodox) dini önderlerin nüfuzlarını (authority) reddederler[21]. "ortodox" kelimesini, burada aldığımız manayı kasdetmiş olacak ki, S. Huseyin Nasr, Şiaya ve Ehl-i Sünnet'e iki orthodox mezhebi demiştir. (İleride metnini vereceğiz).

Fikir ayrılığı ve ihtilâf İslâm düşüncesine göre rahmettir, hayattır. Mezhep, ayırıcılık olarak ortaya çıktığına göre, fikirde ihtilâf olmadan mezhep de olamayacağına göre, fikir ayrılığının hayatiyet

---

21 B. Wilson, Religiuos Sects, 7, New York, Toronto, 1973, World Universitiy Lib.

belirtisi ve rahmet olmasının nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durmak lazımdır. Ayırıcı olmadan yani mezhep ve mezhepci olmadan fikir ayrılığı ve ihtilâf nasıl olacaktır. Diğer bir ifadeyle nasıl bir görüş ayrılığı ve fikir ihtilafı olsun ki, mezhepçiliğe ve ayırıcılığa götürmesin?

Bu sorunun cevabını vermek çok zordur. Kur'an-ı Kerîm'de mezhepçilik tenkid edilmiştir. Çünkü dediğimiz gibi, ayırıcılığa ve daha kötüsü peşin fikirli olmaya götürüyor. Oysa Kur'an-ı Kerîm, hem ayırıcılığı ve hem de peşin fikirliliği sevmez ve onları tenkit eder.

c) Şii Kelimesi

"Putperestlik gibi, dinlerini ayrı ayrı yapıp taraf tutarak kendi fikri ile övünen mezheplerden olmayınız"[22].

Bu ayeti kerimenin aslında kullanılan kelime "tefrik"tir. Yani ayırmak, fırka fırka yapmaktır. "Taraf taraf" olarak çevirdiğimiz kelimenin aslı da "şiyean" şialar, taraflar demektir. Ayrıca bu âyet-i kerîmedeki son cümle önemlidir. Bundan bir ipucu elde edip mezhepçi olmadan ayrı görüşlü ve muhâlif fikir sahibi olmanın nasıl olabileceğine bir çözüm getirmek mümkündür.

"Taraf taraf olup kendi fikirini beğenen" veya onunla ferahlık duyan, onunla iktifa eden olmak, peşin fikirli olma anlamını verir. Burada şöyle bir soru akla gelir. Eğer kendi fikrini beğenmezse, fikir sahibi olamaz. Kendi fikrini beğenmesi tenkid edilirse, başkasının fikrini beğenmek zorunda bırakılmıyor mu? Ayeti kerimenin, bu sorulara cevap verecek şekilde açık bir mana taşıdığına kaniyiz. Önce şunu ifade edelim ki, ayeti kerimede fikir ve görüş ayrılığına açıkça ve müsbet yönden cevaz verildiği söylenemez. Ayeti kerimede açık olan cihet şudur: Fikir ayrılığı olsun veya olmasın bir fikri ve inancı ayırıp kendine mal ederek etrafında kütleleşmek ve bir fikrin doğruluğuna peşin bir hükümle sarılmak tenkit edilmektedir. Buna göre insan fikir sahibi olabilir, ama bunu ayırıcı ve bölücü bir unsur ve esas olarak kullanamaz. İnsanların beyinlerini ona göre yıkayamaz. Bunu yaparsa ayetin tenkidinin içine girer, yoksa gerçeği aramak kastiyle ayrı bir fikirde olması tenkit edilmemektedir. Başka fikirlere gözlerini kapatamaz. Belki başkalarında daha çok doğruluk ve gerçeklik payı vardır. O halde insan fikir sahibi olmakla her zaman fikrini kontrol etmek için başkalarınınkine açık olmalıdır ki, gerçek onlarda ise almış olsun ve gerçek zayi olmasın.

22 Rum Suresi, 31-32.

Bu eser şiî fırkalarına yer verdiği için, "şia" kelimesi hakkında da bir özet vermemiz yerinde olacaktır. "Şia" kelimesi arapçada, misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, teşyî etmek, taraftar olmak anlamında olan "teşyî", "müşayaa" dan gelince "teşayu" da ayrılmak, fırkalaşmak, manasında kullanılır. Kuranı Kerimde "şia" kelimesi fırka, taraftar, parti anlamında kullanılmış ve tenkit edilmiştir.

"Ey Muhammed, fırka fırka (şia) olup dinlerini ayıranlarla senin bir ilişiğin olmaz"[23] Başka bir ayette Hz. Musa'nın, yandaşı, aşireti anlamında,[24] fırkalar, gruplar ve milletler anlamında[25] ve Hz. İbrahim'in, Hz. Nuhun yolunda, taraftarı ve grubu[26] anlamında da kullanılmıştır.

"Şia" kelimesi kutsal bir mana taşımamaktadır. Daha doğrusu şia kelimesi izâfî manası olan bir kelimedir. Taraftar olan, başkasına uyan anlamını taşır. Buna göre,kime nisbet edilirse ondan haklılık veya batıllık, yani doğruluktan yana veya şerden yana anlamını verir. İyi doğru adamın taraftarının iyi olduğu sanılır. Buradaki doğruluk, mutlak bir doğruluk olmayıp, tabi olunan şahsın doğruluğu nisbetinde ondan doğruluk payı alınır. Kötü bir kişinin taraftarı da o kötü kişiye nisbetle kötülük yapma yolunda olacağı için kötü olur. Bunun için "şia" kelimesı mutlak surette iyilik taraftarı manasını taşımaz.

Kelimenin kök manasında ayrılma ve taraf tutma bulunduğu için, bir bütünün içinde bir bölük ifade eder. Şiî'ler Hz. Ali gibi iyi bir kişiye uymakla iftihar ederler. Bunu yaparken ve Hz. Ali'yi önder seçmekle de bir kişinin etrafında bir grup teşkil ediyorlar ve gruplaşmaktan da övünerek bahsediyorlar. Aslında her mezhep ve grup, mensup olduğu mezheple iftihar etmezse, o mezhepten olmaz. Bunun için mezhepçiliğin felsefesinde ve ruhunda kendi mezhebi ile övünme vardır.

Şii alimleri "şia" nın Hz. Peygamber zamanında da olduğunu kabul etmekte ittifak halinde görünüyorlar.[27] Ancak bazıları şiiliği devrelere ayırıyor, manevî (rûhî) şiilik ve siyasi şiilik diyor. Hz. Peygamberin zamanındaki şiiliğe manevi şiilik deniyor. Bu rûhî (manevi)

23 En'am Suresi, 159.

24 Kasas Suresi, 15.

25 Hut, 10, Kasas, 4, Meryem, 69.

26 Saffat, 83.

27 Dr. Abdullah Feyyaz, Tarihu'l-İmamiye ve Eslafuhum Mineş-Şia, 35, Beyrut, 1975.

şiilikten kastedilen mana, hilâfetin Allah tarafından Ali'ye verilmiş olmasıdır. Allah'ın emri ve peygamberin vasiyetiyle hilâfetin Ali'nin hakkı olduğuna inanmanın farz olduğuna inanırlar.[28]

Siyâsî şiiliğin de Sakîfe günü yani Hz. Ebu Bekr'in halife seçildiği gün başladığını ve Hz. Ali'nin halife olmasıyla kuvvet kesbettiğini ve ortaya çıktığını kabul ediyorlar.[29] Sakife günü Hz. Ali'nin halife olmasını arzu edenlerin, hilâfetin ona Allah tarafından verilmiş bir hak olduğunu ileri sürmemişlerdir, ancak onun daha layik olduğu fikrine sahip idiler.[30]

Bu sonuncu fikir sünnilerin görüşüdür.

Muhammed Bakır Sadır, Dr. Abdullah Feyyaz'ın eserine yazdığı önsözünde, Feyyaz'ın bu manevî ve siyasi şiilik terimine muvafakat etmediğini, her iki türün de aynı zamanda mevcut olduğunu ileri sürüyor[31].

Muhammed Bakır Sadr, aynı yazısında, Halife Ebu Bekr'in Ömer b. Hattab'ı yerine halife olarak tayin etmesinin endişesinde ve Halife Ömer'in yerine geçecek şahsın tayini için altı kişiden birinin olmasını tavsiye etmesindeki endişesinde mevcut olan sebep ve gerekçeler, aynı şekilde Hz. Peygamberin kendisinden sonra yerine geçecek olan kimsenin tayinini de gerekli kılacak derecede mevcut olduğunu ileri sürerek, Hz. Peygamber de, müslümanların geleceğinden endişe içinde olmasından dolayı, Ali'yi yerine geçmek üzere tayin ettiğini iddia ediyor[32].

Burada atlanılan ve gözden kaçmaması gereken bir hususa değinmek gerekiyor. Ebu Bekr ve Ömer, kendilerinden sonra gelenlerin seçilmesini tesbit ederken, herkese ilân etmişlerdir. Hz. Peygamber Ali'yi yerine geçmek üzere tayin etmiş ve ilan etmiş olsa, bütün sahabe onu bilecekti. Ebu Bekr, S'ad b. Ubade ve Ömer, Osman halife olmak için Hz. Peygamberin sözüne aykırı hareket etmezlerdi ve isteseler de edemezlerdi. Çünkü bütün sahabe onlara karşı çıkardı. Böyle bir şey vuku bulmamıştır.

Şiî alimleri Hz. Ali'nin, yüce Allah'ın emri ve Hz. Peygamberin vasiyeti ile halife tayin edilmiş olduğuna inanmanın farziyetini iddia

28 a.g.e. s. 44.
29 a.g.y.
30 a.g.y.
31 A.g.e. 23-24., M. Bakır Sadr'ın Kitabı şunuşu.
32 Bak a.g.e. 9,10-11,16.

ederler. Bu hususta şiiler ve diğer mezhepler arasında tarih boyunca çok eser yazılagelmiş, hâlâ da yazılmaktadır. Biz de bu satırları karalıyoruz. Bu vasiyet hakkında bizim burada hatırlatacağımız husus şudur. Bu vasiyet, Hz. Ali'ye gizli mi, âşikâr mı verildi? Aşikâr verildiyse, bütün müslümanların onu bilmesi gerekirdi ve kimse de ona karşı çıkamazdı. Madem bunu çoğunluk bilmiyor, o halde öyle bir vasiyet olmamalıdır. Eğer gizli verildiyse, işte herkesi inandırmanın zorluğundan, ancak birkaç kişi şahsi bir inanç olarak kabul etmiştir. O halde inanmayan sorumlu tutulamaz.

Bizim burada işi tefrikacılığa dökme niyetimiz yoktur. Şii olsun, sünni olsun, her iki taraf da müslümandır. Sünniler, vasiyete ve masum bir imamın varlığına inanmadıkları için, islâm dininin bir esasını inkar etmiş sayılmazlar. Şiiler de vasiyete ve masum imama inanmaları ile islâm dininden çıkmış olmazlar.

Aslında şii müslümanlar, illa da şiiliğin bir grup olduğunu ve Hz. Ali nin taraftarı olarak başkalarından ayrılmak iddiasını yürütüyorlar. Bizim burada iddiamız odur ki, yukarıda değindiğimiz gibi, fikir ihtilâfının meşruluğunu kabul ettikten sonra, hep islam namına konuşmanın doğru ve birleştirici olacağı ve her hangi bir fikrin, tarihî de olsa etrafında kitleleşerek müslümanlar arasında kutuplaşmalara ve aynı kitapta, peygambere inanan ve aynı yöne (kıbleye) yönelen insanlar arasına soğukluk ve düşmanlık sokmak İslâma aykırı kabul edilmeli ve ona göre de davranılmalıdır. Kötü niyetli ve görünüşte samimi, gerçekte ise görünmez sebeplerin tesiri ile ortaya atılan fikirlerin etrafında kitleleşmek, hem tarihte müslümanlara zarar vermiştir, hem de bugün müslümanları, geleneksel tarihî mezhepleri olsa bile, parçalamakta ve müslümanları zayıflatmaktadır.

Tekrar ederek diyoruz ki, bu eseri günümüze kadar kendi içinden çıkan sapık mezhepleri reddedip, yok ederek ve eriterek gelen İsnâaşeriyye (caferiyye, şii imamiye) mezhebinin, tarihî gayretini göstermeğe çalışacağız ve Ehli Sünnetle yakınlığını göstereceğiz.

Ehli Sünnet ile Şii fırkaları arasında ilk ve son ana ihtilâf konusu hilâfet yani Devlet başkanının tayini veya seçimi meselesidir. Bu bugünkü deyimiyle devletin nasıl bir rejimle idare edileceğinin tesbitidir. Kelâm ilmi ve mezhepler tarihi açısından bunun terimleşmiş ifadesi imamlık (halifelik) müessesesidir.

Şii fırkalarının çıkış sebeplerine göre ele alınacak bu eserde, takip edilecek yola yukarıda değinilmiştir. Bu yol yepyeni bir yol

olmayıp, daha önce de bu tür eserler yazılmıştır. Hz. Peygamberin ölümünden başlayarak, şii alim veya imamlarının, daha genel anlamıyla önderlerinin ölümleri esas alınarak onların ölümlerinde meydana gelen fikir ayrılıkları ve bu fikir ayrılıklarının teşkil ettikleri mezhepler ana hatlarıyla gösterilmeğe çalışılacaktır.

d) İslâm'da İlk İhtilaf

Hz. Peygamber 10 H. 631 M yılında 63 yaşında iken vefat etmişti, 23 sene peygamberliği sürmüştü. Hz. Peygamberin ölümünde müslümanlar hilâfet meselesinde, şii alimlerine göre üç, sünni alimlerine göre iki gruba ayrılmışlardı.

1- Ensar yani Medine'li müslümanlar, Sa'd b. Ubade'nin[33] halife yani devlet başkanı olmasını istemişti. Bu hususta epeyce münakaşa geçmişti[34]. Fakat bu fırka fikrini kabul ettiremedi ve Sa'd b. Ubade halife seçilemedi. Ancak bunların görüş ayrılığı devam etmedi.

2- Ebu Bekr'in halife olmasını isteyenler, bu fikirde olanlar Hz. Ebu Bekr'in halife olmasını sağlamışlardır. Böylece hilâfet meselesindeki ihtilâf son bulmuş oldu. Bütün müslümanlar yekvücut tek bir halifenin idaresinde Hz. Osman'ın ölümüne kadar büyük gelişme göstermiş ve fetihler yapmışlardı[35].

Hz. Ebu Bekr'e ilk anda biat etmeyen Hz. Ali, Zubeyr sonradan biat ettiler. Hz. Ali'nin biat etmekte geçikmesinde çeşitli sebepler ileri sürülüyor. Halife olmakta o'nun da hakkı olduğu, kendine danışılmadığı, Hz. Fatıma'nın sağlığında biat etmek istemediği, Kuranı Kerimi bir araya toplamadan evden çıkmadığı[36], Hz. Ali'nin, Hz. Fatımanın ölümüne kadar biatı geciktirdiği de rivayet ediliyor[37]. Zubeyr'in biatı geciktirmesinin sebebini kendisine soran Ebu Bekr'in sözünden, o'nun da halife olmayı umduğu anlaşılıyor. Ebu Bekr, Zubeyir'e Hz. Peygamberin halasının oğlu ve onun havarisi olduğun için halife olma hakkın olduğunu mu iddia ediyorsun,

33 Medinede en büyük kabile olan Hazrec'in başkanıydı. Kerem ve cömertlikle meşhurdu. Şam'ı Havranda veya Halepte Huvvareyn'de (Belâzuri'de böyledir) hicretin 15., Miladın 633. yılında vefat etti. (Ahmet b. Yahya Belâzuri, Ensabul Eşref, Y. 589, M. Hamidullah tahkiki, Mısır 1959), İbn İmad, şezerat, 1 /28.

34 Kummi, Makalat, 3. Nevbahti, Fırakuşşia, 3. Ebul Hasan Eşari, Makalat, 39-40. Mısır, 1950. M. Muhyiddin Neşri. A. Baki Bağdadi, El-Fark, 15. M. Muhyiddin neşri, 3. Eşari, Makalat, 40-41. Bağdadi, El-Fark, 15. Ebul Muzaffer İsferayini, Et-Tabsir Fid-Din, 11. Mısır, 1940.

35 Kummi, Makalat, 3.

36 Ahmed b. Yahya Belazuri, Ensabul Eşraf, Y. 585-587, Tahkik, M. Hamidullah Mısır, Darul Maarif, 1959.

37 a.g.e. Y.586.

deyince, Zubeyir de, uzat elini biat edeyim diyerek biat etmişti[38]. Halid b. Said b. As, Hz. Peygamberin vefatında Yemen'de olup, geldiği zaman Ali ve Osmana, halifeliği Ebu Bekr'e bıraktıkları için çıkıştı, altı veya iki ay sonra biat ettiği kaydediliyor[39]. Bu ehli sünnetin görüşüdür.

3- Şiilere gelince, Hz. Peygamberin ölümünde bu iki görüşten ayrı olarak bir de Ali b. Ebi Talib'in halife olmasını isteyen bir grubun mevcut olduğunu iddia ederler. Bunların ilk şia olduklarını ileri sürerler.[40]

Şiilerin böyle bir iddiasının fiilen vuku bulduğunu isbat etmek imkânsız gibidir. Sa'd b. Ubade'nin halifelik iddiası tarihen sabittir. Ama Hz. Ali'nin böyle bir kanaatı olduğu bilinmekle beraber, taraftarlarının böyle bir dava ile ortaya çıkıp, grup teşkil ettiklerini iddia etmek çok zordur. Aslında müslümanlar arasında bir fırka ve grup olmadığı bilinmektedir. Hepsi tek ve yek vücut müslüman olarak hareket etmiş ve davranmışlardır.

Ancak müslümanların ferdî olarak fikir ihtilafları ve görüş ayrılıkları bulunduğunu kabul etmek şarttır ve bu tarihçe apaçık ortadadır. Ancak bu ihtilaflı fikirler kitleleşmelere önayak olmamıştı. Bunun yanında bir toplumda önde olan kimselerin taraftarı, sevenleri olduğu gibi, sevmeyenleri de bulunabilir. Bu normaldir. Hz. Peygamber zamanında Ebu Bekr'i, Ömeri, Osmanı, Aliyi sevenlerin bulunmasını, şart ne olursa olsun, kabul etmek doğrudur. Müslümanlar, yüce Allah'ın buyruğunun gereği, birbirini müslüman olma bakımından sevmek mecburiyetindedir. Bu sevgiden ayrı olarak, insanlar, birbirlerine olan yakınlıkları, dostlukları ve yardımları dolayısyle birbirlerini daha çok severler. Sevmeleri de toplumun tabiatı icabıdır. Bu yönden Hz. Ali'yi de sevenlerin, sempatizanlarının bulunması tabiidir. Bu gün de toplumlarda, hatta fertlerin içlerinde herkesin birbirlerine karşı olan sevgileri değişik ve derecelidir.

e) Hz. Osmanın Şehadeti

Hz. Osman'ın son yıllarında bazı idarecilerin idaresizliği yüzünden bazı vilayetlerde huzursuzluklar başlamıştı. İdaresizlikleri istismar eden ve memleketin düzenini bozmak isteyen gruplar teşekkül etmişti. Doğrusu, memleketin bozuk düzeninin düzelmesini isteyenlerle hu-

38 a.g.e. Y.585.

39 a.g.e. Y.588.

40 Kummi, Makalat, 3, Nevbahti, Fırak, 3, Dr. Abdullah Feyyaz, Tarihul İmamiye, 35-36.

zursuz kimseler de bilerek veya bilmeyerek bozguncularla birleşmişlerdi[41].

Toplum büyük bir karışıklık içine sürüklendi ve sonunda Hz. Osman hicri 35, milâdi 656 yılında şehit edildi[42].

Hazreti Osman'ın şehit edilmesiyle ortaya çıkan problemler:

1- Hz. Ali hicri 35, milâdi 656 yılında halife seçildi. Hz. Ali'nin halife seçilmesi de Hz. Ebu Bekr'in halife seçilmesi gibi ihtilâflı oldu. Ancak Ebu Bekr'in halife seçilmesi ile ihtilâf ortadan kalktı ve müslümanlar fırkalara ayrılmadılar, yek vücut olarak varlıklarını devam ettirdiler. Hz. Ali çok büyük bir hadise olan Hz. Osman'ın, üçüncü Halifenin şehit edilmesinden sonra halife seçildi. Çoğunluk Hz. Ali'nin halife seçilmesinin isabetli ve o makama layık olduğuna vicdanen inanmışlardı. Daha ilk anda ona "biat" etmekte tereddüd eden[43] veya hiç biat etmeyenler, Hz. Ali'nin liyâkat ve ehliyetine olan şüphelerinden değil, şahsi menfaatlarından olduğu anlaşılmaktadır[44].

2- Hz. Ali'nin halife olmasına karşı olanlar. Bunların herbirinin şahsi menfaatı-demek zorunda kalıyoruz; çünkü bundan başka Hz. Ali'nin hılafetine karşı gelmeleri için meşru bir mazeretleri bilinmemektedir- gereği Hz. Ali'nin halifeliğini kabul etmeyenlerin meydana getirdiği karşı bir grup doğmuştu. Bunların birleştikleri nokta Hz. Ali'ye karşı gelme hususdur. Ama herbirinin menfaatı, kendisinin ayrılık sebebi idi. Şii alimleri Kummi ve Nevbahti Talha b. Abdullah, Zubeyr b. Avvam ve Hz. Aişe'yi Hz. Ali'ye karşı gelip halifeliğini tanımayanlar arasında zikrederler. Bunlar, Hz. Osman'ın ölümünde müslümanları üç fırkaya ayırır. Hz. Ali'yi halife tanıyanlar, halifeliğini kabul ettikten sonra itizâl edenler yani savaşlarına katılmayanlar ve üçüncüsü de Hz. Ali'ye muhalefet edenler ki, bunlar Talha, Zubeyr ve Hz. Aişe'nin başında bulundukları fırkalardır. Bunlar Cemel'de yenilince taraftarları Şam'daki muaviyeye katılmıştır[45].

---

41 Hasan İbrahim Hasan, Tarih ve'l-İslam, 1 / 359-363.

42 H.I.H, age. 1 / 363.

43 Sa'd b. Ebi Vakkas ve Abdullah b. Ömer, H.I.H., Tarihul-İslâm 1 / 267

44 Hz. Ali'ye biat etmeyenler içinde Hassan b. Sabit, Ka'b b. Malik, Mesleme b. Muhalled, Ebu Said Hudri, Muhammed b. Mesleme, Numan b. Beşir, Zeyd b. Sabit, Raif'b. Hadic, Fudala b. Ubeyd ve Ka'b b. Azre vardı. (Taberi Tarihi 3 / 452, Mısır 1939). Şama kaçanlar arasında K.B. Mazun, A.b. Sellam, M.b. Şube de bulunuyordu. Zubeyrin biat etmediğine dair bir söz de vardır (bak. agy)

45 Taberi Tarihi, 3 / 452.

İsteyerek veya istemiyerek Hz. Ali'ye biat etmişlerdi[46], yani onun halifeliğini sözle tasdik etmişlerdi. Zubeyr'in Irak valiliğini ve Talha'nın da Yemen valiliğini arzu ettikleri halde, Hz. Ali'nin kendilerine valilik vermiyeceğini anlayınca, Hz. Ali'ye öfkelendiler ve biat ettiklerine pişman oldular[47]. Sonradan Hz. Ali'ye karşı gelerek Basraya gitmesine ve Cemel savaşının vuku bulmasına sebep olmuşlardı. Her ikisi de bu savaşta şehit düştü[48].

Burada bir noktaya işaret etmek gerekmektedir. Şii alimleri Zubeyr'in "Ebu Bekir'e biat etmekten çekindiği ve kılıcını sıyırıp, Ali'ye biat edilmedikçe bu kılıcı kınına koymayacağım" dediğini nakleden Taberi'nin rivayetini[49] delil getirerek, Ebu Bekir'e biat etmeyenleri zikretmekedirler.[50] Bunun yanında Ehli Sünnet ve Şii eserlerinde Cemel savaşına sebep olanların içinde Zubeyr'in Hz. Ali'ye halife olduğu halde karşı çıktığı da zikredilmektedir. Ona bu karşı çıkışı, halifeliğine olan tasdikini geri aldığını ortaya koymamış mıdır?

O halde soru şudur. Ebu Bekr Zübeyir'in kayınpederi olduğu halde, ona biat etmeyip de Ali'ye biat edilmesini istemesi, şiilerin dediği gibi, Ali'nin halifeliğini arzu etmesi, Hz. Peygamberin vasiyetine dayanıyorsa, Hz. Ali fiilen halife olunca, bu vasiyetin niçin değeri kalmıyor? Zubeyir daha önce varlığı iddia edilen vasiyete göre, Ali'nin halife olmasını istememişti denilse,bu demek olur ki, o zaman Ali'de umduğu bir şey vardı ve onun için onu halife görmek istiyordu. Sonra halife olup da o umduğu şeyin tahakkuk etmediğini görünce, biat etmiş olduğu halde, karşı çıkmıştır. Sonuç olarak Zubeyir de Ali'nin halifeliğine dair Hz. Peygamberin bir vasiyeti olduğunu bilmemektedir. Ali'nin en samimi bir adamı olan Zubeyir onun halife olmasını gerektirecek Hz. Peygamberin bir vasiyeti olduğunu bilmiyorsa, öyle bir vasiyet yok demektir. Ali'nin bir zamanlar taraftarı olmasının sebebi, dini bir tavsiye gereği olmayıp dünyevi bir şeyle ilgili olması açıklık kazanıyor. Nasıl ki, Hz. Ebu Bekir'in halifeliğine Ehli Sünnet uzaktan ve gerekli olmayan münasebetler kurarak delil getiriyorlarsa, şiiler de aynı şekilde uzaktan ve yakından münasebeti bulunmayan ifadelerden Hz. Ali'nin Yüce Allah'ın emri

46 agy.
47 H. İbrahim Hasan, Tarih, 1 / 365.
48 A.b. Imad, Şezeratüz-Zeheb, 1 / 42.
49 Taberi, Tarih, 1 / 444, Kahire, 1939.
50 Dr. Abdullah Feyyaz, Tarihu'l-İmamiye, 36.

ve Hz. Peygamberin tavsiyesiyle Allah tarafından tayin edilen bir halife olduğuna delil getirmekle meşgul oluyorlar.

Öyle bir vasiyet olsaydı, biat'a ne gerek vardı? Yukarıda Belâzurî'de Zubeyr'in halife olma temayülünün sezildiğine dair ifade geçmişti.

3- Hz. Ali'nin hilâfeti devrinde üçüncü bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar hiâfet meselesiyle yakından ilgili görülmemektedirler. Varlıklarının sebebi rejimle ilgili olmayıp, sadece pratikle ilgili fikir ve görüş ayrılığıdır. Bunlar Hz. Ali'ye biat ettikleri halde, yani onun hilafetini tasvip etmiş oldukları halde, savaşta onunla beraber olmadılar. Aleyhine de hareket etmediler, onun karşısına geçip onunla savaşmadılar. Savaşmaktan itizal ettiler, savaşa katılmaktadan çekindiler. Bundan dolayı bunlara Mu'tezile = Çekimser denildi.

İlk Mu'tezile kavramı böylece doğdu. Bunların gayesi, iki müslüman gruptan her hangi birinden yana olunursa olunsun, savaşta taraf tutmamaktı, çünkü her iki taraftan akacak kan da müslüman kanı idi. Müslüman kanının akıtılmasına sebep olmak veya akıtmak büyük günahtı. Bu, Hz. Ebu Bekir'in, mürtedlerle olan savaşına benzemezdi. Orada Ebu Bekir'in haklı olduğu yüzde yüz kesindi. Çünkü dinin esasları inkâr ediliyordu. Burada iki taraftan birinin, dinin esaslarını inkâr eden bir durumu bulunmuyordu. Bunun için şüpheye düşmüşlerdi. Böylece çekimser kalarak Mu'tezile adını aldılar.

İlk Mu'tezile grubunu teşkil edenler şunlardır:

1- Sa'd b. Ebi Vakkas, Cennetle müjdelenmiş on sahabeden biridir, Irak'ı fethetmiştir. Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın ilk yıllarında Irak valisiydi. Hicretin 55. Milâdî 674 yılında 78 yaşında vefat etmiştir. Cemel ve Sıffîn savaşlarına katılmadı[51].

2- Abdullah b. Ömer b. Hattab. Hicri 73, Milâdi 692, yılında Mekkede 83 yaşında en son ölen sahabedir[52].

3- Muhammed b. Mesleme. Hz. Peygamber zamanında Medine'ye vali tayin edilmiş olup, Cemel ve Sıffîn savaşlarına katılmadı, hicri 43, miladi 663 yılında Medine'de vefat etmiştir[53].

---

51 Ibn Imad, Şezerat, 1 / 45, 61, Kummi, 4, Nevbahti, 5, Dr. Cevad Meşkur, Kummi'nin Makalat kitabına talikat, 125.

52 Agy., Şezarat 1 / 81.

53 Agy. Şezarat, 1 / 53.

4- Usame b. Zeyd. Yirmi yaşına varmadan Hz. Peygamber tarafından, Ebu Bekr, Ömer gibi büyük sahabenin katıldığı orduya kumandan tayin edilmiştir. Hicri 54, Miladi 673 Yılında vefat etmiştir, Cemel ve Sıffîn savaşlarına katılmadı[54].

Müslümanların savaşmasını göze alamıyan ve bunu tasvib etmeyen bu zatlara Mu'tezile denmiştir. Ancak sonradan Vasıl b. Ata tarafından ortaya atılarak Kelâm'da bir felsefî inancın yönününü belirten Mutezile mezhebi ile bunların alakası sadece itizal kelimesinin sözlük anlamındadır. Nasıl ki, ilk mutezile adını alan zevat kiminle ve kimin yanında savaşmanın gerektiğini kestirememişse, Vasıl b. Ata'nın kurucusu sayıldığı Mutezile Okulu'da, büyük günah işleyenin mümin olarak kalıp kalmamasında şüpheye düşmüş ve bir karara varamamıştır. Kafir oldu da diyememiştir. Bu duruma, çekimser anlamında itizal denmiştir.

Hz. Ali'ye isyan ederek "Havariç" fırkasını teşkil edenlerden bahsetmeyeceğiz. Bunlar Hz. Ali'nın taraftarı iken ona isyan etmişlerdir. Havariç zaten bu manada kullanılmaktadır. Halifenin sözünden dışarı çıkanlar, anlamında kendilerine havariç denmiş bulunmaktadır. H. 40 ve M. 660 yılında Hz. Ali Şehit edilmıştır[55].

f) Hz. Ali hakkında şiî fırkalarının görüşü

Şia fırkalarının doğuşunu elimizde mevcut sünni ve şii kaynaklarına dayanarak ve yan kaynaklardan da faydalanarak anlatmaya başlıyalım.

Ali hakkında fikir beyan eden yani "Şiat Ali" üç fırkaya ayrılmıştı.

1- Birincilere göre Ali'nin halife olarak Hz. Peygamberin yerine geçmesi farzdır ve herkesin ona itaat etmek mecburiyeti vardır. Ona düşman olan kâfir, ondan başka dost edinen sapık, putperesttir. Bunlar Ali'nin kırk bir hicri yılında 63 yaşında ölümüne kadar böyle kaldılar.

2- İkinci fırkaya göre, Ali'nin, her nekadar Hz. Peygamberden sonra en faziletli kimse olarak peygamberin yerine geçmesi gerekirse de, Ebu Bekir ve Ömer'in hilafetlerine Ali de razı olduğu için onların

54 Agy. Şezarat, 1 / 59, M. Cevad Meşkur, Tabakat, 126.
55 Kummi, 5.

hilafeti de caizdir. Bu fırkadan bir yan fırka doğmuştur. Buna göre Ali, Hz. Peygambere olan yakınlığından ötürü Ashabın en faziletlisi ise de, insanlar istediklerini başlarına reis yapabilirler. İnsanların reis yaptıkları kimse ister Ali, ister başkası olsun, Kureyşten ve Haşim oğullarından hiç kimsenin ona muhalefet etmesi caiz değildir. Sevse de sevmese de, seçilen halîfeye muhafet etmek küfür ve sapıklıktır.

3- Cârûdiye denilen fırka, Hz. Ali'den başkasının başa geçmesinin küfür ve sapıklık olduğuna ve böylece Ali'ye biat etmemekle ümmetin küfre girdiğine inanırlar. Ali'den sonra oğlu Hasan'ın ve sonra Hüseyin'in imam olmasını ve onlardan sonra Hasan ve Hüseyin'in oğulları arasından seçimle (şura) imamın tâyin edilmesini şart koşmuşlardı. Bundan sonra "Zeydiye" fırkası doğmuştur.

g) Hz. Ali'nin ölümünden sonra şiî fırkaları

Ali öldürüldüğü zaman, onun imam (halife) olmasında ısrarlı olanlar üç fırkaya ayrıldılar:

1- Hz. Ali ölünce, onun taraftarı olan insanlar ile Talha, Zubeyir ve Hz. Aişe'nin taraftarları ki zaten bunlar Cemel savaşında dağılmış, Muaviye tarafına geçmişlerdi ve Muaviye taraftarı olanlar birleşip bütün İslâm toplumunu meydana getirmişlerdi. Bu, Hz. Hasan'ın, imamlığı Muaviye'ye terkettiği zaman tamamen ve daha açıkça gerçekleşmişti[56]. Ancak Hz. Ali'ye isyan eden Hariciler (Havariç) ayrı isyankâr bir grup olarak devam ettiler. Onlar halifeliğin (imamlık) Hz. Ali'ye Yüce Allah'ın emri ve Hz. Peygamberin vasiyetiyle verilmiş olmadığına inanırlardı.

2- Hz. Ali'ye, soyuna bağlı kalanlar pek azdı. Bunlar, halifeliğin Ali'ye Allah tarafından verilmiş olduğuna inananlardı ki, kendi aralarında üç fırkaya ayrılmışlardı[57].

3) Sebeiyye:

Aslında bu fırka, ilk defa Hz. Peygamberden sonra çekimser kalan ve ilk defa İslâmda aşırı giden (guluv yapan), Abdullah b. Sebe'nin kurduğu Sebeiyye fırkasıdır. Abdullah b. Sebe, Ali'nin kendisine Ebu Bekir, Ömer, Osman ve sahabenin aleyhine konuşmayı ve onlardan yaka silkmeyi (teberri) emrettiğini iddia etmiş, bunun

56 Kummi, 19, Nevbahti, 22'de Hz. Ali'nin ölümünde Şianın üç fırkaya ayrıldığını zikrederler. Fakat karışık bilgi verirler. E.H. El-Eşari daha disiplinle mezhepleri ele alır.

57 Agy., Kummi, 19.

üzerine Ali önce onun öldürülmesini emretmiş ise de sonra Medain'e sürmüştü[58].

Ali'nin öldürülmesinden önce, itikadi ve fikri ayrılıklar, Ali taraftarı gözükenler içinde ortaya çıkmaya başlamıştı. Burada ilk rolü oynayan Abdullah b. Sebe adında müslüman olmuş bir Yahudi eski ve yeni kaynaklarda söz konusu edilmektedir. Müsteşrikler, Abdullah b. Sebe'nin Ali'ye "Allah" demesini ve onun müslümanlar arasında ayrılık ve düşmanlık tohumlarını ekmesini sonraki müslümanların uydurduğu hikayeler olarak reddederler. Doğrusu ilk müslüman kaynakları, ister şii, ister sünni olsun, Abdullah b. Sebe'nin Ali'yi tanrılaştırdığını bize nakletmemişlerdir. Dördüncü ve beşinci hicri asırlardan sonraki müelliflerde İbn Sebe'in Ali'yi tanrılaştırdığı rivayetini görmekteyiz[59]. Ancak Eş'ari, "Makalat"ında Abdullah b. Sebe'in Ali'ye "sen sen"[60] dediğini nakletmekte ve Seyyid Şerif (ö. 816/ 1413), Tarifatında bunu "Sen gerçekten Tanrısın" şeklinde rivayet etmektedir. Görüldüğü gibi, eski kaynaklarda İbn Seben'in Ali'ye tanrı dediği açıkça ifade edilmemektedir. Ancak ilk kaynaklardan sayılan İbn Kuteybe'nin "el-Maarif" adlı eserinde, Abdullah b. Seben'in ilk küfre girenlerden olduğu, Ali'ye Alemlerin Rabbı dediği ve Ali'nin de onu ve arkadaşlarını ateşte yaktığı rivayet ediliyorsa da, bizce incelenmeğe muhtaç görünmektedir[61].

Benim kanaatım odur ki, eğer Ali'ye böyle bir hitapta bulunsaydı, Ali onu hemen öldürürdü. Bu, Nevbahti'nin eşağıda anlatışından an-anlaşılacaktır. Yalnız burada "sen sen" demesini Türlçe'ye mal olmuş bir Yahudi sloganı ile anlamak daha kolaydır. Birinci dünya savaşında bir Yahudinin "Yaşasın yaşasın" dediği zaman, "kim yaşasın? sorusuna "henüz belli değil" demek suretiyle kurnaz bir ifade kullandığı anlatılır durur. İşte İbn Sebe'nin de "sen sen" demek

58 Sa'd b. Abdullah Ebu Halef Eş'ari el-Kummi (301 H., 913 M.) K. El-Makalat ve'l-Fırak, s. 20 Ebul Hasan Ali b. İsmaili Eşari (324 H, 935 M) Makalat el-İslamiyyin ve ihtilaful-Musallin 1 / 85. Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa el-Nevbahti, Fırakuş-Şia, 21–22. Bu üç müellif fırkalara dair yazı yazan en eski zatlar olup, her üçü de büyük ilim otoritesi ve kelamcı kabul edilmektedir. Kummi ve Nevbahti şii, imamı; E. Hasan Eş'ari ise sünni olup Eşariye Kelam Mezhebinin kurucusudur. Bak Formative Period of İslamic Thought, W.M. Watt, Edinburgh 1973, p. 274–276.

59 A. Bağdadi, (429 H–1037 M) EL-Fark 143, 145, 1978. Usul El-Din, 332, 1928. İst. İsferayini, El-Tebsir, 71, Dr. M. Cabir Abdullah, El-Hareket Şia el-Mutetarrifin, 19–21, 32, Mısır, 1954.

60 E.H. Eş'ari, Makalat, 1 / 85.

61 İbn Kuteybe, (213–276 H, 828–889 M), el-Maarif, 622.

suretiyle istediği veya istenilen bir manaya gelecek kurnazca bir ifade kullandığı tesbit edilmiş oluyor. Bu ifade "sen işte sen tanrısın, sen yokmusun sen! sen işte öyle bir yiğitsin, işler hep senin sayende böyle olur" gibi manalara gelebilir. Ali'nin yüzüne karşı böyle söyleyip arkasından da açıklamasını yapmış olabilir. Ne var ki Sebeiyye fırkasının Ali'ye tanrılık izafe ettiğinde sonraki kaynaklar ittifak halinde görünüyor. Şurasını dikkatten kaçırmamalıdır ki, Ali halife olduktan sonra maiyetindeki sözü geçenlerden biri de Abdullah b. Sebe'dir. Taberi'de, Cemel hadiseleri esnasında Ali'nin ister karşı tarafla, ister kendi aralarında olsun, "sebeiyye" –Ibn Sebe, İbn Sevda şöyle dedi ve şöyle cevap verdi, ifadeleri yer almaktadır. Bundan, Osman'ı öldüren grubun içinde Sebeiyye diye bir asi ve kışkırtıcı grubun bulunduğu ortaya çıkıyor. Osman'ın intikamından bahsedilirken, Sebeiyyeden de intikam almaktan söz edilmekedir[62]. Sonra Ebu Bekir'in oğlu Muhammed'in, Muaviye taraftarı olan Muaviye b. Hudîc'e dokumacı Yahudi Karının oğlu! diye[63] küfretmesi de üzerinde durulacak bir noktadır.

Dr. Muhammed Cabir, İbn Sebe'nin aslen Yahudi olduğunu ve yahudilerle müslümanlar arasında Medine'de vuku bulan hadiselerin intikamını almayı aklına koyarak, Osman'ın devrindeki içtimai hadiseleri istismalarla, müslüman toplumunda huzursuzluk çıkardığını ve Ali'nin zamanında müslümanları birbirine kırdırmaya daha elverişli olan ortamı gayesine ulaşmak için birer araç olarak kullandığını söyler[64]. Nevbahti, Abdullah b. Sebe'nin ilk defa islamda "guluv", aşırılık fikrini ortaya attığını, Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Sahebeye dil uzattığını ve onlardan yaka silktiğini anlattıktan sonra, Ali'nin onu sorguya çekip, itiraf ettiğini görünce öldürülmesini emrettiğini ve insanların, bazı kaynklara göre, İbn Abbas'ın, araya girmesiyle Medain'e sürmekle yetindiğini kaydediyor[65]. Bizim buradan vardığımız netice, bu gördüğümüz fikirlerden dolayı, A.b. Sebe'nin öldürülmesini, Ali'nin caiz görüp öldürülmesine emir vermiş olabileceğidir.

Sebeiyye fırkası, Aliye Allah der, onun ölmediğine, bir gün gelip dünyayı adaletle dolduracağına inanırlar. Aliye önce peygamber, sonra tanrı dedikleri rivayet edilir ki, "guluv" da bir propaganda metodu takip ettikleri görülüyor[66].

62 Ebu Cerir, Taberi, Tarih, 3 / 472, 508, 544.

63 Taberi, Tarih, 4. 79.

64 Hareket El-Şia, 21–22, Ibn Hazm, El-Milel, 2 / 115, 1317, Mısır.

65 Ebu Muhammed, Hasan b. Musa el-Nevbahti, Fırak-elş-Şia, 19.

66 Bağdadi, el-Fark, 143, Isferayini, el-Tabsir, 71.

Zamanımızın bazı araştırıcıları, Abdullah b. Sebe'nin Ammar Ibn Yasir'in müstar adı olarak kullanıldığını ileri sürmektedirler. Ammar b. Yasir'ın adını kullanmaktan sakınmışlar, ona Abdullah b. Sebe adını vermişlerdir. Bu araştırıcılar A.b. Sebe'e atfedilen sıfatlarla Ammar b. Yasir'ın sıfat ve faaliyetleri arasında benzerlikler bulmaktadır. Ancak A.b. Sebe'e atfedilen İslâma aykırı olan sıfatlar bu benzerliğin dışında tutulmakta olduğuna işaret etmek gerekmektedir. Şuna da dikkat çekmek gerekir ki, bir benzerliği bulmaya çalışmakla, aslında Ammar b. Yasir'in kıymetini düşürmeyi gaye edinmiş değillerdir. Gayeleri, şiilerin vasiyet, rac'a gibi bazı inançlarının A.b. Sebe tarafından şiiliğe sokulmuş olduğunu göstermektir. İmamiyeye muhalif olan mezhepler, bu gibi inançların İslâmda olmadığını, bu inançların aslen yahudi olan A.b. Sebe tarafından ortaya atıldığını iddia ederek, şiilerin bu inançlarını çürütmek isterler. Böylece şiiliğin yahudiliğin tesirinde kaldığını daha kolayca anlatırlar. Yeni şii alimleri A.b. Sebenin tarihen sabit bir şahsiyet olmadığını, bu olsa olsa aynı işleri yapan Ammar b. Yasir olabileceğini ileri sürerek, şii inançlarının yahudilikten gelmeyip, İslâmi olduğunu ortaya koymaya çalışırlar. Bu benzetmede haklı göründükleri taraflar bulunmakla beraber, bazı yorumlarda da biraz ileri gittikleri gözden kaçmamaktadır. A.b. Sebe kıssasının uydurulmasında ileri sürdükleri delillerden biri de Hz. Osman'a özellikle son yıllardaki tasarrufunun, Ebu Zer, Ammar ve diğer birçok müslümanlarca tenkit edilmesinin haksızlığını göstermektir. Bu tenkitlerin menşei A.b. Sebe'e isnad edilerek saf müslümanları kandırıp, kışkırtarak Hz. Osman'ın başına felaketler getirdiği, aslında idaresinin hiç tenkit edilecek tarafı bulunmadığı anlatılmak istenmiştir. Bunu ileri sütmekte bir hakikat payı bulunduğu kabul edilebilir. Ancak bu A.b. Sebe'nin kıssasını doğru kabul edenler bile, Hz. Osman'ın son yıllarındaki işlerini Hz. Ebu Bekir ve Omer'in zamanındaki gibi İslâmi açıdan doğru gitmediğini kabul etmektedirler. Burada Hz. Osmanın valilerini tezkiye etmeye çok az bir pay çıkabilir.

İkinci husus, Ammarın Hz. Ali'den yana olması, Hz. Ali'nin zahit olması, dünya malına önem vermemesi, zühtü, üstün müslümanların süsü saymasına dayanmaktadır[67]. Bu fikir doğrudur.

Ammar gibi sahabenin en büyük bu husustaki dayanakları, Hz. Ali'nin davranışında, alçak gönüllülüğünde, yaşça kendilerine en yakın olmasına ve Hz. Peygambere yakınlığı dolayısıyle de Hz. Aliyi bütün

67 Dr. K.M. Şeyhi, As-Sılat beyne't-Tasavvut ve't-Teşayyu, 44, Mısır, İkinci bsk.

hayatlarında bir ilticagah bulmalarında aramak gerekir. Her toplumda bu böyledir. Ancak Dr. Kamil M. Şeybi'nin şu ifadesi buna çelişik düşmektedir, bir zorlama olduğu intibaını vermektedir.

Ammar b. Yasir'in Osman'a isyan etmesinin sebebi, onun İslâmı aslî kalıbına çevirmek ve inandığı peygamberin vasiyetine göre halifeliği Hz. Ali'ye verdirmek hususundaki emelini gerçekleştirmeye çalışmaktı[68].

Burada dikkatı çeken nokta, vasiyetin varlığını ve onu gerçekleştirmek için isyan ettiğini ifade etmesidir. Ama İslâmı safiyetine çevirme herkesçe kabul edileceği için, bu cümlenin peşinden hemen vasiyeti araya sıkıştırmak tarafgirlik olarak göze çarpmaktadır.

Şiinin fırkaları kendi aralarında ve diğer mezhepler arasında bu "vasiyet" meselesi ihtilaflı meselelerden biridir. Öyle zannediyorum ki, genel anlamda bir vasiyet kabul edilse, daha isabetli olur. Ama bu genel anlamdaki vasiyetten biri çıkıp, özel bir meseleye istidlal edebilir ve başka biri de o istidlali kabul etmeyebilir. Böylece iş, hüküm istinbatına ve içtihada kalır, herkes kendi içtihadına göre amel eder. Ama diğerini de günaha nisbet etmez. Hz. Ebu Bekr'i namaz kıldırmaya vekil tayin etmekten, halife olacağına vekil tayin edilmiş olabileceğini anlamak gibi[69].

Abdullah b. Sebe ile Ammar b. Yasir arasında benzerliklerin bulunmasını savunanlar, Ammar'ı kötülemek değil, İbn Sebe'nin varlığını reddetmek isterler. Bununla beraber, kitaplara sebebiye fırkası olarak adı geçen fırkanın inançlarını ve A.b. Sebe'yi, hakiki bir şahsiyet kabul edildiği taktirde, eski ve yeni şii isnaaşeriyye (imamiye) mezhebi red ve lanetler[70].

Hz. Hasan'ın imamlığına uyanlar. Hz. Ali ölünce, ona tabi olan müslümanlar, büyük oğlu Hasan'a uymaya devam etmişlerdir. Ancak küçük bir grup uymayarak ondan ayrılmıştır[71] Hz. Hasan halifeliğinden altı ay sonra 41 Hicri 661 miladi yılında halifelikten

---

68 age. 43.

69 Ammar b. Yasir ile Abdullah b. Sebe'nin aynı şahıs olduğunu delilleriyle ortaya koymaya çalışanların fikirlerini şuralardan takip etmek mümkündür. Ali el-Verdi, Vuaaz as-Salat, 151, Bağdat 1954. Dr. K.M. Şeyhi, Es-Sıla Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşayyu, 39–45. Dr. Abdullah Feyyaz, Tarihul-İmamiyye, 92–110, Beyrut 1975.

70 Dr. Abdullah Feyyaz, age. 110.

71 Kummi, 23. Nevbahti, 24.

vazgeçti ve halifeliği Muaviyeye bıraktı, Muaviyeden sonra müslümanlar arasında şüraya yani seçime başvurmak şart koşulmuştu[72].

Hasan'ın taraftarı olanlar pek azı hariç ona kızdılar ve ondan ayrılarak Muaviye tarafına katıldılar. Hasan ölene kadar pek küçük bir grup ona bağlı kaldı. Hicri 47, miladi 667'de öldüğü zaman 45 veya 48 yaşındaydı.

Hasan imamlığı Muaviye'ye devrettikten sonra, Ehli Sünnete göre imamlığı sona ermişti. Şiilerin bir kısmı ve pek azı imamlığının ölümüne kadar devam ettiğine inanmıştı. Hasan'ın ölümünde yerine kardeşi Hüseyin geçmişti. Hasan'a bağlı kalanlar Hüseyin'e bağlılıklarını devam ettirmişlerdi. İmamlığı altı yıl beş ay sürdü[73].

Hüseyin 61 Hicri, 680 Miladi yılında 56 yaşında iken Kerbela'da şehit edildikten sonra, ona bağlıolanlar şu fırkalara ayrılarak şiilik tekrar bölünmüştü: Şiilere göre imamlığı 14 yıl sürmüştü[74].

HZ. HÜSEYİN'in ÖLÜMÜNDEN (61 H.-680M) SONRA ŞİİLERDEKİ BÖLÜNMELER

İmamlığın Ali'den oğlu Hasan'a ve ondan Kardeşi Hüseyin'e geçtiğine inananlar Hüseyin'in ölümünden sonra fırkalara ayrılmışlardır:

1- Ali b. Hüseyin'e uyanlar: İmamlık Hüseyin Oğlu Ali'ye (38-94 H., 658-712 M.) geçmiştir. Ebu Muhammed ve Ebu Bekir künyeleri varsa da en çok kullanılan "Ebu Bekr" künyesidir. Medine'de H. 94, M. 712 yılında 55 yaşında vefat etmiştir. Hasta olduğundan Kerbela'da bulunamadı, o zaman 22 yaşındaydı. Annesi İran Şahı 3. Yezdegird'in kızı "Sülefa" olup, İranın fethinde Ali b. Ebu Talip tarafından esirler içinden diyeti verilerek alınmış ve oğlu Hüseyinle evlendirilmişti. Ali Zeynel Abidin lakabı meşhurdur. 33 yıl imamlığı sürmüştür[75].

2- Ali, Hasan ve Hüseyin'in imamlığına uyanlar: İmamlık üç imama münhasır olup, Hz. Peygamber tarafından adları ile belir-

72 H.I.H. Tarihul-İslam, 1 / 276.

73 Kummi, 24, Ölüm tarihindeki ihtilaf için bak: Ebul Hasan Eşari, Makalat, M. Muyiddin Abdullahamid'in notu, 82.

74 Nevbahti, 23.

75 Kummi, 70, Nevbahti, 77, İbn Hallikan, 3/ 267, Ş. Ez-Zeheb, 1 / 105.

tilmişlerdi. Bu üç imam: Ali, Hasan ve Hüseyin'dir. Bunlardan sonra kimseyi imam tanımamışlardı[76]. Hüseyin öldüğü zaman adamlarından bir grup, ne yapcağını şaşırmış, Hasan ve Hüseyin'in işleri bizi şaşırttı demişlerdi. Hasan'ın taraftarı çok olduğu halde, Muaviye'ye teslim oldu, halbuki olmaması gerekirdi. Hüseyin'in taraftarı az olduğu için, Yezid'e karşı savaş açmaması gerekirdi. Her ikisi de yanlış yaptı. Onların imanlıklarından şüpheye düştüler. Böylece şiilikten ayrılarak, çoğunluk olan Muaviye tarafına geçtiler[77]. Bu da şiilikteki imamlığın Hz. Peygamberden gelen bir vasiyete dayanmadığına delil olabilir.

3- Carudiye: Bir kısım insanlar da Hüseyin'in ölümünden sonra, Hasan ve Hüseyin'in soyundan her hangibir kimse kalkıp, kendisinin imam olduğunu ilan ederse, imamlığın onun hakkı olduğunu ve herkesin ona itaat etmek zorunda bulunduğunu onun imamlığına inanmanın, Ali b. Ebi Talib'in, Allah tarafından imam taryin edildiğine inanmak derecesinde farz olduğu görüşünü benimserler[78]. Herhangi bir kimse itaat etmezse, o kâfir ve müşrik sayılır. Ama herhangi biri de imamlığını ilan eder ve gidip perdelerini indirir evinde oturursa, o da kâfir ve müşrik bir imam olur ve ona uyanların hepsi de aynı durumda sapık sayılırlar.

Bu fırkaya Serhubiye ve Carudiyye adı verilmiş olup, Zeydiyye fırkalarından sayılır[79].

Eş'ari, Zeydiyye fırkalarını altı olarak sayarken Mesudi onları sekize çıkarmaktadır. Bunlar da asırlar uzadıkça çoğalmaktadırlar.

A) Bu fırkayı kuran ya Ebul Carud Ziyad b. Ebu Ziyad veya Munzır (150-60 / 767-776) olup İmam Muhammed Bakır buna Serhub[80] adını vermiştir[81]. Ebul Carud Zeydiyye alimlerinden sayılırdı. Caferi Sadık, fikirlerinden dolayı onu lanetlemiş ve Ebul Carud'un gözü ve kalbi kördür demiştir. Bu ad, Caferi Sadıktan nakledilmiştir. Bu fırka Zeydiyyenin Galiyye fırkalarından olup, Ebu Bekr ve Ömer'e küfreder, insanların Hz. Peygamberden sonra Ali'yi imam seçme-

76 Nevbahti, 54, Kummi, 71.
77 Nevbahti, 25-26, Kummi, 25.
78 Nevbahti, 54.
79 Kummi, 71, Eşari, Makalat, 2 / 31, Nevbahti 54 vd.
80 Serhub: Denizde yaşayan kör yılan (Tac el-Arus 3 / 56 Kuveyt).
81 Taç aynı yer el-Kummi 7 / 1.

mekle küfredip sapıttıklarını iddia ederler[82]. Bu hususta İmam Zeyd' den ayrılırlar[83]. Carudiyye fırkası şu kollara ayrılır:

a) Hz. Ali'nin imamlığının vasfen olduğuna inananlar. Hz. Peygamber Ali'nin imamlığını vasf ile bildirmiş, ad ile bildirmemiştir. Yani Hz. Peygamber, nitelikler koymuş, onlar kimde varsa imam odur. Falancadır diye ad söylememiştir. Ali, Hasan ve Hüseyinden sonra, imamlık Hasan ve Hüseyin'in soyundan şûra ile seçilir. İmamlık şartları da şunlardır: Bunlar içinden kılıç çeken, dine davet eden, bilgili ve muttaki olan kimse imam olur[84]. Kufe'li olan Ebul Carud'-dan hadis rivayet eden varsa da Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah babasından Ebul Carud'un hadis uydurduğunu ve çok zayıf olduğunu nakleder. Ebu Hatim b. Hıbban[85] da onun sahabe aleyhinde hadis uyduran bir rafızî olduğunu ve galiye mezhebine bağlı olduğunu söyler. Buhari onu 150 ile 160 H. yılları arasında ölenler arasında zikreder[86].

b) Hz. Ali'nin imamlığının vasiyetle olduğuna inananlar: Bir kısmı da İmamlığın Hz. Peygamberin vasiyetiyle Ali'den sonra Hasan'a ve yine Peygamberin vasiyetiyle Hüseyin'e geçtiğini iddia ederler[87]. Hz. Hüseyinden sonra İmamlık Hasan ve Hüseyinin soyundan seçimle olur. Hasan ve Hüseyinin soyundan birisi üzerinde ittifak edilirse, o kimse de kılıç çekerse, o imam olur. Ancak bir anda imamlık, iddiasında bulunan birkaç kişi çıkabilir. Bu, Hz. Peygamberin yerine geçerek, bütün memlekette hükümlerin kendisine ait olduğu bir imam olur. Ancak hepsinin onu seçmesi ve ona razı olması ve onun imamlığına ittifak etmesi şarttır[88].

a ve b fırkalarının imamlık için koydukları şartlardan da anlaşılacağı üzere, bunlarda bir imamın ölmemesi söz konusu olmadığı gibi, beklenilen bir mehdi nazariyesi de mevcut değildir.

Carudiyenin bir kolu, beklenilen bir imam olmayıp kılıç kuşanan ve dine davet eden Hasan ve Hüseyinin soyundan herhangi bir kimsenin imam olduğunu söylerler[89].

82 el-Kummi, 18, 71, 200, 201. not Nevbahti, 19, 48-9, Eşari, Makalat 1 / 133, İbn Nedim, el-Fihrist 267, el-Fark 30-1.

83 Şehristani, el-Milel, 1 / 212.

84 İsferayini, el-Tebsir, 16, Eşari, 1 / 134, el-Fark, 30, nşr M. Muhyiddin.

85 El-Mecruhin 1 / 306.

86 m. Muhyiddin, el-Fark'ın 30. sayfasındaki not.

87 Kummi, 19, Nevbahti, 21.

88 Kummi, 19.

89 el-Fark, 31.

c) Muhammed Nefsu'z–Zekiyye'yi bekleyenler: Hz. Hasanın soyundan Abdullah b. Muhammed N. Zekiyye'yi bekleyenler (ölümü 151 H., 768M) onun ölümünü tasdik etmezler, beklenen mehdi olduğunu ileri sürerler[90].

d) Kasım oğlu Muhammed'i bekleyenler: Hz. Hüseyinin soyundan Ömer oğlu Ali oğlu Kasım oğlu Muhammed ki, âlim, zahit, dindar bir kimse olup adalet ve tevhide kaildi. Mutasım zamanında Talakan'da isyan etmiş ve sonra Samerra da hapisten 219 H. 834 yılında kaçmıştır. Bunun ölmediğine, diri olduğuna, gelip dünyayı adaletle dolduracağına inanırlar[91].

e) Ömer oğlu Yahya'yı bekleyenler: İmam Zeyd'in torunlarından, Ömer oğlu Yahya Ebul Hasan (250 H., 864M), ki Kufede ayaklanmasından sonra öldürülmüştür. Ölmediğine ve tekrar ortaya çıkacağına inanırlar[92].

Sonuç: Carudiye'nin ortak itikadı ve tutumu, sahabenin Ali'yi imam yapmamasından dolayı küfre girdiklerini iddia etmeleri ile "gulüvva" sapmış olmalarıdır. Müslümanların öncülerini (sahabeyi) müslü- saymamakta yoldan çıkmışlardır. Müslüman olanı müslüman saymayanın, müslüman sayılamayacağı kaidesi kendilerine uygulandığı zaman kendilerinin müslüman olmadığı ortaya çıkacaktır.

Muhammed b. Hanefiyyenin imamlığına inananlar. Muhammed Hz. Ali'nin Havla'dan olan oğludur. Medinede hicri 81, miladi 700 yılında vefaat etmiştir. Öldüğünde 65 yaşındaydı[93].

Muhammed b. Hanefiyyenin hayatında imamlığına inananları iki fırka halinde mütaala etmek doğru olur.

A) Muhtariye: Bunlar Muhtar b. Ebu Ubeyd Sakafiye'ye uyanlardır[94]. Muhtar'ın hicri 66, miladi 685 yılında siyasete atılmış olduğunu görüyoruz. Çok muhteris bir kişi idi. Birtakım gruplar arasında kendisine bir yer aradı. Abdullah b. Zubeyir ile temasa geçti ve onun nâibi olmak istedi ise de, Abdullah ona güvenmedi. Çünkü daha önce Emevi taraftarı idi[95], Haricilerden oldu[96]. Sonra Kufeye

90 el-fark 31, Eşari, 1 / 134, İsferayini, 16.
91 el-Fark, 31, Eşari, 1 / 134, İsferayini, 17.
92 Eşari, 1 / 135, el-Fark 32, İsferayini 17, M.M.A. Notu ve M.M.A.H. notu.
93 Nevbahti, 27.
94 Bağdadi, el-Fark, 38.
95 H.I.H. Tarihul İslâm, 1 / 402.
96 M.E. Zehra, El–Mezahibul İslamiyye, 67.

gidip şiilere iltihak etmiştir. Şiilerin, Hz. Hüseyine yaptıkları ihanetlerinden pişmanlık duymalarını istismar ederek, onların başına geçip Abdullah b. Zübeyire ve Emevilere karşı Hz. Hüseyinin intikamını almaya çalıştı[97]. Kûfeye Muhammed b. Hanafiye tarafından gönderildiğini iddia eder. "Mehdî Vasi" beni size vezir olarak gönderdi ve dinsizleri öldürmeyi bana emretti, ailesinin intikamını almayı istedi demişti[98].

Tarihi vakaya uygun olarak Muhtar'ın ortaya çıkışı ve mezhebinin doğuşu Hz. Hüseyin'in ölümünden sonradır. Ancak Kummînin ve Nevbahtinin Muhtariye ve gelecek olan Keysaniyye mezheplerinin Hz. Ali'nin ölümünden sonra ortaya çıktığını anlatmaları[99] yanlış bir rivayete istinad etmektedir. Aynı müellifler Hz. Hüseyinin ölümünden sonra da "Halis Muhatariye"nin ortaya çıktığını[100] ifade ediyor. Bu iki doğuş sebebi birbirine zıt düşmektedir. Müellifler iki asra yakın bir süre sonra eserlerini yazdıkları için, rivayetleri değerlendirmede gayret göstermedikleri anlaşılıyor.

Burada bütün ideolojiler ve mezheplere şamil olacak bir kaideyi hatırlatmak yerinde olacaktır. Pürüzlü birçok iddiayı çözüme götürmek üzere vazedilmiştir.

Bir mezhep sonradan doğsa da, daha önce doğmuş olduğuna, veya daha önce bulunan ve meşruiyet kazanan fikirlere dayandığına, kökünün kuvvetli olduğuna dair birtakım deliller ve iddialar ileri sürülür. Muhtariyenin takındığı tavır da budur. 41 hicri yılında ölen Hz. Ali'den tam 25 sene sonra ortaya çıkmıştır.

Muhtariye, Muhammed b. Hanefiyeye babası Hz. Ali tarafından vasiyet edildiğini ve onun imamı ve mehdi olduğunu iddia eder. Ailesinden hibirisi kendisine muhalefet edemiyeceğini ve onun imamlığından dışarı çıkmayacağını ve onun izni olmadan kılıç çekmiyeceğini söylerler. Hasan'ın Muaviye ile savaşa ve Hüseyin'in Yezid ile savaşa gitmelerinde ondan izin almış olduklarını iddia etmişlerdi[101].

Bu ifadeler sonradan ortaya atılan fikirler oldukları halde, daha önceki olaylara teşmil edilerek mezhebin doğruluğunu isbatlamak

---

97 H.I.H. Tarihul İslam, 1/402.
98 M.E. Zehra, age. 68. Kummi, 26, 21. Nevbahti, 23.
99 Kummi, 21, Nevbahti, 23.
100 Kummi, 26, Nevbahti, 27.
101 Nevbahti, 26, Kummi, 26.

istemiştir. Ayrıca Muhammed b. Hanefiye'nin imam olmasına, babası nın Cemel savaşında bayrağı ona vermesini de delil getiriyorlar[102].

Muhtar (11–67 H. 622–86M) Taifli olup, babası ile Medineye gelmiş, babası Iraka giderek "Cisir" savaşında ölmüş, Muhtar Medinede Beni Haşime bağlı kalmış, Hz. Ali'den sonra Basrada yerleşmiş, Hz. Hüseyin 61 Hicri yılında öldürlünce, Basra valisi Ziyad ve oğlu Ubeyd[103] tarafından hapsedilmiş ama kızkardeşinin kocası olan Abdullah b. Ömer'in tavassutu ile Taife sürülmüştür. Yezid ölünce Iraka gelip Muhammed b. Hanefiyenin imamlığına halkı davet etmiş ve Hz. Hüseyinin katillerinden intikamını almıştır[104].

Muhtar hakkında iki türlü fikre rastlamaktayız:

a) Muhtar, yalancı, kendisine vahyin geldiğine inanan ve Allah'a "beda" sıfatını isnad eden bir kimsedir[105].

Bağdadî (Abdulkahir), Muhtar, vahyin kendisine geldiğini iddia ederek Kur'a'na nazire yazdığının nakledildiğini söyler, örneklerini[106] zikreder. Bu haberin Muhammed b. Hanefiyeye ulaşması üzerine ondan teberri ettiğini nakleder. Bağdadî devam ederek, Sebeiyyenin Muhtarı aldattığını ve ona peygamberlik davasını telkin ettiğini sonra Muhtar da özel adamları yanında peygamberlik iddia ettiğini ve seci halinde söz söylediğini anlatır[107].

Bağdadî "beda" sıfatını Allaha isnad etmesini de şöyle anlatır: Muhtarın, kendisine vahy geldiğini iddiası, kumandanı İbrahim b. Eştere ulaşınca, İbrahim Muhtarı desteklemekten vazgeçer. Bunu fırsat bilerek Abdullah b. Zübeyir kardeşi Musabı Muhtarın üzerine gönderir. Muhtar, kumandan olan Ahmet b. Şumayt'ı Musabla savaşa gönderirken, kendisine gelen vahye göre galip geleceğini Şumayt'a söz verir. Şumayt mağlup olur ve öldürürlür. Geri dönen asker Muhtara, niye bize söz verdin diye çıkışınca, Muhtar onlara cevap vermek için, Allah bana söz verdi ama sonra fikrini değiştirdi demiştir[108].

Muhtar'a nisbet edilen, İslâma zıt olan bu fikirleri en açık şekilde Muhtar'a isnad edenin Abdulkahir Bağdadî ve sonra ona uyan

102 İsferayini, Tebsir, 18.
103 Ubeydin annesi Mercane olduğu için bazan ibn Mercane olarak anılmaktadır.
104 M.C.M. Kummi'nin Makalatındaki taliki, 165.
105 İbin İmad, Şezerat, 1 / 74.
106 el-Fark, 46.
107 el-Fark, 47. Misallerini 47, 48 de bak.
108 El-Fark, 50–2.

İsferayini[109] ile daha sonra Şehristani[110] olduğu görülüyor. Böylece bir gelenek veya okul teşekkül etmiş oluyor. Aslında Ebu Hasan Eşari sadece, Muhtar, Hüseyin b. Ali'nin intikamını almak üzere ortaya çıktı ve Muhammed b. Hanafiyeye davet etti demektedir[111].

Burada şuna dikkat etmek gerekir: Eski kaynaklar Muhtar ile Keysanı bir saymaktadırlar[112]. Bazan ayrı olduğunu da işaretetmeyi ihmal etmemektedir. İkisi arasında bir tercih yapmadıkları için Muhtar ile Keysanın fikirleri birbirine karıştırılmıştır. Günümüzün araştırıcıları rivayetleri ve ifadeleri titizlikle değerlendirmeye önem vererek başka sonuçlara ulaşmaktadırlar. Muhtar ile Keysan ayrı birer şahıs olup, her ikisinin mezhebi de ayrıdır. Bağdadi[113] İsferayini[114] ve Şerhistani[115], Muhtarı, Keysaniyenin mensubu olarak göstermektedirler. Hatta Şehristaninin ifadesi, Muhtarın Keysaniye mezhebine girdiğini[116] ve onun fikrini benimsediğini ifade etmektedir. Buna göre de Muhtar bir mezhep kurucusu olmuyor. Buna rağmen Şehristani, Keysaniyeyi ve Muhtariyeyi ayrı mezhepler olarak zikretmektedir[117].

b) Muhtarın iyi bir müslüman olduğunu savunan zamanımızın Şii alimleri bulunmaktadır. İslâma aykırı olarak ona isnad edilen inanç ve fikirlerin iftira olduğu, düşmanları tarafından ileri sürüldüğü iddia edilmektedir. Muhtarın Ali Zeynelabidin b. Hüseyin tarafından övüldüğü, İmam Bakır'ın ona teşekkür edip işlerini ve kendisini methettiği zikredilmektedir. İsnaaşeriyye İmamiyenin, tercümei hal kitaplarında, tarih ve hadis kitaplarında anlatıldığına göre, Muhtarın akidesinin doğru ve sahih olduğu ittifakla kabul edilmiş, durumdadır. Şiilerden onun hakikatı halini bilmeyen pekaz kimse ona dil uzatmıştır. Keysaniyenin sözlerinden her hangi birini söylediğinin asla sahih olmadığını zikretmektedirler[118].

Dr. M. Cabir, Muhtarın adamlarının Arap ve Mevali olmak üzere iki gruptan meydana geldiğini, görünüşte birlik içinde olduk-

---

109 el-Tebsir, 18,19,20.
110 el-Milel, 2 / 198.
111 Makalat, 1 / 89.
112 Eşari, Makalat, 1 / 89-90, Nevbahtı, 23,27, kummi, 21,26.
113 el-Fark, 43,52.
114 Tebsir, 18,19.
115 el-Milel, 1 / 197.
116 agy.
117 age, 1 / 196, 197.
118 S.M. Sadık, Ali Bahril Ulum, Nevbahti, Fırakuşşia, sondaki talik 23.

ları halde gerçekte birbirlerine düşman olduklarını ifade etmektedir. Becîle kabilesinin mevalisi Ebu Amra Keysan, mevalilere, kumanda etmekteydi. İşte bunlar Keysaniye mezhebini kurmuşlardı[119].

Keysaniye mezhebini işlerken bu noktaya biraz daha açıklık getireceğiz. Burada Muhtar, hakkında birşeye işaret etmek istiyoruz. Muhtar açıkça bir küfrü gerektirecek fikre sahip olmadığı kabul edilse bile, emeline ulaşmak için, şiilerin dini inançlarını istismar ettiği ve belki de onlara menfaatine uygun bir şekilde mana verdiği kabul edilecektir. Abdulkahir Bağdadînin, Muhtara isnat ettiği Kurana nazire yapmasının doğru olamıyacağını Dr.M. Cabir, dedelilleriyle anlatmaya çalışmaktadır[120] Mezhepler tarihinin ele aldığı bu konular, eski kaynakların kaybolması ve bulunanların da ilmi bir şekilde basılmış olmadıklarından dolayı, tam bir açıklığa kavuşturulamamaktadır. İslam tarihinde bu kadar karışıklık meydana getiren ve bunca insanın kanını döken bu gibi hareketlerin getirdikleri ve götürdükleri nelerdir, fikir ve taktik hataları nelerdir gibi sorulara cevap bulmak gelecek için faydalı olacağında şüphe yoktur. Bu gibi araştırmalar bize bir gerçeği öğretiyor, yani insan oğlunu. İşte insanoğlu tarih boyunca budur. Bugünkü Türkiyemizde ve bütün dünyada tarihte gördüğümüzden farklı değildir. İnsan oğlunun tahmin ettiği bir menfaatinin kendisine yaptıramıyacağı iş yoktur, hükmüne varmak gerekiyor. Hiçbir şeyin gizli kalmadığını kabul etmemize de bu tarihi araştırmalar yardım ediyor. O halde insanoğluna düşen, en önemli görev bir grubun bir an hoşuna gidecek bir şey yapmaktan sevinmemek ve avunmamak, her zaman ve herkesin teslim etmek zorunda kalacağı doğru ve hakikatı arayıp, bir an hoşa gitmese bile, onun peşinden gitmelidir. İslâm dininin getirdiği hakikat arayışının felsefe ve ruhu bizce budur.

B) Keysaniye Mezhebi: Önce bu adın verilmesine sebeb olan Keysan'ın kim olduğunu tesbit etmek doğru olur. Bu hususta üç türlü bir izaha rastlanıyor. Keysan Arapça "Keyyis" zeki anlamında olan kelimeden çok zeki manasında, Muhtara dendiği görülüyor[121].

119 Dr. M.C. Abdullah, Harekatüşşia el-Mutetarrifîn, 15, 1954, Mısır. Dr. M.C.H.I.H'ın Tarihul İslam el-Siyasi nin 1/435–7 sayfalarındaki notta Muhtariye ve Keysaniye fırkasının ayrı olduğunu metinlere dayanarak gösterdiğini ifade etmekte ise de, bizde olan Tarihul İslam Es-Siyasi'de bu notu bulamadık, ayrıca "elFatimiyyun fi Mısır" adlı eseinde de konuyu tekrar işlediğini zikretmektedir.

120 Dr. M. Cabir, age. 70–71.

121 Kummi, 26, Nevbahti 27. M.C. Meskunun talikı, 164.

Bunun bazen tahlil edilmeden Muhtar'ın lakabı olduğu ileri sürülüyor[122].

Bunu kabul edenler, Muhtariye'nin Keysaniye ile aynı mezhep olduğunu kabule dayanırlar. İkinci bir görüş ise, Keysan'ın Hz. Ali'nin kölesi (mevlası) olduğunu ortaya atıyor[123].

Muhtar'a Keysan denmesi Hz. Ali'nin Keysan adındaki mevlasının teşvikiyle Hz. Hüseyin'in ihtikamını almaya koyulmasına bağlamaktadırlar[124].

Üçüncü fikre göre de Keysan Becîle kabilesinin mevlası ve Muhtar'ın polis komiseriydi[125].

Görüldüğü gibi, Keysaniyye mezhebinin kurucusunun nasıl bir şahıs ve kim olduğu tarihçe tesbit edilmiş değildir. Hz. Ali'nin veya Becile'nin mevlası olması her ikisinin de adının keysan olarak tayin edilmesi, zeki bir kimse olması karekterini hakim kılmaktadır.

Eski kaynaklardan olan Kummi ve Nevbahti, Muhtar'ın polis komiseri, Keysan'ın Ebu Amra olduğunu zikrediyor[126]. Ancak Kummi de Ebu Amra, Keysan b. İmran olduğu kaydediliyor[127], ki, böylece Keysan'ın, İmran'ın oğlu olduğu ortaya çıkıyor. Fakat bu İmran adı da bir şüphe uyanmasına yol açabilir. Ebu Amra 67H, de el-Mezar hadisesinde ölmüştür[128]. Bu suretle Keysan hakkkında biraz daha bilgi sahibi oluyoruz. Şimdi bu kişiye nisbet edilen Keysaniyenin inançlarına temas etmeliyiz.

Keysan'ın, Muhtar'ın, Muhammed b. Hanefiyenin vasisi ve kumandanı olduğu söylenir. Halife olmakta Ali'den önce gelenleri Cemel ve Sıffîn savaşına iştirak edenleri tekfir ederdi. Oysa Muhtar Ali'den önce geçenleri tekfir etmezdi. Ama Cemel ve Sıffın'de savaşanları tekfir ederdi. Keysan, ayrıca Cibrilin Allah katından Muhtar'a vahy getirdiğini iddia ederdi[129].

---

122 Kummi 21, el-Fark 38, Nevbahti, 23. Eşari, Makalat 1 / 90.

123 Eşari agy. Kummi 22, el-Fark, 38. Nevbahti 23.

124 Kummi 22,

125 Dr. M. Cabir, age. 15, 23, 50. M. Muhyiddin, Eşarinin Makalatul İslamiyyin 1 /90 daki ifadesini yanlış anlamış ve Muhammed b. Hanefiyeye Keysan dediğini iddia etmiştir. Bak. Bağdadî, el-Fark, 38, not 1. Oysa orada Keysan Muhtar'ın lakabıdır. Keysanın, Muhammed b. Hanefiyenin talebesi olduğu zikrediliyor. Şerhistanî, 1 / 196.

126 Kummi 21. Nevbahti, 23.

127 Kummi 22.

128 M.C. Meşhur, Kumminin el-Maktına olan talikı 166.

129 Kummi, 22. Nevbahti 23.

Bağdadi'ye göre, Keysaniye fırkasının ayrılmış olduğu bütün fırkaların birleştikleri iki temel inanç olup, diğerlerinde ayrılırlar.

Biri, Muhammed b. Hanefiye'nin imam olduğuna inanmak, ikincisi de Allaha "beda" yı, yani fikrini veya iradesini değiştirmeyi isnat etmektir. Allah'a bedayı isnat edenlerin küfrüne hükmedilir[130].

Muhtariye ve Keysaniye fırkaları Muhammed b. Hanefiyenin hayatında ortaya çıkmıştı. Ancak Keysaniyenin onbir fırkaya kadar ayrıldığının ifadesi olarak, Muhammed b. Hanefiyenin ölümünden sonra gittikçe çoğalan ayrılmaların ortaya çıktığını kabul etmek daha doğru görülmektedir.

Sebeiyye fırkası nasıl mechullere bürünmüş ise, Keysaniye fırkasının başlangıcı da öyledir. Her ikisinin ortak noktası İslâmda batıl fırkaların ve galiye fırkalarının kaynağı olmalarıdır. Şii ve Sünni alimleri, ittifak halinde, bunları İslâmdaki fırkalardan saymamaktadırlar. Ancak batıl fırkalar yalnız bu iki kaynağa münhasır değildir.

Muhammed b. Hanefiyyenin, H 81, M. 700 yılında 65 yaşında vefatından sonra, ortaya çıkan fırkalar şunlardır: Nevbahti'ye göre bunlar üç fırkadır[131].

a) Kerbiyye fırkası. Bunlar Ebu Kerb Darîr (kör)'in adamlarıdır. Onlara göre Muhammed ölmemiştir, ölmez de. Gizlenmiştir (gaib olmuş), nerede olduğu bilinemez, gelip yeryüzüne hakim olacaktır. O döneme kadar başka imam olmayacaktır[132].

Ebul Hasan Eşari ise, Kerbiyye fırkasının Muhammed b. Hanefiyye'nin Medine civarında "Radva" denilen dağda sağ olduğuna, sağında arslan, solunda kaplanın onu koruduğuna, akşam sabah yemeğinin geldiğine ve dönene kadar böyle davam edeceğine inandıklarını zikreder[133].

Böylece arada bir çelişiklik görülür. Nevbahtiye göre nerede olduğu bilinmediği halde, Eşari'de "Radva" dağında olduğu zikrediliyor.

130 El-Fark 38-9. Şerhistani, "beda" yı üç şekilde açıklıyor. İlimde "beda", bildiği bir şeyin sonradan bildiği gibi olmadığının ortaya çıkışı; iradede, önceden vermiş olduğu hükmün, kararın sonradan yanlış olduğunun ortaya çıkması; buyruk ve emirde "beda", önce vermiş olduğu emirden sonra ona zıt bir emir vermek anlamlarında kullanılıyor. El-Milel, 1 / 198.

131 Fırakuş-Şia, 27.

132 Nevbahti, Fırak, 27. Kummi, 27.

133 Makalat, 1 / 90. Nevbahti 29'da bu inançta olanların fırkası belirtilmemiştir.

Ancak Kummi'ye göre bu Kerbiyyenin bir kısmı, Muhammed b. Hanefiyyenin oğlu Abdullaha babasının ruhunun girdiğine gitmiştir, onun ölmeyip "radva" dağında olan Muhammedin oğlu Abdullahın olduğuna inanırlar[134].

Mehdi nazariyesinin Keysaniye ve bundan kaynaklanan fırkalardan doğduğu anlaşılıyor. Aslında imamın gizlenmesi ve hayatta olduğuna inanılması, mehdilik nazariyesiyle dönüş'ün (rac'a) bir sonucu ve gereğidir. Madem o gelip dünyayı düzeltecektir, o halde hayatta olması şarttır. Sebeiyyenin de Hz. Alinin ölmediğini iddia etmesi, birbirlerini tesir altında bırakmıştır[135].

Bu fırkaya mensub Hamza b. Ammara adında biri, kendisinin peygamber ve Muhammed b. Hanefiyyenin Allah olduğunu iddia etti. Medine ve Kûfe halkından ona uyanlar oldu. Ebu Cafer Muhammed Bakır b. Ali b. Hüseyin onu lanetlemiş ve ondan yakasını sıyırmıştır ve şiiler de ondan ayrılmıştır. Bu Hamza b. Ammare kendi kızıyla nikahlanmış ve bütün haramları helal yapmıştır ve İmamı kabul eden istediğini yapsın demiştir. Irak valisi Halid b. Abdullah Kasrî onu yakalayıp on beş adamı ile birlikte Kûfe Camisinde yakmıştır[136].

Muhammed b. Hanefiyye ölmemiş, "Radva" dağında yaşamaktadır. Hz. Peygamber onun beklenen mehdi olduğunu müjdelemiş gelip dünyayı adaletle dolduracaktır[137]. Bu fırkanın adı yoktur. Kerbiyeden ayrıldığı iki husus vardır. Muhammed İbn Hanefiye, Kerbiyye göre Hz. Ali tarafından vasi ve mehdi tayin edilmişken, bunlara göre Hz. Peygamber tarafından mehdi olarak müjdelenmiştir. İkinci husus da Kerbiyyeye göre gizlendiği yer belli değilken (Eşariye göre bellidir) bu fırkaya göre "Radva" dağında sağında aslan ve solunda kaplan onu müdafa ettiklerine, geyiklerin akşam sabah ona uğrayıp sütlerinden ve etlerinden onun gıdasını sağladıklarına inanmış olmalarıdır[137]

b) Haşimiyye! Muhammed ölmüştür. Kendinden sonra İmam, oğlu Abdullah'tır. Bunun künyesi Ebu Haşim olduğundan onu imam tanıyanlara Haşimiyye adı verilmiştir[138]. Ebu Haşim 98 H. 716 M.

---

134 Kummi, 27.

135 Bkz. Dr. A. Feyyaz, Tarihul İmamiyye, 110 vd. gail mehdi nazariyesini ilk defa ortaya atan ve zihninlere yerleştiren Keysaniye fırkasıdır. age. 114.

136 Nevbahtı, 28.

137 Nevbahtı, 29.

138 Nevbahtı, 30.

yılında ölmüştür. Vasıl b. Ata'nın hocalarından olup bitaraf (itizalde) bir kimse idi. Altı hadis kitabında kendisinden hadis nakledilmiştir[139].

Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed ölünce taraftarları dört fırkaya ayrıldı.

1- Halis Muhtariyye: Abdullah, kardeşi Ali b. Muhammed'e vasiyet etmişti. Ali de oğlu Hasan'a vasiyet etmiştir. Hasan da oğlu Aliye vasiyet etmiştir. Ali'nin annesi Ebu Haşim'in kızı "Lühane"-dir. Hasan, Amcasının kızı ile evlenmiş oluyor.

Ali (ikinci Ali, Hasan'ın oğlu) de, oğlu Hasan'a vasiyet etmiş olup bu Hasan'ın annesi de Uleyye dir. Bu, Muhammed b. Hanefiyyenin oğlu Ali'nin oğlu Avn'ın kızıdır. Görülüyor ki vasiyet Muhammed b. Hanefiyyenin soyundan dışarı çıkmamıştır. İşte bunlar halis Keysaniyye ve Muhtariye'dir[140].

Bunlardan bir grup insan, Hasan'ın soyundan imamlığı kaldırıp Hasan'ın kimseye vasiyet etmediğini iddia ederek, Muhammed b. Hanefiyyenin mehdi olarak dönmesini beklemektedirler[141].

2- *Harbiyye:*

Bu farka, kindeli Abdullah İbn Amr İbn Harb'a uyanlardan teşekkül eder. Ruh göçüne inanırlar. Bunlara göre, imamlık, Alide idi, Sonra Hasana geçti, sonra Hüseyne ve sonra Muhammed İbn Hanefiyeye geçti. Bunun manası, Allahın ruhu, Peygambere, peygamberinki Aliye, Alininki Hasana ve Hasanınki Hüseyne, Hüseyinki Muhammed İbn Hanefiyeye ve onunki oğlu Ebu Haşime ve Ebi Haşimin ruhu Abdullah İbn Harbe geçmiştir; Muhammed İbn Hanefiye tekrar önüp gelene kadar imam Abdullah İbn Harptir*

3- *Muaviye Fırkası:*

Bunlar, Ebu Haşim Abdullah b. Hanefiyye'nin Cafer b. Ebi Talip soyundan gelen oğlu Abdullah'ın oğlu Muaviye'nin oğlu Abdullah'a vasiyet ettiğini ileri sürerler. Bu küçük olduğu için vasiyeti, Salih b. Mudrikeye teslim edilmiş, büyüyünce ona verilmişti. Abdullah b. Muaviye'nin her şeyi bilen bir imam olduğundan başlayarak, Allah'ın nurdan ibaret olduğunu bu nurun Abdullah b. Muaviye'de yerleştiğini söyleyerek guluv'e saplanmışlardı. Bunların hepsi "gâliye" den olup

139 BK, el-Fark 27, not.
140 Nevbahtî, 27,31. Kummi, 26. *Kummi, 26-27.
141 Nevbahtî, 32, Kummi, 39.

"imamı itiraf eden kimse, her şeyi yapmakta serbesttir" derlerdi. Abdullah b. Muaviye ise Kûfe'de isyan etmiş (744) ve kendisine davet etmeğe başlamış, Küfe'de tutunamamış, İrana gidip orasını ve İsfahanı ele geçirmiş, sonra orada yakalanmış ve Ebu Müslim tarafından öldürülmüşü (747)[142] Burada Abdullah b. Muaviyenin ölümü hakkında Nevbahti ile Eşarinin ifadelerinin değişik olduğu görülüyor. Abdullah b. Muaviye'nin adamlarına Muaviye fırkası denir. Bunlar ruhların göçüne, bir kimseden ötekine geçtiğine inanırlar. Onlara göre Allah'ın ruhu peygamberlere geçmiştir, ve peygamberler tanrıdır. Onların ruhu birinden öbürüne intikal ede ede Hz. Muhammed'e ondan Ali'ye, ondan oğlu Muhammed'e, ondan oğlu Ebu Haşime sonra Abdullah İbn Muaviyeye geçmiştir. Bu fırka mensupları, zinayı ve livatayı helal görürlerdi[143].

Ebu Müslim'in, Abdullah b. Muaviye'yi (1294) öldürmesinden sonra taraftarları üç fırkaya ayrıldı.

a) Adamlarından biri olan Abdullah b. Haris, taraftarlarını guluv'e, ruhların göçüne, gölgelere (ezilleh)[144] ve devre'ye inanmaya sevketmışti. Bunları Sahabeden olan Cabir b. Abdullah, (16 H–78 H.) ile Şia fakihlerinden ve tabiinden olan Cabir b. Yezid'e (128 H 745 m) isnad ederek adamlarını aldatmış ve bütün dini farzları, şeriatı, sünnetleri kaldırmıştı. Halbuki bu iki zat onların fikirlerinden uzaktı[145].

b) Bir fırka da, Abdullah b. Muaviyenin kaim mehdi olduğunu, ölmediğini, İsfehanda bir dağda ikamet ettiğini, Hz. Peygamberin onu müjdelediğini iddia edip onun yer yüzüne hakim olup onu ada letle dolduracağını söylerlerdi[146].

c) Bu fırkaya göre Abdullah b. Muaviye ölmüştür, hiç kimseye de vasiyet etmemiştir. Bu görüşteki adamları, şaşırmışlar fırkalara dağılmışlardır. Artık Keysân'in canlı, hayatta bir imamı kalmayıp ölü imamların döneceklerini zanederler. Ama Abbasi taraftarı olan-

---

142 Sa'd b. Abdullah Ebi Halef Eşarî el-Kummi, Kitab el-Makalat vel-Fırak, 40, 179 Tahran 1963 Eşarî, Makalat, 1 / 154. Montgomery Watt, Formative Period of İslamic Thought, 53.

143 el-K Kummî, 42–43.

144 Gölgerden maksat mucerredat alemidir. Onlardaki varlıklar gölgeler gibi var görünürler ama yokturlar (M.C. Meşhkur, el-Kummı'nin notundan 183)

145 el-Kummi, 43, 182, 183, Navbahtî, 34,35. Kummî, 43 bu inançlara ve İbn Harb'ın imamlığına sadık kaldıklarını kaydediyor.

146 el-Kummi, 44, Nevbahtî 33.

ların imamları vardır, ki onlar bugüne kadar (Nevbahtının gününe 922 M.) devam etmektedirler[147].

4- *Ravendiyye*: (Rivendiyye)

Bunlar, Abdullah b. Muhammed Hanefiyenin, Abbas'ın oğlu Abdullah'ın oğlu Ali'nin oğlu Muhammed'e vasiyet ettiğini iddia ederler. Bunlara Rîvendiye denir. Bunlara göre, İmam Ali'nin oğlu Muham med olup Allah'tır, o herşeyi bilir ve onu kabul eden kimse her istediğini yapmakta serbesttir. Muaviye'nin oğlu Abdullah'ın taraftarları ile Ali'nin oğlu Muhammed'in taraftarları Ebu Haşim'in vasiyeti hakkında kavga etmişler. Ebu Reyal isminde bilginlerinden birini hakem tayin etmişler, o da vasiyetin Ali'nin oğlu Muhammed'e olduğunu söyleyınce, Abdullah'ın adamlarının çoğu Ali'nin oğlu Muhammed'e dönmüş ve böylece Rîvendiye kuvvetlenmiştir[148].

Ebu Haşim Abdullah b. Muhammed Hanefiye, şiiler tarafından saygı gören bir şahsiyet idi. Şam'da, Şerat denilen yerde vefat ettiği zaman (98 H.–716 M.) oğlu olmadığı için adı geçen Muhammed b. Ali'ye vasiyet etti ve taraftarlarını ona gönderdi. Bu Muhammed de Şam'da ölmeden (125-H. 742M) önce oğlu İbrahim'i imam tayin etti ve İbrahim, Mervan tarafından öldürüleceğini anlayınca (132 H. 748M) kardeşi Ebul Abbas Abdullah'a ki Abbasi halifelerinin ilki olup kan dökücü anlamında "Seffah" lakabını almıştır, vasiyet eder[149]. Emevi Halifelerinden Velid b. Abdulmelik, Abbasın oğlu Abdullah'ın oğlu Ali'yi Şam'a yakın "Hümeyme" denilen yere sürmüş ve Abbasi devleti kurulana kadar orada kalmışlar ve orada yirmi küsür erkek çocukları doğmuştur[150] Rîvendiye Horasan taraflarında Abbas oğullarının şiasıdır[151].

5- *Beyaniyye:*

Ebu Haşim'in kaim mehdi olduğunu, geri dönüp dünyaya hakim olacağını söyler ve onun hakkında guluv'e saparlar. Bunlara Beyâniye fırkası denir. Bu fırka Beyan b. Seman Temîmiye nisbet edilir. Bu hicri ikinci asrın başlarında Irak'ta zuhur etmiş olup Allah'ın insan şeklinde olduğunu ve Allah'ın yüzü hariç bütün vü-

---

147 el-Kummi 44, Navbahtî 36.
148 Nevbahtî, 33 el-Kummi, 40,
149 İbn Hallekan, Vefayet el-Ayan 3/ 147, 2/ 78, 4/ 186 vd. İhsan Abbus neşri.
150 İbn Hallekan, Vefayat 3/ 278.
151 Eşari, Makalat 1/ 94, M.C. Meşkur, el-Kummi'nin el-Makalatındaki not, 180.

cudunun yok olacağını söylerdi. Vahy, önceleri, Allah'ın bir parçası Ali b. Ebi Talibe indiğini ve ondan oğlu Muhammed'e geçtiğini ve ondan oğlu Ebu Haşim'e ve sonra da Beyan b. Seman'a geçtiğini ve İslâm şeriatının bir kısmını lagvettiğini iddia ederlerdi. Çoğu, Ebu Haşim'in onu imam tayin ettiğine inanırdı ve peygamberliğini rivayet edenler de vardır. Irak valisi Halid b. Abdullah Kasri tarafından öldürülmüştür (119 H- 737 m)[152].

C) *Hurrem Diniyye*[153]:

Elimizde Şia fırkalarına dair en eski şii aliminin eserleri bu fırkanın, Keysaniye ve Harbiye fırkalarının dağılmalarından sonra kurulduğunu anlatmaktadır. Bunlar guluv'da o kadar ileri gitmişlerdir, ki, imamların tanrı olduklarını, peygamber olduklarını ve melek olduklarını söylemişler ve gölgeler (ezille) âlemine, ruhların göçüne (tenasuh) inanmış, dönüşün bu dünyada olacağına, kıyametin, ruhun bir bedenden çıkıp ötekine girmek olduğuna, iyiler iyi bedenlere, kötüler kötü bedenlere ve maskaralık olsun diye köpek, maymun, domuz, yılan akrep bedenlerinde azab göreceklerine, bunun böyle devam edip durduğuna, işte rac'anın bu olduğuna inanmışlardır. Bunlara göre, bedenler çürüyüp gider, bedenler elbiseler gibi yırtılıp atılır ve yenisi giyildiği gibi bedenler de eskiyince ruhlar başkabedene girer[154]. Bu iki şîi mellif, bu fırkanın Cafer b. Ebi Talibin soyundan ge- Abdullah b. Muaviye'nin adamlarının kurduğu bir fırka olduğunu söyledikleri halde sünnî müelliflerinde böyle bir nisbete rastlamadık. İbn Hazm, Abdullah b. Muaviye'nin adî ahlaklı (dindar), helal ve haramı kaldıran (muattıl) ve dehriye fırkası mensuplariyle arkadaşlık ettiğini kaydediyor[155]. Abdulkahir Bağdadi ve isferayinî'ye göre Hurrem diniyye, İslâm devrinde ortaya çıkan ibahiyeci bir mezheb olup, bunlar İran hükümdarı Enuşirvan zamanında çıkan Hurremiye ki ona Mezdekiyye denmiştir, gibi mal mülk ve kadında ortaklığı kabul ederlerdi ve haramları helal sayarlardı[156]. İbn Hazm, Hurremiyenin Karmatiler ve İsmailîlerin en kötüleri olduklarını kaydeder. İs-

152 el-Kummi, 37–38, Nevbahtî, 30, Eşarî, Makalat, 1 / 66–67, et-Tebsir 72, Taberi 51.

153 Bu ad iki kelimeden türemiştir. Hurrem farsça'da, zevkli lezzetli, neşeli, sevinçli, zevk ve neşe verici anlamında din ise Arapça'da olduğu gibi din anlamında olup ikisi bir arada zevk ve neşe dini adını alarak insanları bütün dinî ve kanunî sorumluluklardan, sorumsuz tutup onları zevk ve şehvete yöneltmeyi gaye edinen mezhep demektir (Dr. M.C Meşkur, el-Kummi'nin adı geçen eserdeki notu 86).

154 el-Kummi, 44 vd, 187, Nevbahtî, 34.

155 İbn Hazm (456 H. 1063 M.), el-Fasl 2 / 180.

156 Muhammed b. Abdulkerim Sehristani (548 H.–) 2 / 11.

fahandakilere Hurremiye ve Kudiye, Rey'de olanlara Mezdekiye ve Sinbadiyye, Azerbaycan'da olanlara Zekkuliye, Maveraunnehir'-de olanlara da Mubeyyıda denir[157].

D) *Mansuriye:*

Ebu Mansur İclî, ki çölde doğup büyüyen Küfe'de ikamet eden okuması olmayan bir kimsedir. İmamiyenin beşinci imamı Ebu Cafer Muhammed Bakır 113 H. (713 M.) de vefat edince, Ebu Cafer'in kendisine imam olmak için vasiyet ettiğini iddia etti. Ebu Mansur, Allahın kendisini göğe çıkardığını (mirac ettiğini) ve Allahın başını sıvazlayıp" ey oğlum! artık yere in benden tebliğe başla" dediğini, böylece kendisinin peygamber ve Allah'ın dostu olduğunu iddia etti. Hz. Muhammed'in peygambet ve kendisinin yorumlayıcı olduğunu, sonra Ali'nin oğlu Hasan ve Hüseyin, Ali Zeynelabidin ve oğlu Muhammed Bakır'ın peygamber oldukları gibi kendisinin ve soyundan altı oğlunun peygamber olacağını ortaya attı. Mecusiler gibi ana ve.kızla nikâhın caiz olduğunu, mahremlerin kendi adamlarına helal olduklarını, cennet ve cehennemin olmadığını, leş, kan içme, domuz eti, içki ve kumar gibi haram olanların helal olduğunu yaymaya başladı. Şehristanî, önceleri Ebu Mansur'un Ebu Cafer Muhammed Bakır'a intisab ettiğini; Bakır onu kovunca kendisinin imamlığını ve Bakır ölünce de imamlığın kendisine geçtiğini iddia ettiğini kaydediyor[158]. Allah'ın önce İsa'yı ve sonra Ali'yi yarattığı için bu ikisinin yaratıkların en üstünü olduklarını, insanların ise ışık ve karanlıktan yaratıldıklarını ileri sürdü. İslâm dininin farz kıldığı namaz, oruç, hac gibi buyrukları iptal etmişlerdi ve bütün yasak ve buyrukların birer insan adı oldukları tarzında yorumlamıştı. Haramlar (yasaklar) sakınılması, emirlerinin dinlenmemesini bildiren insanların adları, farzlar (buyruklar) da emirlerini ve sözlerini tutmak gereken insanların adları oldukları şeklinde yorumlayıp kendilerine uymayanları münafık sayıp onları boğmayı teşvik edip mallarını gasb ederlerdi. Irak valisi Halid b. Abdullah Kasrî, bunu yakalayamadı, ama gene Irak valisi Haccac'ın amcasının oğlu Yusuf b. Ömer Sakafi Ebu Mansur'u yakalayıp astı(?)[159].

157 el-Fark 160–161, et-Tabsir, 79–80. İbn Hazm (el-Fasl 1 / 34) ile İsferayini "Hurremiye"yi genel bir ad olarak kullanıyor. Bunun zevk ve şehvete düşkün ve onu mezheb ve din edinen anlamında olduğunu söylüyor "Hurrem diniyye" yi eski makalat sahipleri ile Bağdadi kullanmaktadır.

158 el-Milel, 2 / 14.

159 el-Kummi, 46–47, Nevbahtî 34, Eşarî, Makalat 1 / 74–75. Halid (105 H. 120 H.) yılları arasında vali olup yerine Yusuf getirildi 120H. 126 H. ve 125 yılında Halid'i işkence ederek öldürdü. (İbn Halleken 2 / 229, 7 / 112, İhsan Abbas neşri).

İsferayînî Ebu Mansur'un Yusuf b. Ömer tarafından öldürülmesiyle Mansuriye fırkasının son bulduğunu söylüyorsa da[160] el-Kummi, Ebu Mansurun öldürülmesinden sonra adamlarının iki fırkaya ayrıldıklarını söyler.

a) Birinci fırkaya göre, imamlık Ebu Mansur'dan sonra oğlu Hüseyn'e geçmiştir. Bir daha Ali'nin soyuna dönmiyecektir. Bunlara Hüseyniye fırkası denmiştir. Hüseyin babası gibi peygamberlik iddia edip, peşine çok kimseyi takmıştı ve Abbasi Halifesi Mehdi tarafından öldürüldü.

b) Diğer fırka Ebu Mansur'un emanetci ve samıt imam olduğunu Muhammed b. Ali'den sonra imamın, natık olan Muhammed b. Abdullah b. Hasan olduğunu söyler[161].

E) *Hattabiyye:*

Bu fırka Ebul-Hattab Muhammed b. Ebi Zeyneb Ecda Esedi adındaki kimsenin taraftarlarının teşkil ettiği fırkadır. Bunlar her asırda iki peygamber bulunduğu, biri nâtık (konuşan, sözcü) diğer samıt (susan) olduğu şeklindekiiddialarını ortaya atarak Hz. Muhammed natık ve Ali samıt idi dedikten sonra biraz daha aşırı giderek Muhammed ve Ali'nin Tanrı olduklarını ileri sürdüler. Bunun üzerine Cafer Sadık onlardan yaka silkip onları lanetleyince bu sefer aralarından Eşari beş, Nevbahti dört, Makrızî elli fırkaya ayrıldıklarını söylüyor. Bir kaçını zikredeceğiz[162].

a) Bunlar, Cafer b. Muhammed (İmamiyenin altıncı imamı) Allah'tır, Ebul Hattab da onun peygamberdir, dediler ve zinayı, livatayı, hırsızlığı, içki içmeyi ve bütün haramları mubah gördüler, namaz, zekât, hac, oruç gibi farzları terkettiler. Farzların kendilerine uyulması gereken adamların adları ve yasakların da (haramlar) isyan edip lanet edilmesi gereken kimseler olduklarını ileri sürdüler, peygamber olan imamı, itiraf eden kimse istediğini yapsın; peygamberler Ebu Hattab'ın itaatını halka farz kılmışlardır, dediler. İmamların tanrı olduklarını ve Hüseyn'in oğulları Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduklarını sandılar. Caferi Sadığı ve Ali'yi tanrıları Kabul etmekle beraber Ebu Hattab'ın onlardan daha büyük olduğuna inandılar. Ebu Hattab ve Ebu Şakir Meynun b. Deysan bu gibi akıl dışı hura-

160 Ebû Muzaffer İsferayinî, et-Tabsir fi'd-Din, 73.

161 el-Kummi 48, 187,188, Nevbahti 35, Eşarî, Makalat 96.

162 Eşari 1 / 75, el-Kummi 51, Nevbahti 37, dört fırkaya ayrıldıklarını söylüyorlar, Makrızı, Hıtat 2 / 352 (Makalat'ın notunda 76).

felerle İslâmı içinden yıkmaya ilk kalkışan kimselerdir[163]. Ebu Hattab, Abbasi Halifesi Ebu Cafer Mensur'a karşı isyan etmiş, Küfe valisi İsa b. Musa Küfe'nin çöplüğünde onu 143 H. (760 M.)'de öldürtmüştü[164] Caferi Sadık, bu dinsiz Ebul Hattab'tan uzak (beri) olduğunu bildirmiştir[165].

b) *Muammeriye:*

Bunlar, Ebu Hattab'tan sonra imam Muammer adında birinin olduğunu söyleyip EbuHattab'a taptıkları gibi ona da taptılar, kendilerinin ölmeyeceğini, bedenleri ile göğe yükseleceklerini, ruhların göç ettiğini (tenasüh) insanlar içinde kendi cesetlerine benzer cesetlerin bulunacağını iddia ettiler. İçkiyi, zina ve diğer haramları helal saydılar, namaz gibi farzları terkettiler, kıyameti inkâr ettiler. Bunlar Câferi Sadık'ın Allah olduğunu ve vasîlerin (imam) bedenlerine giren bir nur olduğunu, bu nurun Câfer den çıkıp Ebu Hattab'a girdiğini ve ondan çıkıp Muammer'e girdiğini, Cafer ve Ebu Hattab meleklere karıştığını ve Muammer'in Allah olduğunu iddia ettiler. İbn Lebban Muammer'i davet edip onun Allah olduğunu söyledi, ona namaz kıldı, oruç tuttu, bütün şehvet arzularını haram olsun, helal olsun hepsini helal saydı. Annelerin, kızların, kızkardeşlerin erkeklerle nikahlanmasının ,zinanın, hırsızlığın, içkinin, leşin ve domuz etinin helal olduğunu ilan etti. Kuran'da haram ve helal kılınan şeylerin sadece bir takım adamların adları olduklarını sandılar. Şiilerden bazıları, bunlarla mücadele edip melek olduklarını sandıkları Cafer ile Ebu Hattab Muammer ve Beziğ'den yaka silkip onların kâfir olduklarını ve onlara lanet ettiklerini söyleyince şöyle cevap verdiler: Cafer ve Ebu Hattab olarak gördüğümüz kimseler, onların şekline bürünmüş şeytanlar olup insanları haktan menetmeğe çalışanlardır, Cafer ve Ebu Hattab gök tanrısı yanında iki büyük melektir. Muammer de yer yüzünün tanrısıdır, gök tanrısına itaat eder ve onun fazlını ve kadrini bilir.

Şiiler tekrar sordular: Hz. Muhammed daima kendisinin Allah'ın kulu olduğunu kendi tanrısı ve bütün yaratıklarının Tanrısının tek bir tanrı olup, göklerin, yerin rabbi Allah olduğunu ve kimsenin ondan başka tanrısı olmadığını bildirdiği halde sizin bu sözünüz nasıl mümkün olur?

163 Eşarû, Makalat 1 / 75, notta. Bk. Bustani'in Dairet el-Maarif 1 / 483.
164 Eşarû, Makalat 76, not 77.
165 Mustafa Galip, Tarih ed-davet el-İsmailiyye 16, 1965.

Cevap olarak Muammeriye şöyle dedi: Hz. Muhammed bunu dediği zaman kul ve peygamber idi. Onu Ebu Talip gönderdi ki, kendisi Abdulmuttalip'te nur olan Allah'dı, sonra Ebu Talibe sonra Muhammed'e ve sonra Ali'ye geçti bunların hepsi tanrıdır.

Tekrar sordular bu nasıl olur. Hz. Muhammed Rabbinden Ebu Talibi imana ve İslâma davet etti, Ebu Talib imtina etti. Hz. Muhammed Rabbimden bağışlanmasını dileyeceğim dedi.

Muammeriye fırkası cevap olarak Muhammed ile Ebu Talib insanlarla alay ediyorlardı; Ebu Talib Allahtı o gidince ruh çıkıp Muhammed'e girdi ve Allah oldu, o zaman Ali Peygamber idi, Muhammed gidince ruh çıkıp Ali'ye girdi ve böylece göç ederek Muammere geldi diye inandıklarını tekrarladılar ve Muammer de Allah'ı bıraktırıp kendisine secde ettirdi[166]. Eşarî, bunlara Memturiye de dendiğini zikreder[167]. Bu Muammeriye ile Mutezileden olan ve kurucusu Muammer b. Abbad olan Muammeriyeyi birbirine karıştırmamak gerekir. Buna rağmen ikisi de galiyedendir[168].

c) *Beziğiye:*

Beziğ b. Musa'nın kurduğu bir fırkadır[169]. Bu fırka Beziğ'in de Ebu Hattab gibi Peygamber olduğunu, Caferi Sadıkın, Ebu Hattabı, peygamber gönderdiği gibi, Beziği de peygamber göndermiş olduğunu iddia eder ve Ebu Hattab'ın peygamberliğini tasdik eder, ama Ebu Hattab ve adamları Beziğden uzak olduklarını bildirdiler[170]. Bunlar akıllarına her gelen şeyin vahiy olduğuna inanırlar[171]. Caferi Sadık'ın tanrı olduğuna ve insanların görmüş olduğu Cafer'in ise onun sureti olduğuna inanırlardı. "Allahın izni olmadan kimse ölmez" (3/145) âyetini Allah'ın iznini onun vahyetmesi olarak tevil ettiler. "Havarilere vahyetti" (5/11) ayetinde adı geçen havarilerin kendileri olduklarını ölmeyeceklerini dinde son mertebeye çıkanın melekut alemine yükseleceğini iddia ettiler ve oraya çıkanları akşam sabah görmekte olduklarını söylediler[172]. Beziğ Kufe'de dokumacılık yapardı[173].

166 Nevbahti, 39-41, el-Kummi 53-54.
167 Eşari, Makalat 1/77.
168 İsferayini et-Tabsir, 54,74.
169 et-Tabsir'de "Rebi" olarak geçer (74).
170 Navbahtî. 38, el-Kummi 54, Eşarı, Makalat 77.
171 el-Kummi 54.
172 el-Fark 151, et-Tabsir 74, Sebristani 2/17, Eşarî Makalat 1/78.
173 Beziğ'in adında çok ihtilaflı okunuşlar vardır. Bezi' (sonu ayın ile), Rebi' (el-Kummi, 189 not) Fahraddin Razi'nin nin el-Muhassal adlı eserinin edisyonunda şu okunuşları tesbit ettim: Berme'iyye: ATE nüshaları, yerme'iyye: Lb. Beri'iyye: L, Bezi'iyye: NY nüshaları (el-Muhassalın 177 sayfasında matbu olan nüshaya yazmalardan yapılan ilave metinde).

d) *Umeyriyye :*

Bunlar Umeyr b. Beyan İcli'nin taraftarıdır. Bu fırka, ölmeyeceklerini iddia edenleri yalanlar ve öleceklerine inanırlar. Arkalarından imam peygamberler geleceğini iddia ederlerdi. Yağmuriler Caferi Sadık'a taptıkları gibi bunlar da taptı ve onun kendi rableri olduğuna inandılar. Kûfe'nin Künase denilen mahallesinde kurdukları çadırda Cafere ibadet için toplandılar, Kûfe valisi Zeyd b. Ömer b. Hubeyre, Umeyr b. Beyanı bulup öldürmüş ve bir kısmını hapsetmişti[174].

e) *Mufaddaliyye :*

Bunlar kuyumcu Mufaddal adında birinin taraftarıdır. Hattabiyenin diğer kolları gibi Caferi Sadık'ın tanrılığını iddia ederler. Peygamberliği kendilerine isnad ederler. Yalnız Ebu Hattab'tan teberri ederler, çünkü Cafer onlardan uzak olduğunu ortaya koymuştu[175].

f) *Muhammise :*

Ebu Hattab'ın adamlarından bir grup, Allah'ın Muhammed olduğunu ve beş surette göründüğünü, Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin ve son dördünün hakiki şahsiyetleri olmadığından bir birlerine benzediklerini, Muhammed'in gerçek şahsiyet olduğunu, ilk defa çıkıp konuşanın o olduğunu ve istediği surete girebileceğini, kadın, erkek, çocuk, delikanlı ve yaşlı suretlerinde ortaya çıkabileceğini, bazan baba, bazan evlat, bazan ana suretinde gözükeceğini, halbuki kendisini ne doğmuş ve ne de doğurmuş olduğunu, böyle insan suretinde ortaya çıkmasının faydası, yaratıkları ile kolayca anlaşsın, ünsiyet sağlasın ve kendisinden ürkmesinler diye olduğunu iddia ettiler[176]. Bunlar, Muhammed'in Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa olarak Araplar'da ve başka milletlerde daima zuhur ettiğini, Araplar'da başka ve diğer milletlerde başka suretlerde ortaya çıktığını, dünyaya hükümran olan kisralar ve kırallar suretinde gözükenin Muhammed'den başkası olmadığını, her devirde ve tarih boyunca yaratıklarına nur şeklinde gözüktüğünü ve birliğine davet ettiğini ama inkâr ettiklerini, sonra peygamber olarak gözüktüğünü gene inkâr

174 Eşari, Makalat 1 / 78 el-Fark 152, İsferayini "Umeyr"e Amr demektedir (et-Tabsir 74).

175 Eşarı 1 / 78, et-Tabsir 74, el-Fark 152.

176 el-Kummi 56.

ettiklerini fakat imam olarak gözükünce kabul ettiklerini ileri sürmüşlerdi[177].

g) *Albaiye*: *(Alyaviyye)*:

Bunlar, Dıra' b. Alba Esdi (Devsi)nin adamları olup, Ali'yi Hz. Peygamberden üstün tutar ve Hz. Peygamber'in Ali'ye davet için gönderildiği halde kendisine davet ettiğini iddia eder, kimi Ali'yi ve kimi de Hz. Peygamber'i tanrılıkta öne geçirirler. Aba'nın altında bulunan beş kişiyi: Muhammed, Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyn'i tanrı sayıp hepsinin bir olduğunu ilan ettiler[178].

Beşşar Şairi (180 H. 796 M.) adında biri, bu fırkanın mensublarından olarak, Ali'nin Tanrı olduğunu ve kulu peygamberlerini Muhammedin suretinde gösterdiğini ileri sürdü. Bunlar, Muhammise'ye dört şahıs Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'in tanrılıklarında muvafakat edip, Hz. Muhammed'in şahsiyetini inkâr edip onu tanrı olan Ali'nin kulu ve elçisi yapmışlar ve Selman Farisiyi de Muhammed'in elçisi saymışlardı[179]. Haramları mubah kılmakta, tatîl ve ruhların göçünde (tenasüh) Muhammiseye uymuşlardı. Fakat Muhammise bunlara Albaiyye demişti. Muhammise Beşşar Şairinin, Hz. Muhammed'in tanrılığını inkâr edip onu Ali'nin kulu yapınca ve Selmanın peygamberliğini inkâr edince "Alba" denen bir deniz kuşuna kalbedildiğini iddia ettikleri için bunlara "Albaiyye" demişlerdi[180].

h) *Beşîriyye (Bişriyye)*:

Esad oğullarının kölelerinden Kûfe'li Beşîr b. Muhammed'in adamlarının teşkil ettiği fırkadır. Muhammed'in Tanrı olduğunu ve kendisine intisabı olan herşeye girdiğini, doğmayıp doğurmadığını ortaya attılar. Sihirbaz ve gözboyayıcı olan Beşir oğlu Muhammed kendisinin peygamber olduğunu iddia edip Cafer'in oğlu Musa'nın ölmeyip hapsedilmediğini fakat gaib olup gizlendiğini ve onun beklenen mehdi olduğunu ileri sürdü. Muhammed Albaiyye mezhebinden olup göz boyacılığından dolayı öldürülmüştü. Ebul Hasan'ın heykelini yapmış, ona ipek elbiseler giydirmiş ve bir takım hileler yaparak adamlarına Ebul Hasan yanımda benim peygamber olduğumu görüp öğrenmek istermisiniz? der ve onlara göz boyayıcılıkla heykelin

177 el-Kummi, 56.
178 el-Kummi 59, 190.
179 el-Kummi 59, 191.
180 el-Kummi 60.

kendisiyle konuştuğunu gösterirdi ve bir çok kimseyi kandırırdı. Harun Reşid onu yakalatıp zındıklıdığından ötürü, boynunu vurdurdu. Ebu Abdullah ve Ebul Hasan aleyhlerine dua edip Allah'tan demir sıcaklığını ona tattırmasını isterlerdi. Allah ona çeşitli azabları tattırdı[181].

181 el-Kummi 60,62–63, 191–192. Bu fırkayı Mutezilenin kolu sayılan Bişr b. Mutemir in kurduğu Bişriyye fırkasından ayırmak lazım. Şehristani 1/81, et-Tabsir 45, 55.

II- İMAMLIĞIN ABBAS OĞULLARINA GEÇİŞİ

Doksan sekiz hicri (716 m) yılında Emevi halifesi Abdulmelik oğlu Süleyman, Hz. Ali'nin oğlu Mumammed'in (Hanefıyenin) oğlu Abdullah Ebu Haşim'i yanına davet etti, ona ikramda bulunup sevgi gösterdi, fakat kendisine halki davet eder korkusundan onun öldürülmesini tertipledi, onu Şam civarında küçük bir köy olan Humeymeye gönderirken yolda zehirletti. Hz. Peygamber'in amcası Abbasın soyundan gelen Abdullah'ın oğlu Ali'nin oğlu Muhammed bu köyde göz altına alınmıştı. Ebu Haşim ölümünün yaklaştığını anlayınca, Abbas'ın soyundan gelen Muhammed'e imamlığı vasiyet edip Hâşim oğullarının propaganda sırlarını ona verdi.

Burada ilk defa tarihte Abbas oğullarının da imamlığa ortak çıktıkları görülmektedir. Ebu Hâşim'in imamlığı Ali soyundan Abbas soyuna nakletmesine şu sebebleri gösteriyorlar.

a) Yukarda değindiğimiz gibi Ali soyundan üç kişinin imamlığına inanılmış ve üç kişinin çocuklarına imamlık geçmek üzere şia üçe bölünmüştü. Hasan, Hüseyin ve Muhammed. Bu üçü de Hz. Ali'nin oğlu, babaları birdir. Hasan ve Hüseyinin anneleri Fatma Hz. Peygamberin kızı; Muhammed'in annesi ise, Hanefi-kabilesinden Cafer'in kızı Havle'dir[182]. Ebu Haşim'in imamlıktan Abbas oğulları lehine vazgeçmesi Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelenlerin yani bütün Ali soyunun imamlıktan vazgeçmesi anlamını taşımaz.

b) Muhammed'in oğlu Ebu Haşim'in imamlıktan vazgeçmesiyle imamlığın Abbasilere geçmesi zamanına kadar Ali'nin ve Abbasın soyları ortak düşmanları Emevilere karşı birlik, dostluk ve sevgi içindeydiler. Ebu Haşim'in Muhammed'e imamlığı vasiyet etmesinde Ali soyundan imamlığın ağır yükünü taşıyacak kimsenin bulunmaması sebeb olarak gösteriliyor. Bu tetkike muhtaç bir konudur.

---

182 Nevbahtı 24.

c) Ebu Haşim'in taraftarları olan Keysaniyenin inancı İmamiyenin taraftarlarının inancından ayrı idi. Bu inanc, Ebu Haşim'in Abbas oğullarına vasiyet etmesini intac etmiş olabilir[183].

Abbas oğullarından Ali'nin oğlu Muhammed uzak görüşlü bir kimse olup propagandanın esaslarını koymuştu. Adamlarından hiç bir ad zikretmeden "Al'i Beyte" davet edilmesini istedi. Çünkü şahıs olursa kolaylıkla ortaya çıkar ve Emevilerin eline geçerdi. Ve hem de Ali soyundan gelenlerin düşmanlık etmelerini de önlemiş olurdu. Bu birinci esastı. İkincisi de yer tayini idi, hiç bir fırka ve mezhebin sokulmadığı Horasan'ı propaganda merkezi seçti[184]. Muhammed, Emevi Halifesi Ömer b. Abdulaziz'in zamanında adamlarını seçip etrafa ve özellikle Horasan'a gönderdi. Abbasî Muhammed öldüğü zaman (125 H. 742 M.) İmamlığı oğlu İbrahim'e vasiyet etmişti. El-kummi diyor ki, Abbas oğullarından ilk defa halifelik ve imamlığın sabit olduğu kimse bu İbrahim dir[185]. İmam İbrahim (82-131 H. 701-748 M.) Abbasî davetinin reisi olup Humeyme'de ikamet ediyordu. Ebu Müslim Horasaniyi davetin başına geçirdi ve Horasana yolladı. İmam İbrahim'in durumunu Son Emevi Halifesi Mervan b. Muhammed (132 H. 749 M.) öğrenince onu yakalayıp hapse attı ve orada öldürdü[186]. İbrahim'in Ebu Müslim'e yazdığı bazı mektuplar Mervan'ın eline geçmişti, bunun üzerine yakalandı. Öldürüleceğini anlayınca kardeşi Ebul Abbas Abdullah b. Muhammed'e vasiyet etti ve bu vasiyet Humeyme de bulunan Ebul Abbas'a ulaştı ve hemen Kûfe'ye doğru yola çıktı; yanında kardeşi Ebu Cafer Mansur, kardeşi Musa'nın oğlu Abdullah vardı.

Ebul-Abbas (104-136 H. / 722-754 M.) Kûfe'de 132 H. ve 750M. yılında ilk Abbasi halifesi oldu; genç yaşta çiçek hastalığından öldü[187]. Ebul Abbas, kardeşi Ebu Cafer Abdullah b. Muhammed'e (el-Mansure) vasiyet etti (101-158 H. / 719-775 M.). Mansur'un annesi berberlerden Beşir'in kızı Sellame adında bir cariye idi. Ebul Abbas'ın annesi, Ubeydullah'ın kızı "Rayta" idi[188]. Bu şekilde Abbasi hilafeti kurulup uzun bir süre İslâm alemini idâre ettiler. Abbasilerin ikinci halifesi Ebu Cafer Mansur siyasi ve şahsi sebeb ve endişelerden dolayı

183 Hasan İbrahim Hasan, Tarih el-İslam 2/ 10, 13, Nevbahti 29, el-Kummi 65.
184 Hasan İbrahim Hasan 12.
185 el-Kummi 65.
186 el-Kummi 196, Hasan İbrahim Hasan 18.
187 el-Kummi 196, not Tarih Taberi 6/ 120.
188 el-Kummi 66, 67, Hasan İbrahim Hasan 27, Nevbahtî 43.

Ebu Müslim Horasanî'yi öldürttükten sonra (137 H. 754 M.) Ebu Müslim'in taraftarları[189] onun intikamını almak için isyanlar tertip etmiştir. Bu arada müslümanların fethinden beri İslam'a karşı zıt eski dinlerinin tesirinde meydana çıkan gizli ve aşikâre fırka ve fikirlerin Ebu Müslim'in öldürülmesinden sonra intikam hırsıyla tekrar ortaya çıktığını ve bu sefer siyasi bir sebebin de işe karıştığını görmekteyiz. Abbasî taraftarı (Şiası) üç fırkaya ayrılır.

1- *Ebu Muslimiye:*

Horasanlı Ebu Müslim Abdurrahman b. Müslim'in adamları bu fırkayı kurmuşlar ve onun öldürülmesinden sonra (137 H. 754 M.) onun imam olduğunu söylemiş, ölmediğini, öldürülmediğini ve diri olduğunu iddia etmişlerdir. Haramları mubah yapıp bütün farzları terkettiler ve imanın sadece imamı bilmek olduğunu söylediler[190]. Allah'ın ruhunun Ebu Müslim'e girmesiyle tanrı olduğunu ve onun meleklerden faziletli olduğunu ortaya attılar[191]. Ebu Müslim önceleri Keysaniyye mezhebinde olup onların dâî (propagandacı) larına mahsus olan ilimleri onlardan öğrenmiş ve bu ilimlerin onlara mahsus olduğunu onlardan anlamış ve o mezhebde karar kılmak istemişti. Caferi Sadık'a haber salmış "Ehli Beyte" davet ettiğini eğer razı olursa, ona bir külfet yüklemeden onun namına bu daveti yürüteceğini bildirmiş ve Caferi Sadık'tan izin istemişti. Caferi Sadık "sen benim adamlarımdan değilsin, zaman da benim zamanım değildir" diye ona cevap yazınca İmam İbrahim'e gidip onun emrine girdiği söyleniyor[192]. Belhî, zamanında, Belh civarında "Hurmad" denilen bir köyde bunlardan bir cemaat bulunduğunu haber veriyor[193].

2- *Rizamiyye:*

Sabık (veya Saik) oğlu Rizam'ın taraftarları olup Merv şehrinde bulunan bir topluluk idi. Ebu Müslim'e dost olmakta çok aşırı gittiler. İmamlığın Ebu Haşim'den vasiyet ile Abbâsîler'den Muhammed'e ve ondan oğlu İbrahim'e ve ondan kardeşi Ebulabbas Abdullah'a ve ondan Ebu Müslim'e geçtiğine ve Ebu Müslim'in öldüğüne

189 Hasan İbrahim Hasan 101.

190 el-Kummi, 64, Nevbahtî 41,42 Eşarı 1/94.

191 el-Kummi 195 (not).

192 Şehristanî, Ebul abbas'a gittiğini kaydediyor 1/207, İbrahimle teması hakkında değişik rivayetler için bak H.İ. Hasan, Tarih el-İslam 2/15–17,

193 İbn Nedim, el-fihrist 497.

inanırlardı. Bunların Horasan'da Ebu Muslim'in zamanında ortaya çıktıkları ve Ebu Müslim'in bile bu mezhepte olduğu söyleniyor. Bunlar Allah'ın ruhunun Ebu Müslim'e girdiğini ve bu ruhla Emeviler'i yendiğini iddia eder, ruhların göçüne inanırlardı[194]. Rızamiyye'nin aslı Keysaniyye'dir[195]. Bu fırkanın tesirinde zaman zaman ortaya çıkan isyancı fırkalar şunlardır:

a) Mukannaiyye: Rizamiyye'nin önceden mensublarından olan Mukanna (peçeli) nın adının Ata olduğu kaynaklarda zikredilmekte olup bazıları babasının adının Hakim olduğunu kaydediyor. Sonradan kendisinin tanrı olduğunu iddia etti. Sihirbazlık öğrendiği için insanları sihirbazlıkla kandırıyordu. Adamlarına, Allah'ın Adem suretine girdiğini, sonra Nuh ve sonra peygamberden peygambere, hakimden hakime geçerek Horasanlı Ebu Müslim'in suretinde zuhur ettiğini iddia etti. Kadınları ve malları bütün haramları adamlarına mubah kılıp namaz, zekat, oruç ve haç gibi bütün farzları kaldırdı. Çok çirkin kısa boylu ve kekeme olduğundan yüzüne altından bir maske takmıştı. Ben suretten surete geçerim. Çünkü kullarımın benim hakiki suretimi görmeğe takatları yoktur. Beni gören nurum ile yanar, derdi. Zekâtı, namazı, orucu, haccı kaldırdı. Malları ve kadınları mubah yaptı. Bir kısım halk ona taptı ve secde etti.[196]. 161 H. 777 M. yılında Abbasi halifesi Mehdi zamanında isyan etmiş ve 163 H. 779 M. yılında kapanmış olduğu "Keş" kalesinde taraftarlarını ve kendini yakmak ve zehirlemek suretiyle intihar etmiştir. Ebu Mansur'un, Abdulkahir Bağdadî on dört sene müslüman ordularını uğraştırdığını yazıyorsa da tarihler 161 hicri yılında isyan ettiğini ve 163 yılında da öldüğünü kaydediyor[197].

Herat ve Merv taraflarında Berkukiyye diye bir grup insan çıkıp Allah'ın ruhunun girmesiyle Ebu Müslim'in Tanrı olduğuna diri olup ölmediğine, bir gün döneceğine, el-Mansur'un öldürdüğü kimsenin Ebu Müslim suretinde insanlara gözüken şeytan olduğuna inanmıştı[198].

---

194 el-Kummi 64, 195, Nevbahtî 42, Eşarî, Makalat 1/94el-Fark 155, Şehristanî 1/205, İsferayini 76.

195 el-Kummi 65. Hasan İbrahim Hasan 2/107.

196 Hasan İbrahim Hasan 2/106.

197 el-fark 155, Tarih Taberi 6/367, 674, İbn Hallikan, Vefayet 3/263-265, 2/155, Şezerat ez-Zeheb. 1/248. Hasan İbrahim Hasan 2/106-107 İsferayini, et-Tabsir 76. Şehristanî 1/206.

198 el-Fark 155, Hasan İbrahim 1/107, el-Kummi, 195 (not).

b) Bâbekiyye:

Babek Hurremi'nin kurduğu bir fırkadır. Bazı tarihçiler Babek Hurrem'in Ebu Muslim'in soyundan olduğunu söylüyor. Fakat İbn Nedim el-Fihrist'inde Babek'in hayatı hakkında başka ve uzun bir hikaye nakleder[199]. Bunun isyanı Mukanna'ın isyanının bir devamıdır. Gayesi Abbasiler'den Ebu Müslim'in intikamını almaktır. Ebu Hanife Dîneveri de, el-Ahbar et-Tıval'da bize göre işin doğrusu Babek'in Ebu Muslim'in kızı Fatma'nın oğlu Mutahhar'ın oğullarından olup Hurremi fırkasının Fatimiyye kolu buna mensubdur. Hz. Peygamber'in kızı Fatıma ile alakası yoktur[200]. Hurremiye'nin reislerinden Cavidan ölünce onun karısı ile evlenip onun yerine geçti ve ruhu da bedenine girdi, adamlarının kendisine itaatını farz kıldı. Memun Merv'de iken insanları yoldan çıkarmağa başlamıştı. Bütün haram olanları mubah sayarlar. İnsanları tanrılaştırır, Şia galiyesinin fikri olan rec'a (dünyaya tekrar dönüş) ve ruhların göçüne inanırlardı. Adamları "Ey Babek'in ruhu sana inandık, nitekim, Ey Cavidan'ın ruhu sana da inandık" diye yalvarırlardı. Belhi de el-Bed' ve't-Tarih adlı kitabında Hurremiyye'nin bir çok kolu olduğunu zikrettikten sonra her din sahibinin sevab umdukça ve azabdan korktukça kendilerine göre doğru olduğunu, vahyin kesilmediğini ve kendi mezheplerine karşı hile düşünmeyenlere hakaret etmeyip ve onlara kötü bir şey yapmadıklarını, Ebu Muslim'e tazim edip Ebu Cafer Mansur'a lanet ettiklerini, içki ile kutsallaştıklarını ve dinlerinin aslının karanlık ve aydınlık olduğunu, bir kısmının kadınları mubah saydığını nakleder[201].

Nizamül Mülk Siyasetname'de şöyle der: Bunlar namaz, oruç, hac ve zekat gibi dini farzların hepsini red etmiş, şarabı ve haram şeyleri mubah kılmış, kadınları ortaklaşa kullanmayı mubah saymışlardır. İnsan, bu prensiplerin Mezdek'in prensipleri olduğunu sanır. Bunların bütün yapmak istedikleri şey müslümanlığı ortadan kaldırmaktır. Ehli Beyt'i (Hz. Ali'nin soyunu) insanları kendilerine çekmek için vasıta yaptıkları halde onlara karşı her hangi bir merhamet hissi duymamışlardır; propagandaları İslâm inançlarını yıkmaktır. Hurremiye ve Batiniye eşittir[202]. Babek'in sonu hakkında Mesudi, Muruc el-Zeheb'de tafsilat verir: 192 H. 807 M. yılında Harun Reşid zamanında

199 el-Fihrist 494-496.
200 Hasan İbrahim Hasan 2/108.
201 Hasan İbrahim Hasan 2/110.
202 H. İbrahim Hasan 2/110.

Azerbaycan bölgesinde isyan etmiş ve otuz yıl İslam ordularını uğraştırdıktan sonra 223 H.–837 de Afşin tarafından yakalanıp Samerra'da Mu'tasım zamanında öldürülmüştür[203]. Hanna Fahuri, Babek'in müslümanlığa ve araplara karşı olmadığını savunmak istiyorsa da "İran'da ortakçılığa dayanan bir Cumhuriyet kuracaktı ve az kaldı halifeliği yıkacaktı" demesi bununla çelişki teşkil etmektedir[204].

c) *Maziyariye :*

Babekiye ile Maziyariye fırkalarına Muhammere (Kızıl fırka: Kızıllar) da denmesi kırmızı elbise giymelerindendir[205]

Maziyar b. Karın İran'lıların ileri gelenlerinden olup Memun'un güvenini sağlamış ve Tabaristan taraflarında Şervin dağları emrine verilmişti. Memun ölünce Maziyar'ın isyancı emelleri ortaya çıkmış, gizliden Babek ve Afşin ile mektuplaşırlardı. Afşin Hayzar b. Kavus[206] Babek'in işini bitirdikten sonra Maziyar ile mektuplaşarak onu Horosan valisi Abdullah b. Tahir'e karşı isyana teşvik etmek ve Abdullah'ın başarısızlığı sonucu Mutasım'ın Abdullah'ı azledip yerine kendisini (Afşin) tayin ettirmeyi hedef alarak, Horasan'ı ele geçirdikten sonra Maziyar ile eski dinlerini ihya edecek ve İslam dinini ve imparatorluğunu yıkacaklardı. Afşin'in bütün elde ettiği serveti memleketi Aşrusene'ye gönderdiğini Abdullah b. Tahir tesbit etmiş ve Böylece Mutasım'e onu ihbar etmiş, Mutasım de ihtiyatlı davranarak dehası ile Maziyarı esir ettirip yanına getirdikten sonra Afşin'in kendisini isyana teşvik ettiğini itiraf etmiş, zaten bir kısım mektuplar ve şahitler Afşin'in durumunu ortaya koymuştu[207]. Afşin yapılan ithamları kabul etmiş fakat onları kendince tevil ederek ithamlardan kurtulmak istemiştir.

Afşin'in evinde taptığı putlar bulunduğu tesbit edilmiş[208], zındıklığa ait kitaplar içinde Allah'ı inkar eden altın süslü yazılar bulunmuştur. Boğulmuş hayvan eti yer ve müslümanların kestiği şekilde hayvanı kesmez, koyunu ortadan ikiye bölerdi. Adamlarına mektup yazdığı zaman "tanrıların tanrısından kulu falan'a" diye mektubuna başlardı[209]. Maziyar'a yazmış olduğu mektuplarda müslü-

203 Mesudi, Murûc 2/350–51, H.İ.H. 2/455, Tarih Taberi 4/524, 7/260 vd.
204 el-Felsefe el-Arabiyye 1/193–94.
205 el- Fark 161 (not).
206 İbn Hallekan 5/123.
207 Tarih Taberi 7/303, 304, 305,
208 Taberi 7/306, 311, Hasan İbrahim Hasan 2/113,
209 Taberi 7/306, 307, Hasan İbrahim Hasan 2/113,

man gözüktüğünü ve küfrü gönlünde tuttuğunu: Mecus ve Seneviye mezheplerinden bir din üzerinde anlaşıp birleştiklerini yazmıştı[210]. Bu dini benden, senden ve Babekten başkası kurtaramaz. Babek aptallığının cezasını çekti ve kendini ölüme sürükledi, çok kurtarmak istedim, aptallığı mani oldu[211]. Maziyar 125 H. 839 M. yılında öldürüldü[212]. Abdulkahir Bağdadî Maziyariye fırkasının Curcun bölgesinde kalıntıları bulunduğunu, onların müslüman gözüktükleri ve onun zıddını içlerinde sakladıklarını söyler[213].

Muir, "el-Hilafet" adlı eserinde Afşin'in muhakemesi hususunda der ki: Abbasi devletinin doğu vilayetlerinin halkının putperestlik dinlerine sıkı bağlı oldukları açıkça ortaya çıkmıştır. Onlar devletin merkezinden uzakta olup din kalblerine yer etmemişti. Ve İran'lıların bir kısmı ancak dış görünüşte müslüman olup eski mecusi dinlerinin esaslarına bağlı idiler. Fırsat kollayıp Müslümanlıktan dönüp kendi dinlerine dönmeye çalışıyorlardı. Bu isyanların temelinde bu gaye vardı[214]. Fakat Afşin'in sonu Babek'in sonu gibi olmayıp hapiste zehirlenerek öldü (226 H. 840 M.) ve cesedi asılmış ve sonra evinde bulunan putlarla birlikte yakılmıştı[215].

d) *Hureyriyye:*

Bu fırkaya Hureyriyye denmektedir. Ravendli Ebu Hureyre'nin adamlarının teşkil ettiği bır fırkadır. Taberî'nin ifadesine göre bunlar Ebu Müslim'in fikrinde olup ruhların göçüne inandıklarını ve Ebu Cafer Mansur'un kendilerini yediren ve içiren rableri olduğunu iddia ederlerdi. Ebu Cafer'in köşküne gelip etrafını tavaf ederek bu rabbimizin köşküdür, der dönerlerdi. Mansur başkanlarına haber gönderip iki yüz kişi hapsetmiş ve sonra onların hakkından gelmişdi (141 H. 758 M)[216]. Ebu Cafer'e taptılar ve onun yaptırdığı kubbeye çıkıp kendilerini uçar gibi attılar. Bir kısmı halkın arasına çıkıp Ebu Cafer'e "sen sen" yani sen Allah'sın, diye bağırıyorlardı. Ebu Cafer din ve devlet namına bunlarla savaşmak zorunda kaldı, onları Ebu Müslim gibi siyasi düşmanları saymıştı. Her nekadar onları fena şekilde öldürmüşse de kökleri kurumamış, sonraki isyanlarda

210 Hasan İbrahim Hasan 2/113.
211 Taberi 7/307,
212 Taberi 7/303. İsferayini, Mazıyar'a Mazibar demektedir 80.
213 el-Fark 115.
214 Hasan İbrahim Hasan 2/114.
215 aynı yer.
216 Taberi 6/147, 149.

başka adlarla ortaya çıkmışlardı[217]. Abdulkahir Bağdadi'ye göre bunlar, insanların ruhlarının değil, tanrının ruhunun göç ettiğini (tenasuh) iddia etmişlerdi[218].

Nevbahtî ve el-Kummi'nin ifadelerine göre bunlar halis muhlis Abbasilerin taraftarı (Şiası) olup imamlığın Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın hakkı olduğuna inanırlar; seleflerinin küfre girdiğini söy lemekten çekinirler bunun yanında Ebu Muslim'i dost edinerek onu yüceltirlerdi, fakat Abbas ve soyu hakkında aşırı (guluv) giderlerdi[219]. Siyasi ve dini bir fırka olan bu Ravendiye'nin kurucusu Ravendî Ebu Hureyre ile önce mutezili olan ve sonra dini inkar eden Ebul Huseyn b. Yahya Ravendî'yi birbirinden ayırmak lazımdır. Bu sonuncusu siyasi emelleri olmadığı halde felsefi fikirlerini yayıyordu[220].

Burada Abbasiler'in verâset ve vasiyet yoluyla halife olmalarının meşruluğuna yeni bir istikamet verilmiş olduğunu zikretmekte fayda vardır. Bu hususta rol oynayan şu üç meseleyi gözden kaçırmamak gerekmektedir.

1- Araplarda kabile devrinde kabile başkanlığı veraset ile babadan oğula geçmezdi. Kuran'ı Kerim'in bu konuda şûrâyı tavsiye etmesi, ilk dört halifenin seçiliş ve tayinlerinde zamanın şartlarına göre Kuran-ı Kerim'in uygulanmasını sağlamıştır. Bu uygulamada Arap geleneğinin faydası görülmüştür. Hz. Peygamber'in daha cenazesi ortada iken müslümanların toplanıp birini seçmeye teşebbüs etmeleri, Hz. Peygamber'in sözlerinde de şûrâya aykırı bir hükmün olmadığını göstermeye yeterli görülmelidir.

2- Muaviye'nin Küfe valisi Mugire b. Şube'yi azletmeye karar verdiğini (49 H. 669 M.) Mugire öğrenince, hemen Şam'a gelip dolaylı yoldan oğlu Yezid'i veliahd, tayin etmesini tesbit eden haberini Muaviye'ye ulaştırır ve Muaviye kendisini çağırıp konuşunca "Küfe" halkının "biat" etmelerini gerçekleştireceğini vadeder. Böylece kendi valiliğini garantiler, ama müslümanların başına ve İslâm şurasına aykırı veraset sistemini de ilk defa teklif ve tatbike koyulur[221]. Muaviye

217 Hasan İbrahim Hasan 2/ 105.

218 el-fark 163.

219 el-Kummi 65, 196, Nevbahti 42, Fahreddin Razî, İtikad Fırak el-Muslim'in 63, Julius Wellhausen (1844-1918) ed-Devlet el-Arabiye ve sukutuha. 446.

220 İslâm Ansiklopedisi 9/ 639. Ravend İsfehan bölgesinde bir köyün adıdır. Halkı şii idi. Rahavend de denmektedir. Tac el-Arus 8/ 126 Kuveyt baskısı, Yakut, Mucem el-Buldan 3/ 19.

221 Hasan İbrahim Hasan 1/ 281.

bu fikri kabul eder ve oğluna biat aldırır, ancak karşı çıkan Medine'de bu işi kılıç tehdidi altında almayı başarır. Arap ve Kuran geleneğinde olmayan bu veraset yolu ile halifeliğin Şam'da ve İran'da kolayca yerleşmesi, oranın halkının asırlar boyunca o şekilde idare edilmiş olmasındandır. Bu, dine aykırı da olsa, hükmedenin soyundan birinin yerine geçmesini istemesi, bir kimsenin çocuğunun olmasını istemesi kadar tabii bir arzudur. Ömer ve Ali gibi buna karşı çıkan pek ender kişiler vardır.

3- İslâm âleminin merkezi haline gelen Suriye, Mısır, İran gibi yerlerde üç din mevcut idi. Yahudilik, Hıristiyanlık ve Mecusilik. Yemenli aslen yahudi olan Abdullah b. Sebe' yahudilikte mevcut olan "İlyas"ın göğe yükselip tekrar yere geri geleceği inancını Ali'ye isnad ederek, bu inancı şiilerin fikrine sokmuştur ki bu fikir Hıristiyanların ilk devirlerinde vardı. Böylece imamların gizlenip tekrar dönerek yer yüzünü adaletle dolduracakları inancı yerleşmişti[222].

Vasiyet meselesinin de Abdullah b. Sebe tarafından ortaya atıldığı ve bu fikrin önceki dininde mevcut olduğu söyleniyor. Hz. Peygamber'in, kendinden sonra Ali'nin halife olmasını ifade eden bir söz söylediğine şiiler kuvvetle bağlanmışlar ve imamlık nazariyelerini bunun üzerine kurmuşlardır. İran'ın eski din ve geleneğinde kırallığın bir ilâhî hak olduğu fikri de, işe kuvvet vererek Ali'nin ve onun soyundan gelenlerin Hz. Peygamber'den sonra imam olması ilahi bir esasa dayandırılmış ve dinin esasından sayılmıştır. Hüseyn'in Kerbelâda şehit edilmesinden sonra şiiliğin İranlılar arasında yayılmasında Hüseyn'in İran'ın son hükümdarı Yezdigirt'in kızı ile evlenmiş olmasından olan nesebî yakınlık sebebi gösterilmektedir. Araplardan da en üstün bir aileye mensub olması ile iki milletin şerefini kendinde birleştirmiştir[223].

Vasiyet meselesinde şahsi görüşüm şudur: Eğer şiilerin iddia ettiği gibi Hz. Peygamber'in bir vasiyeti olsaydı, bunu hiç olmazsa ileri gelen Sahabenin bilmesi lazımdı. Ebu Bekir, Ömer ve diğer büyük sahabenin Hz. Peygamber'in sözlerini şeriat ve din olarak kabul ettiklerinde ve onları canları pahasına uygulayıp yerine getirmekte çok titiz davrandıklarında şüphe yoktur. Ali'ye vasiyet ettiğini bildikleri halde Hz. Peygamber'in bu sözüne aykırı hareket edebileceklerini sanmak en ufak bir insafla bağdaşmaz. Böyle bir vasiyeti Sa'd b. Ubade bilecek de Ali'nin elinden halifeliği almakta ken-

222 Ahmed Emin, Fecr el-İslam 270.
223 Hasan İbrahim Hasan 1 / 361, 400.

disini nasıl savunacaktı. Karşısındaki muhacirler, bu hakkın Ali'nin olduğunu söylemeyerek Hz. Peygamber'in sözünün aksine davranmalarını nasıl meşru gösterebileceklerdi?

Ayrıca dinle ilgili olan böyle önemli bir meseleyi Hz. Peygamber'in Ali'ye gizli verdiğini iddia etmek de Kuran-ı Kerim'e aykırı düşmektedir. Yüce Allah Hz. Peygamber'e: "sana ne vahy olunduysa olduğu gibi tebliğ et, yoksa vazifeni yapmamış olursun" (Maide 67), deyip dururken gizli bir vasiyetin bütün Müslümanlar'ı ilgilendiren dini yönünü ve meşruluğunu kabûl ettirmek nasıl mümkün olacaktı. Tarihte de görüldüğü gibi şiîler imamların imamlığına ait vasiyetler hususunda o kadar ihtilaf etmişlerdir ki yanılmaz olduğu söylenen imamlara dair imâmlık vasiyetlerinden herkes şüphe eder olmuş ve artık müslümanları bir araya getirecek bir esas olmaktan çıkmıştır. Bunun için olmalı ki, on iki imam (isnaaşeriye) mezhebi artık imamlık nazariyesinin tarih boyunca ameli bir rolü kalmadığını görerek İmamlığı on ikinci imamda dondurmuşlardır. Fakat bu inançtan da tamamen vaz geçememiş onu, eskilerden gelen "rec'a" (dönüş) akidesine bağlamışlardır. Bence on ikinci imamın gizlenmesine (260 H/874) kadar, Ehli sünnet ile İsnaaşeriyye arasında sadece bir yanılmaz (masum) imamlık ihtilaf konusuiken, şimdi bu ihtilaf ortadan kalkmış sâdece "rec'a" tekrar dünya'ya dönüş ihtilafı kalmışdır. Ne yazık ki Ehli sünnet arasında da Hz. İsa'nın döneceğine ve Mehdi diye birinin geleceğine inananlar bulunmaktadır. Ehli sünnetin bu kolu ile isnaaşeriyye tam ittifak halinde sayılabilir.

Altıncı imam Câferi Sâdık'dan on ikinci imama kadar gelen imamlık hakkındaki ihtilaftan doğan şii fırkalarına geçmeden önce burada Abbasiler'in verasetine dair bir noktayı belirtmek, aynı zamanda mezhepçiliğin hukuki meselelere olan tesirini de göstereceği cihetle faydadan hali değildir.

Yukarda imamlığın Muhammed b. Hanefiye'den oğlu Ebu Haşim Abdullah'a ve Ebu Haşim'den de Abbas'ın soyundan Muhammed'e, bu Muhammed'in oğlu İmam İbrahim'e ve ondan kardeşi Ebul Abbas Abdullah'a ve ondan kardeşi Ebu Cafer Abdullah Mansur'a ve Mansur'dan oğlu Muhammed Mehdi'ye geçtiğini anlatmıştık[224]. İşte bu Muhammed Mehdi bu vasiyet veya veraset işinde yeni bir nazariye ortaya attı. Hz. Peygamber ölünce onun varisi amcası Abbas idi ve halifeliğe o daha layıktı. Ebu Bekir, Ömer ve Osman halifeliği

224 Mansur'dan sonra İsa b. Musa vasiyete göre halife olacaktı. Fakat Mansur onu vazgeçirtti ve oğlu M.Mehdi'yi veliahd olarak tayin etti (Hasan İbrahim Hasan 2/28-29).

gasbetmişlerdi. Onları gizlice tekfir ettilerse de bunu açıkça ortaya koyamadılar. Hz. Fatma amcası ile beraber asabe varis olamaz çünkü kızdır ve kardeşi yoktur. Amcası da diğer amca çocuklarını mirastan meneder. Bu durumda asabe varis sayılır ve amcanın varis olmasına mani olur. Buna göre Hz. Peygamber'in hakiki varisi kızı Fatma'dır.Ama gene de bu yolla Ali'ye hem sünni ve hem şii veraset kanununa göre varis olma hakkı yoktur. İmamlıkta veraset aranırsa, o zaman Hasan'dan imamlığa başlamak gerekir. İşte Abbasi halifesi Muhammed Mehdi (halifeliği 158–169 H. 774-785) ehli sünnetin veraset kanununa göre imamlığın kendilerine Ali soyundan vasiyet ile değil, Hz. Peygamber'in amcası kendi ataları Abbas'ın varis olması yoluyla geldiğini ortaya atmış ve önceki nazariyeyi değiştirmiştir[225].

Bu yeni nazariyeye göre imamlık şöyle gelmiştir:

Hz. Peygamber'den sonra imamlık.

1– Amcası Abbas'a geçmiştir. Bu Abbas'ın annesi Nuseyle (Nuteyle) bint Cennab b. Kuleyb'dir.

2– Abbas'ın oğlu Abdullah, annesi Lubabe (Lübane) bint Haris'dir.

3– Abdullah'ın oğlu Ali, annesi Zer'a bint Mesraa (Mişreh). İşbu Ali çok dindar bir zat idi.

4– Ali'nin oğlu Muhammed (Ö. 115 H. 742 M.)

5– Muhammed'in oğlu İbrahim (Ö. 131 H. 748 M.) Annesi cariye olup adı Fatma'dır.

6– İbrahim'in kardeşi ve Muhammed'in oğlu Abdullah Ebulabbas (Saffâh) (132–136 H. 750–754 M.) Annesi Rayta bint Ubeydullah idi.

7– İbrahim'in diğer kardeşi Abdullah Ebu Cafer Mansur (136–158 H. 754–775 M.) Annesi berberi cariye olup adı "Sellame" idi[226].

8– Ebu Cafer Mansur'un oğlu Muhammed Mehdi (158–169 H. 775–585 M.) Annesi Erva bint Mansur Himyeri idi[227].

d) Bazı kimseler de beşikte ve kundakta olan çocuğun ilminin Hz. Peygamber'in ilmi gibi olmadığını iddia edenleri kâfir ve müşrik

---

225 Nevbahtî 43, el-Kummi 66.

226 Nevbahtî 43–44, el-Kummi 66–67.

227 H.I.H. 2 / 40. Ebu Cafer Mansur'un kardeşinin oğlu İsa b. Musa'yı veliahdlıktan çıkarıp (147 H. 764 M.) oğlu Muhammed Mehdi'yi veliahd tayin etmesi hususunda ortaya çıkan münakaşaları öğrenmek için bak: el-Kummi 67–68, Nevbahtî 44–45, H.I.H. 2 / 29 2 / 29 vd. Tarih Taberi 6 / 271–284.

sayarlar. Çünkü imamların hiç biri diğerlerinden öğrenmeğe muhtaç değildir. Allah onların kalblerinde ilmi, yağmurun otu bitirdiği gibi bitirir. Allah onlara lütfederek öğretir. Böyle iddia etmelerinin sebebi Ali'nin ve Fatma'nın soyundan gelen herhangi birinin imamlığını tanıyıp ötekini tanımamazlıktan gelmeye engel olmaktı. Zira bunlara göre de imamlık bu soyda herkese eşit surette tanınabilir. Buna rağmen bunlar istifade edecekleri her hangi bir ilim naklinde bulunmazlar. Ellerinde sadece Ebu Cafer Muhammed Bakır, oğlu Ebu Abdullah Cafer Sadık ve Muhammed'in kardeşi Zeyd b. Ali ve Abdullah b. Hasan Mehdi'den naklettikleri bazı sözcüklerden başka bir şey yoktur ve bunların çoğu da yalandır. Çünkü imamların her şeyi bildiklerini, dünya ve din işlerinde ümmete faydalı ve zararlı olan şeyleri bir kimseden ögrenmeksizin bildiklerini iddia ederlerdi[228].

Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin'in (94 H. 712 M.) yılında ölümünde, imamlık hususunda şiiler arasında iki ana fırka ortaya çıktı. Bunlar Ali Zeynelabidin'in oğlu Muhammed Bakır'a diğeri öbür oğlu ve Bakır'ın kardeşi Zeyd'e tâbi oldular. Öyle görülüyor ki Zeyd, kardeşi Muhammed Bakır'ın zamanında imamlık için bir faaliyette bulunmamış, ancak 121 H. 738 M. yılında Emeviler'den Hişâm'a karşı koymak zorunda kalınca imamlığı söz konusu olmuş ve Ali–Fatma soyundan gelip kılıç kuşanan ve kendine davet eden kimsenin imam olacağı görüşü ve bu kılıç kuşanma şartı Zeyd'in ayaklanmasından sonra imamlık şartı olarak ileri sürülmüştür. Tarihen sabit olduğu üzere Hz. Hüseyin'in Kerbela'da öldürülmesinden sonra, Zeyd koluna bağlı olanlar, imamlık için kılıça başvurma şartını ileri sürmüşlerdir. Aynı şekilde Muhammed Bakır'a bağlı olanlardan da sonradan ortaya çıkan İsmail kolu imamlığı fiilî sahaya intikal etmiş ve Afrika'da devletler kurmuştur. Bunlara ilerde değineceğiz. Yalnız bugün Caferiye–İsnaaşeriye denilen fırka imamları ve imamlar adına başkaları tarafından siyasi ayaklanmaya girişildiğini ve kılıça başvurulduğunu tarihte görmemekteyiz. Onlar sadece ilim ve din yolunu tutmuşlardır.

Ali Zeynelabidin'in ölümünden sonra

A) Bakıriyye ve B) Zeydiye fırkaları doğmuştu.

4– *Zeydiye:*

Zeydiye'yi öne alıyoruz çünkü bundaki imamlık silsilesi daha kısa sürmüştür. Zeydiye'ye göre imamlık silsilesi Zeyd'e kadar şöyle-

228 el-Kummi 72–73, Nevbahti 50.

dir: Ali imamlığını ilan edip halife olduğu zaman imam olmuştu. Sonra Hüseyin de daha önce Muaviye ve Yezid'e biat etmeyip kılıç kuşanıp isyan edip ölünceye kadar imam olmuş ve Hüseyin'den sonra torunu Zeyd imamlığa geçmiştir.

Buraya kadar olan imamlık silsilesinde imamlık için Zeydiyyenin ileri sürdükleri şarta bağlı olduklarını görüyoruz. İmam, Ali–Fatma soyundan olup kılıça başvurarak imamlığını ilan etmek şartıyle imam sayılır. Hz. Hasan ve Ali Zeynelabidin kılıç çekip imamlıklarını ilan etmediklerinden Zeydiyece imam sayılmamışlardır. Zeyd'in isyanına dair çeşitli sebebler ileri sürülüyorsa da[229] aslında bunlar bir sebebin oluşmasına yardım eden faktörlerdir. Zeyd, Ali ve Fatma soyundan gelen, fakat annesi cariye olan bir zattır. Kendisi iyi konuşan ve ikna kabiliyeti olan atılgan bir gençti. Zaten dedesi Emeviler tarafından öldürülmüştü. Emevilerden intikam almayı düşünmüş olabilir. Aslında dedesi de halife olma yolunda ölmemişmiydi. Böylece halife olma arzusunun böyle bir gencin kafasından geçebilmesi gayet normaldi. Ayrıca bir de cesaret işiydi. Böyle büyük bir davaya inanan kimsenin ölümü göze almasıyla yiğitliği daha da artardı. Aileden belki kendisi gibi düşünen vardı ama kimse canını acıtmak niyetinde değildi veya daha temkinli idiler. Medine'de iken mal münakaşaları da olduğu anlaşılıyor. Her halde Emevi halifesi Abdulmelik'in oğlu Hişam'ın casusları da Zeyd'in içinden geçene muttali olmuşlar ve onu Hişam'a fitnelemişlerdi. Hişam da onu gittiği yerdeki valilerine takip ettiriyordu. Bu arada şiilerin Zeyd'e gidip geldiği tesbit ediliyor. Ve şiiler Zeyd'i isyana teşvik ediyorlardı. Şiiler kendilerinin Zeyd'e bağlı olduklarına dair kesin ve kuvvetli yeminler ediyorlar, sayılarının altmış bine yükseldiğini bildiriyorlardı. Buna rağmen Zeyd'in akrabasından Ali'nin oğlu Davut özellikle Zeyd'i uyarıyor, dedesine, amcasını Hasan'a ve büyük dedesi Hz. Ali'ye nasıl söz verip te sonra kaçtıklarını anlatıyor. Bu uyarmalara muttali olan ve Zeyd'in ayaklanmasını arzu edenler Davud'u kıskançlıkla suçluyor ve bunun üzerine Zeyd ayaklanmaya karar veriyor ve Küfe'ye gidiyor[230]. O zaman Irak'ın valisi meşhur Haccac Zalim'in amcasının oğlu Yusuf b. Ömer'di. Hişam'dan gelen emirlere kendi bilgisi de eklenince Zeyd'i takibe koyuluyor ama bir türlü yakalıyamıyor. Zeyd de ayaklanma için hazırlıklarını sürdürürken Irak valisi Yusuf b. Ömer, Zeyd'in adamları içine fitne

229 Tarih Taberi 5/482–492.
230 Taberi 5/488.

sokuyor ve Zeyd ayaklanmadan bir gün önce şiilerin şu sualleriyle karşılaşıyor:

Şiilerden bir gurup, Allah seni bağışlasın! Ebu Bekir ve Ömer hakkında fikrin nedir? dediler. Zeyd–Allah ikisini de bağışlasın ve onlara merhamet etsin. Ailemden kimsenin onlardan yaka silktiğini (teberri ettiğini) duymadım ve onlar hakkında kötü bir şey de demezlerdi.

Şiilerden bir grup– O halde bu ailenin intikamını nasıl iddia edersin, yoksa sadece sultanlığı elinizden çekip aldılar diye mi?

Zeyd–Anlattığınızdan daha zorunlusunu size söyleyeceğim. Bütün insanlardan çok Hz. Peygamber'in hükümranlık (sultanlık) hakkına biz sahibiz. Bunlar bizden onu aldılar ve bizi geri ittiler. Ama onlar Kuran ve sünnetle hükmedip insanlar arasında adalet ettikçe hükmün onların elinde olması bizce küfrü gerektirmez.

Şiiler grubu– Bunlar sana zulmetmedi, sana zulmetmeyen kimseleri savaşa çağırmanın manası nedir?

Zeyd– Bunlar bana da size de ve kendilerine de zülmeden kimselerdir. Biz sizi Allah'ın kitabına, Peygamber'in sünnetine ve sünnetlerin diriltilmesine, bidatların kaldırılmasına çağırıyoruz. Çağrımıza icabet ederseniz, mesud olursunuz, imtina ederseniz size karşı sorumlu değilim.

Bunun üzerine Zeyd'den ayrıldılar ve biatı bozdular. Halbuki imam vardı niye buna geldik dediler. Ama o imam Zeyd'in kardeşi Muhammed Bakır olup o vakit ölmüş olduğu için hayatta olan Cafer'e, babasından sonra bizim imamımızdır ve babasından sonra imamlığa layık odur, Ali'nin oğlu Zeyd imam değildir, dediler.

Bunun üzerine Zeyd onlara Rafiza (reddedenler) adını verdi. Oysa bugün (Taberi'nin zamanı) onlar Mugire'yi reddettikleri için Mugire'nin kendilerine Rafiza dediğini zanederler.

Zeyd henüz ayaklanmadan şiilerden bir grup Cafer b. Muhammed b. Ali'ye gidip Zeyd bizden biat alıyor ne dersin diye sordukları zaman Cafer "gidin ona biat edin, o bizim en iyimiz, en faziletlimiz ve efendimizdir" dediği halde bunu gizlediler.

Daha sonra işler yoluna girdi ve Zeyd arkadaşlarıyla birlikte 122 H. Sefer ayının ilk çarşamba günü (740 M.) ayaklandı ve üç

gün sonra cuma günü öldürüldü ve böylece Zeyd'in isyanı da bastırılmış oldu. Zeyd öldüğü zaman kırk üç yaşında idi[231].

Zeyd ölünce Esed oğullarından biri Zeyd'in oğlu Yahya'ya "Horasan'da şianız (taraftar) var, gizlen ve oraya git" dedi. Bir gece Yahya'yı evinde saklayıp ertesi gün Abdulmelik b. Bişr b. Mervan'a giderek. Zeyd senin akrabandır ve akrabalık hakkını yerine getirmek vaciptir, dedi. Abdulmelik evet affetmek takvaya yaraşan şeydir, dedi. Adam Zeyd öldü ama oğlu delikanlının hiç bir suçu yoktur, eğer Yusuf b. Ömer (Irak valisi) yerini öğrenirse onu öldürür, sen (Yahya'yı) yanına al gizle" dedi. Abdulmelik "şerefle baş üstüne" dedi. Abdulmelik "şerefle baş üstüne" cevabını verince, adam Yahya'yı getirip ona teslim etti ve Abdulmelik onu sakladı. Yusuf'a ihbar edildi ve o da Abdulmelik'e Yahya'nın senin yanında olduğunu öğrendim. Allah'a söz veririm ki onu bana getirmezsen senin hakkında halifeye yazacağım, diye haber gönderdi. Ama, Abdulmelik şöyle cevap verdi. Sana yalan ve uydurma bir haber getirdiler. Ben idareme karşı benimle mücadele ve benden daha çok hakkı olduğunu iddia eden, adamı nasıl saklarım. Aleyhimde olan bu gibi sözleri kabul edeceğinden korkmazdım. Yusuf b. Ömer Bişr'in oğlu vallahi doğru söyledi, böyle bir kimseyi saklayamaz, diyerek Yahya'yı takipten vazgeçti. Yahya da kendisini aramadan vaz geçildiği bir zamanda bir kısım Zeydîlerle Horasan'a geçti[232].

Burada önemli bir noktaya daha dikkati çekmek istiyorum. Yahya Horasan'a gidince gene gizlenmiye devam ediyordu. Irak valisi Yusuf b. Ömer Horasan valisi Nasr b. Seyyar'a yazarak Yahya'yı yakalamasını istemiş ve hatta kaldığı evi bile bildirmişti. Nasr, ev sahibi olan Hariş b. Amr'ı çağırarak Yahya'nın teslimini istemiş adam vermeyince altıyüz sopa vurdurmuş ve nihayet Hariş'in oğlu Kureyş, babamı öldürme, ben yerini söyleyeceğim diyerek Yahya'yı Nasr'a teslim ettirmiştir. Nasr, Yusuf b. Ömer'e o da halife Velid b. Yezid'e yazmış, Velid, Nasır'a "Yahya'ya eman ver onu ve adamlarını salıver" diye yazınca Nasr Yahya'yı çağırarak fitne çıkarmamasını tenbihleyerek halife Velid b. Yezid'e gitmesini söyledi ve kendisine bir miktar para verdi ve Yahya adamları ile yola çıktı. Fakat Nasr geçeceği yollar üzerinde bulunan devlet idarecilerinden Yahya'yı sıkı kontrol altına almalarını ve hepsi bir birine teslim etmesini ve

231 Taberi 5/ 498-499, 504-505, Zeyd için bak İbn el-İmad, Şezerat 1/ 158, H.İ.H. Tarih 1/ 406, İbn Hallikan 5/ 120, 122, 6/ 110, 111,7/ 105, 106, el-Kummi 74.

232 Taberi 5/ 505-506.

bir yerde fazla durmamalarını emretmişti. Yahya Irak valisi Yusuf b. Ömer tarafından bir suikasde kurban gitmekden korkuyordu. Fakat Bayhak'a gelince Nasr, Serehs valisi Abdullah b. Kays ve Temim kabilesi başkanı Hasan b. Zeyd'e, Ebre şehir valisi Amr b. Zurare'ye gidip, Amr'ın başkanlığında Yahya ile savaşmalarını emrediyor ve on bin kişi ile Yahya'ya hücum ediyorlar. Amr ölüyor ama netice de Nasr, Salim b. Ehvez'i gönderiyor Yahya yeniliyor alnından bir okla vurulup, başı kesilerek Velid'e götürülüyor, vücudu orada asılıyor (yakıldı ve külü havaya uçuruldu, (125 H. 743 M.)[233]. Taberi'nin burada anlattığına göre Yahya isyan etmemiş ansızın kendisine hücum eden kuvvetlere karşı koymuştur. Oysa başka kaynaklar Yahya'nın zuhur ettiğini yani ortaya çıkıp isyan ettiğini ifade ediyorlar[234]. el–Kummi'nin ifadesine göre Yahya'nın kardeşi İsa b. Zeyd imam oldu[235]. Bu İsa hakkında istediğimiz fazla bilgiyi bulmak mümkün olmadı ise de bulabildiğimizin özetini vermekte fayda var.

Abbâsî Halîfesi Mehdi, Şâir Ebul–Atâhiyye'yi şiir söylemekten vazgeçtiği için hapse attığı zaman şâir orada adı mechul, sayılmayan adı geçmeyen iyi giyinişli yaşlı bir zatla karşılaştığını ve İsa b. Zeyd'i ele vermediği için hapse atıldığını ve İsa'nın adamlarından olduğunu anlatmakta, sonra ikisi beraber Mehdi'nin (158–169 H.775–785 M. karşısında getirildiklerini, adamın gene İsa'nın yerini bilmediğini söylememesi gerekçesiyle boynu vurulduğunu ve bunun üzerine kendine şiir söyleyip söylemeyeceği sorulunca söyleyeceğine söz verdiği için serbest bırakıldığını belirtmektedir[236].

Mehdi 775 ile 785 arasında halife olduğuna göre bu hâdise bu süre içinde vuku bulmuş olmalıdır, ama el–Kummi ve Nevbahti Yahya'dan sonra imamlığın önce kardeşi İsa b. Zeyd'e, sonra da Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan'a geçtiğini söylemektedirler[327]. Buna göre İsa önce, Muhammed sonradır ve tarihler de Muhammed'in (145 H. 762 M) yılında öldüğünü bildirdiğine[238] göre İsa'nın da en azından ondan bir kaç gün önce ölmesi gerekiyor ki kendinden sonra Muhammed'in imamlığı sabit olabilsin. Yoksa bir zamanda iki imamın varlığını kabul etmek gerekecektir ki bunu söyleyene henüz

233 Taberi, 5/536–538, Hasan İbrahim Hasan 1/406–407.
234 Mesudi, Muruç 1/167, İbn Hallikan, Şezerat 5/123, 6/111.
235 el-Kummi, Fırak 74.
236 İbn Hallikan 1/225.
237 el-Kummi 74, Nevbahti 51.
238 H.I.H. 2/128 Taberi 6/222,230.

rastlamadık. İbn Hallikan'ın İsa hakkında anlattığı olay 775 ile 785 yılları arasında geçmektedir. İbn Hallikan yılı zikretmiyorsa da bu olayın Mehdi'nin hilafetinin on yıllık süresi içinde belirsiz bir zamanda geçmesi gerekiyor.

"Şezerat" sahibi, Ebul Atahiyye'nin kıssasına temas ediyor, ama hapiste bulunan Zeydiyyeye mensub olup İsa'nın yüzünden hapsedilen adamı zikretmiyor, fakat bu arada Ebul Atahiyye'nin Zeydiyye taraftarı olduğunu da kaydediyor[239].

İsa b. Zeyd'in Muhammed b. Abdullah b. Hasan ile 145 H. 762 M. yılında beraber bulunduğunu fakat İsa'nın reis olmadığını Taberi'nin ifadesinden anlıyoruz[240]. Ebu'l-Hasen Eş'arî de, İbrahim b. Abdullah b. Hasan Basra'da ayaklandığı zaman İsa b. Zeyd'in onun maiyetinde olduğunu zikrediyor[241]. Buradan anlaşılıyor ki İsa b. Zeyd baş rolde oynamıyor. el-Kummi ile Nevbahti'nin ifadelerinde onun imamlık vasfını tesbit etmenin zor olduğu görülüyor. Zira Zeydiyye'ye göre imam olmak için hem imamlığını ilan edecek ve hem de kılıç kuşanacaktır. İsa b. Zeyd'in her nekadar isyanlara katıldığı anlaşılıyorsa da imam ve reis olarak değil, başkasının yanında diğer akraba isyanlara katıldığı gibi bir durumda oluyor. Zeyd'in şartlarını koyduğu ve başlattığı imamlık mücadelesinin, devamının tesbit edebildiğimiz kadarı ile tarih sırasına göre burada zikredilmesi, pek az bilinen Zeydiyye fırkasından ziyade, buna, Zeydiyye hareketi demenin daha doğru olduğunu ortaya koymaya yarar. Burada görüleceği gibi bu harekete katılan ve bunu sürdüren Hz. Hasan'ın soyu ile Hz. Hüseyin'in soyundan Zeyd'in koludur. Zeyd'in kardeşi Muhammed Bakır'ın kolundan tasvib edenlerden başka katılanlar ancak yardımcı durumdadır. Yukarda gectiği gibi Zeyd'in oğlu Yahya 125 H. 742 M. yılında öldürülmüştü.

145 H. 762 M. yılında Hz. Hasan'ın soyundan Abdullah'ın oğlu Muhammed kendisini gizlice imam ilan ettikten sonra, ortaya çıkmış fakat Basra'da olan kardeşi İbrahim ile aynı anda çıkmayı kararlaş-

239 İbn el-İmad'a göre 2/25. Ebul-Atahiyye, Ebu İshak İsmail b. Kasım b. Suveyd 130 H.747 M. de doğmuş ve 211H. 826 M. de ölmüştür. Meşhur şairlerden olup kendisine zındık (dinsiz diyenleri reddetmek için "Kelam kitaplarına son beyti zikredilen şu anlamdaki şiiri söylemiştir: Hey! Hepimiz şüphesiz yok olacağız İnsan oğullarından baki kalan kimdir? Rableri tarafından yaratılmışlardır. Ve hepsi de Rablerine dönecektir. Şaşılacak şey, Tanrı'ya nasıl isyan edilir. Veya inkarcı onu nasıl inkar edebilir? Her şeyde bir şahid vardır ki onun Bir olduğunu gösterir (Şezerat 2/26).

240 Taberi 6/190.

241 Eş'arî Makalat 1/145.

tırdıkları halde başaramadıklarından[242] Muhammed Medine'de ancak iki ay on yedi gün dayanabilmiş ve öldürülünce de isyan bastırılmıştır. (145 H. 762 M.)[243] Bu, Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin Abbasilere karşı ilk isyanıdır.Bu Muhammed çok dindar herkes tarafından sevilen ilim, fazîlet sâhibi ve cömert bir zat olduğundan kendisi Muhammed Nefsuzzekiye yani Ruhu Temiz lakabı ile meşhur olmuştur[244]. Kardeş'i İdris'i Kuzey Afrika'ya göndermişti ki ileride onun soyundan gelenler İdris oğulları devletini kurucaklardır. Muhammed Nefsuzzekiye öldüğünde elli iki yaşında idi[245]. İmamı Malik, Medine'de Muhammed b. Abdullah'a yardım etmişti[246]. Muhammed'in kardeşi İbrahim İbn Abdullah 143 H. 760 M. yılında Basra'ya gelmiş kardeşi Muhammed'in imamlığına davet etmeye başlamış kendisine İmamı Azam Ebu Hanife gibi ilim adamları gizliden yardım etmişlerdi. 145H. yılının Ramazan ayının başında harekete geçmişti, kardeşinin hareketi Ramazan'ın on yedisinde bastırıldığı için kendisinin umudu söndü, ama harekete devam etti ve iki ay yirmi beş günlük bir mukavemetten sonra öldürüldü ve hareketi de söndü (zilkade 25, 145 H. 763 M)[247]. İbrahim öldüğü zaman kırk sekiz yaşında idi[248]. İbrahim büyük başarılar göstermiş, Bahama'da yenilmeseydi, Ebu Cafer Mansur'u tahtından edebilirdi. İbrahim kendisine Emîru'l-Mu'minîn (müslümanların başkanı) adını vermişti[249]. Her halde bu kardeşi Muhammed'in ölümünden sonra doğmuş olacaktır. Mansur bu iki kardeşten çok korkardı ve onları aldatıp yanına getirtmek istedi, buna muvaffak olamadı, ama onları savaş meydanlarında bertaraf etti.

Burada dikkate değer husus Zeyd'in taraftarlarının bu savaşlarda bulunmuş olmalarıdır. Bu yüzden bu hareketler Zeydiyye'nin hareketi sayılır.

Hz. Hasan'ın soyundan gelen Ali oğlu Huseyin'in başkanlığında, Abbasi Halifesi Hâdî zamanında, 169 H. 785 M. yılında Medine'de bir isyan başlamıştı. Buna sebeb Medine valisinin Hz. Ali'nin soyundan bulunanlara kötülük etmesi olduğu zikrediliyor. Hüseyin Medine'yi

242 H.İ.H. 2/138.
243 Taberi 5/230.
244 Eşari, Makalat 1/145, Hasan İbrahim Hasan 2/124–129.
245 Şezerat 1/213, Mesudi kırkbeş yaşında olduğunu söylüyor (Muruc 2/237).
246 Hasan İbrahim Hasan 2/130.
247 Taberi 6/251, 262–263, Şezerat 1/124, H.İ.H. 2/136.
248 Şezerat 1/214.
249 el-Kummi M.C. Meşkur notu 209.

elde ettikten sonra adamlarından (şia) halifeliği için biat alıp Mekke'-ye hareket etmiş ve Mekke'ye altı mil mesafede (Fah denen yerde) Abbâsî ordusu ile karşılaşmış ve iyi bir şekilde savaşmasına rağmen feci bir biçimde kendisiyle beraber bulunan akrabasının bir kısmı öldürülmüştü. Kerbelâ'dan sonra Fah'daki faciadan daha büyük bir facia bu ailenin başına gelmemişti[250]. Hasan'ın oğlu Abdullah'ın oğlu İdris, ki Medine'de ölen Muhammed ve Irak'ta ölen İbrahim'in kardeşidir, Fah'tan kurtulmaya muvaffak oldu. Mısır'a gitti (172 H. 788), orada posta müdürü Vadıh isminde râfızî birisi vardı, ona dokunmadı ve İdris'i posta ile Magrib'e (Fas'a) gönderdi. Bunu duyan Hârun Reşid Vâdıh'ı astırdı ve Yemâmeli Şanmah adında birini göndertip İdris'i zehirletti (177 793 M.)[251].

İdris'in kardeşi Yahya b. Abdullah Fah savaşından kurtulup kaçmış ve Deylem'e gelmiş orada kendisinin imamlığını gizlice yaymaya başlamış, Harun Reşid Fadl Bermeki'yi üzerine göndermiş, Fadl savaşmadan onu kandırmış kendisine garanti vermiş ve Bağdad'a Harun Reşid'e teslim etmiş, Harun Reşid ona ikramda bulunduktan sonra hapse atmış, Zubeyr oğullarından Bekkar b. Abdullah'ın Yahya'nın aleyhine Harun Reşid'e tahrikte bulunarak zehirletilmesine ve hapiste öldürülmesine sebeb olmuştur[252].

Hasan soyundan Cafer oğlu Muhammed Magrib'de Tâhert denilen yerde ayaklanmış ve orasını ele aeçirmişti[253].

199 H. 814 M. yılında Hz. Hasan'ın soyundan İsmail oğlu İbrahim oğlu (İ. Tabataba denen) Muhammed, Cumâdiyel âhırin onunda Kûfe'de isyan edip Muhammed Âl'inden, râzı olunacak(?) bir adama davet etmeğe başlamıştı. Savaş ve teşkilat işlerinin başına Ebusserâyâ denen Seriy b. Mansur'u geçirmişti. Muhammed (İbn Tabataba) nin ortaya çıkmasına ait çeşitli sebebler ileri sürülüyorsa da aslında isyan etmeğe fırsat arayan bir inanca "Zeydiyyeye" sahip olduğundan basit bir sebebten ayaklanabileceği gibi, bu inancta olduklarından vali ve halife tarafından da rahat bırakılmamışlardır.

En kuvvetli bulduğumuz sebeb şudur: Ebusserâye, Herseme b. A'yun'un adamlarından olduğu halde kendine hakkı verilmemiştir.

250 H.İ.H. 2/ 138–139; Eşari, Makalat 1 / 132,145, Yakut, Mucem el-Buldan 4/ 237, Taheri 6/ 410–412.

251 Taberî 6/ 416, H.İ.H. 2/ 141–142.

252 Taberi 6/ 450–455, Eşarî, Makalat 1 / 146.

253 Eşarî, Makalat 1 / 146 Tâhert, Afrika'nın kuzey batısında (Eksal–Mağrib) bulunan bir şehirdir (Mu'cem el-Buldan 2/ 7).

Ebusseraya da Kûfe'ye gidip Muhammede biat eder ve Muhammed de zaten böyle bir işe hazırdır, isyan eder ve Küfe'de kendisine uyanlar çoğalır, ama hükümetin gönderdiği ordu ile ilk çarpışmada Muhammed galip gelmiştir, aldığı ganimetten Ebusseraya'ya vermediğinden Ebusseraya Muhammed'i zehirlemiş ve Receb ayının ilk perşembe günü 199. 814 M. âniden ölmüş ve Ebussereya Muhammed'in yerine genç bir delikanlı olan Hz. Hüseyin'in soyundan Zeyd'in oğlu Muhammed oğlu Muhammed'i geçirmiş, ama bütün işleri Ebusseraya kendi elinde tutmuştur. Abbasi veziri Hasan b. Sehl'in Muhammed oğlu Abdus idaresinde gönderdiği orduyu (dört bin kişi) tamamen yok etmiş ve geri kalanını esir almış, Kûfe'de para bastırmıştı. İşin bu duruma geldiğini gören Vezir Hasan b. Sehl, eskiden kızdırmış olduğu Hersemesyi Ebusseraya ile savaşmaya zorla ikna etmesi üzerine ve Ebusseraya mağlup olmaya başlamış, ama gene azmi kırılmamış Hasan Eftas'ın oğlu Huseyn'i Mekke'ye ve Hasan'ın torunlarından Suleyman oğlu Muhammed'i Medine'ye hacc kumandanı (emiri) olarak göndermiş, Hüseyin Arefe günü akşamı Mekke'ye girmiş ve 199 H. 814 M. yılı çıkana kadar "Mina'da kalmış, Suleyman oğlu Muhammed de aynı yılı Medine'de geçirmişti.

Ebusseraya bu yılı mağlubiyetle bitirdikten sonra 200 H (815 M) Muharrem ayının on altısında Küfe'de Ali soyundan olan taraftarları ile kaçtı. Nihayet Celevla'da yakalanıp Vezir Hasan b. Sehl'e getirilmiş ve Rebîülevvelin onunda Ebusseraya'nın boynu vurumuştu (200 H. 815 M)[254].

Burada şunu tesbit etmiş oluyoruz. İmamlar her hususta emir ve ferman verirken Ebusseraya idare, kumanda ve teşkilat işlerini eline almış ve genç olan imamlara da emirler vererek onları sağa sola göndermiş. Ancak "Mekâtil el-Tâlibiyyîn'de Muhammed b. İbrahim öldüğü zaman Ebusseraya'ya vasiyet ettiği ifade ediliyor[255]. Halbuki Zeydiye mezhebine göre imam olamaz. Çünkü Fatma soyundan değildir. 200 H (815 M) yılında Hasan Aftas'ın oğlu Huseyin Mekke'de kalmış ama Abbasiler'e ve halka çok zulüm etmişler ve Hz. Hüseyn'in soyundan Cafer'i Sadık'ın oğlu Muhammed'in oğlu Ali'de bu cinayetlere iştirak etmiş ve evleri basıp evli kadınları kaçırarak onları evlerinde uzun zaman tutmuşlardır. Hasan Aftas'ın oğlu Hüseyin halkın tutumu ve kendilerine karşı davranışının değiştiğini görmüş ve Ebusseraya'nın öldüğünü haber almıştı. Bunun üzerine İmamı Caferi

254 Taberi 7 / 117–123. Eşarî Makalat 1 / 147 vd.

255 Eşarî Makalat'ın notunda naşir Muhyiddin Abdulhamit tarafından naklen 1 / 147.

Sadık'ın oğlu Muhammed ahlaklı bir zat olduğundan halkın gözünde değeri vardı, Hüseyin ve Ebu Talibin soyundan olanlar zorla ona halife olmasını kabul ettirmişler, fakat adı vardı, tesiri yoktu, onun adı altında ahlaksızlıklar devam ediyordu. Hatta Mekke'de bu halife Muhammed'in oğlu Mekke kadısının oğlunu kaçırmıştı. Nihayet Abbasi ordusu gelip Muhammed'i esir alıp ona hem kendi ve hem de Halife Memun'un emanını verdi, o da minbere çıkıp kendisine halife Memun'un öldüğünü bildirdiklerinden dolayı halifeliği kabul ettiğini, fakat halifenin sağ olduğunu duyması üzerine ona eskiden olan biatını yenilediğini, kendisi yüzüğü parmağından çıkardığı gibi halifelikten çıktığını halka ilan etti. İsa b. Yezid Celudi, Caferi Sadık'ın oğlu Muhammed'i Mekke'den alıp Irak'a götürdü, vezir Hasan b. Sehl'e teslim etti, o da Reca b. Ebî Dahhâk ile Muhammed b. Caferi, Mervde olan Memun'a yolladı (201 H. 816 M)[256]. ve Curcan'da öldü (203 H. 818 M)[257]. Eşari Cafer'in oğlu bu Muhammed'in önce Hz. Hasan soyundan İsmail oğlu İbrahim oğlu Muhammed'e davet ettiğini kaydeder[258]. Aynı şekilde Hasan Aftas'ın oğlu Hüseyin de ona davet etmiş zaten Ebusseraya'nın Hüseyn'i Medine'ye Muhammed namına göndermişti, ölünce Hüseyin kendisine davet etmişti[259]. Ancak Taberinin ifadesinden yukarda geçtiği gibi bu anlaşılmamaktadır. Cafer'in oğlu Muhammed'in halifeliğini ilan etmesinin iki şekilde yorumlandığını görüyoruz. Biri Memun'un Ali Rıza'yı resmen veli ahd tayin ettiğini bilmemesi, diğeri de Musa Kazım ile kardeşi bu Muhammed'in arasının iyi olmaması ve imamlık inançlarında aralarında ihtilafın bulunmasıydı. Çünkü şiilerin bir kısmı Cafer'in oğlu Muhammed'in imamlığa daha layık olduğunu iddia etti[260].

Eşari bundan sonra Abbasi halifesi Mutasım zamanında Hz. Hüseyn'in torunlarından İsa oğlu Muhammed oğlu Ali'nin çıktığını anlatıyor[261]. Eşari'nin Makalatında vermiş olduğu bu fikri, eseri neşreden Muhammed Muhyiddin başka yerde bulamadığını fakat Mutemid zamanında aynı soydan gelmek üzere İsa oğlu Ahmed

256 Taberi 7/ 124–127.

257 Eşarî, Makalat 1 / 150, Şezerat 2/ 7, H.I.H. 2/ 141–142, 191.

258 Eşarî aynı yer.

259 Eşarî Makalat 1 / 150.

260 H.İ.H. 2/ 142–143. Memun 201H (816 M) Ramazanın ikisinde Cafer'in oğlu Musa'nın oğlu Ali'yi veli ahd tayin etmişti (Taberi 7/ 139) Ali Rıza 150 H. doğmuştu ve 203 H. 817 m. yılında öldü veya öldürüldü (Şezerat 2/ 6. H.İ.H. 2/ 185 vd. Taberi 7/ 150.

261 Makalat 1/ 50, 154.

oğlu Muhammed oğlu Ali'nin isyan ettiğini tesbit etmiş oluyor[262]. Böylece tarihi yönden Eşari'nin Makalat'ında bir yanılma olduğu gibi soydan da bir ad düşmüş bulunuyor. Bu yanlış belki müstensihlerden neşet etmiştir. Ama Muhyiddin'in de konuya fazla ışık tutmadığı tarih kitaplarından anlaşılmaktadır. İsa'nın oğlu (Ahmed'in oğlu) Muhammed'in oğlu Ali, Taberi ve Hasan İbrahim Hasan'a göre bir takma ad olup, bu adı kullanan, (255 H. 864 M.) yılında Basra bölgesinde Zenç'lerin başına geçerek isyan eden kimse olup ona Sâhib-i Zenç adı verilmiştir. Ondört sene dört ay ve altı gün devam eden bu isyan hareketinde bu Sahib-i Zenç denen isyancıların başı yukarıdaki adı takma adı olarak kullanmışsa da başka adlar da-Abdurrahman oğlu Muhammed oğlu Ali ve Ömer oğlu Yahya- kullanmıştır[263]. Talkanlı Muhammed oğlu Ali adında bir hanlı bu zencilerin başı idi ve Sahib el-Zenç olarak anılmıştı[264]. Allah'ın kendisini, Zencileri yoksulluktan kurtarmak üzere gönderdiğini ve gaybi bildiğini iddia etmiş, peygamber olduğunu ileri sürmüştü[265].

Buradan şu neticeyi çıkarmak mümkündür: Hz. Ali'nin soyundan gelen kimseler, tarihte imamlık için isyanlara, mezheplere ve haksızlıklara karşı ayaklanmalara sebeb olduklarından ve bunların halk arasında meşhur olmalarından ötürü, kendi davasına meşruluk kazandırmak isteyen kimselerin Hz. Ali'nin soyunu istismar etmiş olduğu tesbit edilmiş oluyor.

Zeyd'in soyundan Hüseyin oğlu Yahya oğlu Ömer oğlu Yahya, Taberî'nin ifadesine göre geçim sıkıntısından Horasan'dan Bağdad'a (Medinet el-Selam) ve oradan Kûfe'ye gelip isyan etmiş (250 H 864 m.) Zeydîler kendisine katıldığı gibi, her tabakadan adamlar kendisine iltihak etmiş Kûfe'de kendisine biat edilmiş ve işi tehlike arzetmeğe başlamış ise de tecrübesiz kimselerin sözlerine kanarak Hüseyin b. İsmail Kumandasında olan ve gece istirahata çekilen halife ordusuna baskın yapmışlar ama acemiliklerinden başarı gösterememişlerdir. Yahya'nın ölümüyle bu isyan da sönmüş oldu (250 H. 864 M)[266].

Yahya'nın isyanı Kûfe'de bastırıldıktan sonra Tahir oğullarının (Kardeş, amca çocukları olarak) durumu Taberistan taraflarında kuvvetlenmişti. Çünkü Yahya'yı öldüren Tahir oğlu Abdullah oğlu

262 E. Makalat 1 / 150 (not).
263 Taberi 7 / 543-546.
264 H.İ.H. 3 / 209.
265 Taberi 7 / 544, 545, 8 / 144, H.İ.H. 3 / 209, 210, Şezerat 2 / 155-156.
266 Taberi 7 / 425-429, Eşarî 1 / 151.

Muhammed olup, kendisine halife Mustain araziler (ikta) hediye etmişti, zaten kardeşinin tayin ettiği Süleyman b. Abdullah oralara âmir idi. Halka zulmetmeğe başlamışlar, halk bunlardan kurtulmak için Hz. Ali'nin soyundan Muhammed b. İbrahim'e başvurarak başlarına geçmesini istemiş, ama o bunu kabul etmemiş ve bu işe daha layık Zeyd oğlu Hasan'ı (bu Zeyd, meşhur Zeyd'in amcası Hasan'ın soyundandır)[267] göstermiş ve bu Hasan gelip onların başına geçmiş ve ayaklanmıştır (250 H. 864 M). Bu yıl içinde Rey şehri Hasan'ın eline geçince orada bulunan Hz. Huseyn'in soyundan İsa oğlu Ahmed ve Hz. Hasan'ın soyundan olan İdris b. Musa ortaya çıkıyor. Ahmed bayram namazını kıldırıyor ve Hz. Muhammed'in Âl'inden, razı olunacak bir şahsa daveti ilan ediyor[268]. Ancak ilk yılda epeyce başarı gösteriyor ve galibiyet ve mağlubiyet içinde (270 H. 883 M) yılına kadar devam ediyor. O, bu yılda ölünce, yerine Kardeşi Muhammed b. Zeyd geçiyor[269].

Bu Muhammed b. Zeyd de 287 H. 900 M. yılında, Muhammed b. Harun'un emrindeki devlet ordusu tarafından mağlup edilerek öldürülmüş ve oğlu Zeyd esir edilmişti[270].

İbn Esir'in beyanına göre 251 H 865 M yılında Kazvin'de Hz. Hüseyn'in soyundan İsmail (üçüncü) oğlu Ahmed oğlu Hüseyin Arkat ayaklanmış ve Tahir oğullarının valisini Kazvin'den kovmuştur[271]. Fakat Ebul Ferec Mekatil el-Talibiyyin adlı eserinde Hasan b. Zeyd'in bunu öldürdüğünü ve öldürme sebebi olarak da kendi namına imamlık istediğini yani Hasan'ın arzusuna muhalefet ettiğini gösteriyor[272].

219 H. 834 M. yılında Hz. Hüseyin'in soyundan Ali oğlu Kasım oğlu Muhammed, Mutasım zamanında Horasan'da ayaklanmış ve Hz. Muhammed'in Âli'nden razı olunacak birine davet etmeğe başlamıştı. Tahir oğlu Abdullah ile aralarında geçen bir kaç savaştan sonra yakalanmış Bağdad'a Mutasım'e getirilmiş ve hapsedilmişti. Bayram gecesi kaçmış veya kaçırılmış. Sonu meçhul kalmış olduğundan, ölmediğine ve tekrar gelip dünyayı adaletle dolduracağına inananlar bulunuyordu. Zeydiyye'nin Carudiyye kolunun fikirlerine mutema-

---

267 Eşarî Makalat 1/151.
268 Taberi 7/433.
269 Taberi 7/429-433, Ibn Hallikan 6/424.
270 Taberi 8/204, Eşarî Makalat 1/151.
271 İbn Esir 7/58 (251 H)?
272 Ebul Ferec, Mekatil el-Talibin?

yildi[273]. Hz. Hüseyn'in soyundan Hamza oğlu Muhammed oğlu Hüseyin 251 H. 865 M. yılında Abbasi halifesi Mustain zamanında Kûfe'de ayaklanmış, kendisine karşı Muzahım b. Hakan gönderilince Samerra'ya kaçmış[274] ve Mutez halife olunca ona biat etmişti. Hüseyin bir müddet sonra gene kaçmış, tekrar ayaklanmaya hazırlanırken yakalanıp hapsedilmiş ve on seneden fazla hapiste kaldıktan sonra Mutemid tarafından 268 H (881 M) de serbest bırakılmış; Kûfe civarında isyan etmiş çapulculuk yapmış olduğundan halk tarafından nefretle karşılanmış hapse atılmış, 271 H (883 M)'de ölmüştü[725].

251 H M. 865 yılında Mekke'de Hz. Hasan'ın soyundan İbrahim oğlu Yusuf oğlu İsmail ayaklanmış Mekke valisi kaçmış, İsmail Mekke'yi yağmalamış, halkı aç bırakmış; Medine'ye gitmiş oranın valisi de kaçmış tekrar Mekke'ye dönmüş, Arafat'ta gece ve gündüz hacılar bulunamamış ve halkı soymuş ve nihayet 252 H (866 M.) Rebiul evvelin ikinci gecesi ölmüş ve yerine kardeşi Muhammed b. Yusuf geçmiş, o da Medine'ye yiyecek gidecek yolu kesmiş, Ebus-Sac, üzerine gönderilmiş ve kaçarken yolda ölmüştür[276].

Zeyd'in (ö 122 H 739 M.) meydana getirdiği hem fikrî ve hem fiilî hareket İslâm tarihinde büyük karışıklıklara sebeb olmuş, Ali-Fatma soyunu bir bayrak altında toplama amacını gütmüş, bu soydan gelenlere imam (devlet başkanı) olma inancını aşılamıştı. Kendini ve zamanı uygun bulanlar imamlıklarını ilan etmişler, bazan da kendi hayat şartları ve bazan toplumun hayat şartları kendilerini, mevcut bozuk devlet idaresine ve zalim valilere karşı ayaklanmak zorunda bırakmıştı. Ama hiç biri Abbasi halifeliğini devirip yerine geçmeğe muvaffak olamamıştı. Yukarda kısaca değindiğimiz tarihi olaylarda başarısızlık sebeblerine inmeyi gaye edinmediğimizden, onlara işaret etmek de yanıltıcı olabilir. Yalnız bundan sonra göreceğimiz gibi aile çok dağılmış, değişik görüşlere ayrılmışlar ve yabancı unsurlar, imâmlara halisane ve inançla yardımcı olmaktan çok, onlara yaklaşarak nüfuzlarını artırmak ve mevki sahibi olmak amacını taşımışlardır. Bunun için de imamlığa fazla önem vermemişlerdi. Diğer bir nokta, amca oğulları olan Abbasi ailesi de onlardan her zaman endişe duyduğu için, onlara hiç göz açtırmamaya azmetmişlerdi. Üçüncü bir nokta Hz. Ali'nin soyunun genişlemesi,

273 Taberi 7 / 223-224, Eşarî Makalat 1 / 1354,149 ve bu sayfalardaki notlar.
274 Taberi 7 / 477.
275 Eşarî Makalat 1 / 152 ve not.
276 Taberi 7 / 492, 513, Eşarî Makalat 1 / 153 ve not.

her tarafa yayılması da aile disiplininin kurulamamasına sebeb olmuş, bir yerde her hangi bir sebebten biri ayaklanmışsa, başka yerdeki onlarla uzaktan ilişkisi olan bir aile de devlet idarecileri tarafından tedirgin edilmiştir. Mesela Emevi halîfeliğinin, Hz. Ali soyunun gayretinden ziyade Abbas soyunun siyasi işleri yürütmekteki başarısı sonucu yıkıldığını kabul etmek gerekmektedir. Eğer Abbas soyu işe karışmasaydı, Hz. Ali'nin soyu Emevi saltanatını yıkabilecek miydi, nitekim Abbasi saltanatını yıkamadı. Basit olarak bile olsa tarihi olaylar tahlil edilince yapamıyacağı neticesine varmak gerekiyor. Dediğimiz gibi bunun yorumu uzun ve derin bir incelemeye bağlıdır.

Şunu ısrarla söylüyoruz, ama ne derece haklıyız, onu kesin hükme bağlamak zordur. Hz. Hüseyn'in soyundan olan Ali Zeynelabidin'in oğlu Zeyd, Hz. Hasan'ın soyuna da şamil olan imamlık nazariyesini ortaya atmasaydı, acaba o soy da Hz. Ali'nin oğlu Muhammed Hanefiye gibi tarihe mi karışacaktı? Karışmasa bile hayatını daha ziyade Zeyd'in imamlık nazariyesine borçludur ve bundan dolayıdır ki Hasan soyundan ayaklananlar daima Zeydiye'yi yanlarında bulmuşlardır.

Zeydiyyenin Kolları:

Şimdi de bu kadar canlı ve fikrî bir hareket meydana getiren Zeyd'in etrafında kümeleşerek ortaya çıkan fırkaları görelim. Başkalarından olduğu gibi Zeydiyye'yi de sayıca azaltan ve çoğaltan yazarlar vardır. Bugünkü siyasi partiler bu hususta güzel bir örnek teşkil etmektedir. Şahsi garez ve hırsların insanları nasıl bir şahıs etrafında topladığını görüyoruz. Eğer parti tüzükleri ilmi bir incelemeye tabi tutulsa aralarındaki farkların zoraki farklar olduğu gözden kaçmaz. Aralarında gerçekten ideolojik fark bulunan partiler, ancak bir kaç partiyi bir grup altına aldıktan sonra ortaya çıkabilir.

İşte İslâm tarihinde de siyasetle karışık, daha doğrusu siyasi amaçla ortaya çıkan mezheplerde de aynı benzerliği ve farkların ancak bazı kimselerin şahsi amaçlarına hizmet etmekte olduğu görülür.

A- Carûdiyye:

a) Ebu'l-Carûd'un adamları Hz. Peygamber'in Ali'nin imamlığını vasıfla söylemiş olduğuna inanırlar[277]. Bu şunu ifade ediyor ki Hz. Peygamber Hz. Ali'nin adını anmamış. O'na uygun düşen sıfatları zikretmiştir. Aslında insanı en iyi anlatan ve tarif eden o'nun

277 Şehristani, 1/212; Bağdâdi, el-Fark, 30. İmam Buhari, Ebu'l-Carud'un (150-160) arasında öldüğünü zikretmiştir.

özel adıdır. Bir kimseye uygun olan sıfatlar başkasına da uygun olabilir. Böyle bir tayin insanların zihnini karıştırmak olacağı için Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kasdettiğini ayrıca ispat etmek gerekir. Ebu'l-Carûd-Ziyad b. Munzir (Ziyad) olup, Muhammed Bakır denizde yaşayan canavar (Şeytan) anlamında ona "Serhub" demiştir. Çünkü Hz. Ali'ye biat etmediler diye sahabeyi kafir saymışlardır. Hz. Ali'den sonra oğlu Hasan ve ondan sonra Hz. Hüseyi'nin imam olduğunu iddia etmişlerdi. Ebu'l-Carûd'un rivayet ettiği hadisler zayıf olduğu için terkedilmiştir[278].

b) Hz. Ali'nin vasiyetle imam olduğuna inananlar Hz. Hüseyin'-den sonra imametin son bulduğuna inanırlar. Hz. Peygamber, Hz. Ali sonra Hasan ve ondan sonra Hüseyin'e isimlerini söyleyerek imamlığı vasiyet ettiğini iddia ederler. Onlardan sonra herhangi bir kimsenin imamlığını ileri sürmezler[279]. c) Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Talib (Nefsuz Zekiyye'yi bekleyenler onun öldürüldüğüne ve öldüğüne inanmayanlar onun dönüp geleceğine inanırlar, onu beklemektedirler. Beklenilen Mehdî olup gelerek dünyayı adaletle dolduracaktır[280]. Ebu Cafer Mensur (Abbasi Halifesi) Muhammed Nefsuz Zekiyye üzerine İsa b. Musa'yı ve Humeyd b. Kahtaba'yı gönderip onunla savaşmışlar ve neticede öldürülmüştür[281].

d) Muhammed b. Kasım b. Ali b. Ömer'in gelmesini bekleyenler de vardır[282]. "Tabkan" şehrinde isyan ettiği için "Tabkanlı" –Sahib Tabkan– denmiştir. Mutasım, üzerine ordu göndermiş Muhammed mağlup edilerek esir edilmiş ve Mutasım'a getirilmiş o da onu hapsetmiştir. Bundan sonra kimi kaçtığına ve kimi de öldüğüne inanırlar. Hayatta olduğuna inananlar onun tekrar gelip çıkacağını iddia ederler[283].

B) *Ebrakiyye:*

(Bunun hakkında da bilgi elde etme imkânı olmadı)

C) *Yâkûbiyye:* Yakub adında birine uyanların fırkası olup Ebu Bekir ve Ömer'in halifeliğini kabul ederler; ancak Ebû Bekir ve Ömer'-

278 El-Fark'ın haşiyesi, 30.
Not: 1, M.M. Abdulhamid Nşr. İsferayinî, et-Tabsir, 16.
279 Ebu Muhammed Hasan b. Musa, Fıraku'ş-Şia, 54.
280 Bağdadî, el-Fark, 31.
281 Ebu'l-Eş'ari, Makalât, 1/145; Mesudî, Muruç, 3/306-8.
282 Bağdadi, el-Fark, 31.
283 Ebul-Hasan Eşari, Makalat, 1/149.

den yaka silkenlerden (teberri) uzak, berî olduklarını söylemezler. Ölülerin dünyaya döneceğini (rac'a) inkar ederler ve bu inanca bağlı olanlardan uzak dururlar[284].

D) *Nâimiyye:* Nâim b. Yemen adında birinin kurduğu mezhebdir. İmamlığın Ali'nin hakkı olduğunu ve onun Hz. Peygamberden sonra en faziletli kimse olduğunu iddia ederler. Onlara göre, ümmet Ebu Bekir ve Ömer'i halife tayin etmekle günah olan bir yanlış değil, en iyiyi yapmayı terketmek yanlışını yapmıştır. Osman'dan ve Ali ile savaşanlardan uzak durur ve onlara küfrü isnad ederler[285].

E) *Suleymaniyye: Ceririyye:*

Cerir oğlu Suleyman'ın adamlarının kurduğu mezhebdir. İmamlığın şûra (seçim) yoluyla olduğuna ve iki iyi ve seçkin müslümanın seçmesiyle ve biatı ile gerçekleşeceğine inanırlar. Daha faziletli kimse varken daha az faziletli kimsenin imamlığı (devlet başkanlığı) caizdir. Ebu Bekir ve Ömer'in halifeliklerini kabul ederler. Zurkan'ın Cerir oğlu Süleyman'dan anlattığına göre, Ebu Bekir ve Ömer'e biat yanlış ise de bundan dolayı fasıklık gerekmez. Ne varki ümmet daha layık olanı terketmiştir. Süleyman Hz.Osman'ı, tenkit edildiği hadiselerinden dolayı tekfir eder. Ali, ona göre sapıklığa düşmez ve onun sapık olduğuna dair dürüst ve adil bir şahit bulunamaz. Fakat bu inceliği halkın bilmesi gerekmez[286]. Ehli sünnet, Hz. Osman'ı tekfir ettiğinden ötürü, Cerir oğlu Suleymanı tekfir eder[287]. Cerir oğlu Suleyman Harun Reşid'in muasırı olup Zeydiyye'nin kelamcılarından sayılır[288]. Bunlar, Hz.Ayşe'yi, Zubeyr ve Talha'yı Ali'ye karşı savaşmalarından dolayı tekfir ederler[289]. Buna rağmen Süleymaniyye iki meseleden dolayı imamiyye'yi (Keysaniyye olmalı) açık sapıklıkta görürler.

a) Allah'ın fikrini değiştirmesi (Beda) meselesi yani gelecekte yapacaklarını söyledikleri bir işi yapamazlarsa Allah (haşa!) fikrini değiştirdi demek suretiyle kendilerini temize çıkarmalarıdır ki bunu ilk icad eden Muhtar Sekafi'dir ve bu açık bir sapıklıktır.

284 Eşarî, Makalat 1 / 137, el-Fark 34. M.M. neşri.

285 Eşarî Makalat 1 / 137, Mesudi bu fırkaya yamaniyye deyip Küfeli Muhammed b. Yeman'ın adamları olduğunu kaydeder (Muruc ?).

286 Eşarî Makalat 1 / 135–136, İsferayînî 17, el-Kummi 7.

287 el-Fark 32–33.

288 M.C– Meşkur, el-Kummi 141 not.

289 el–Kummi 8 (141 not).

b) Zalimlerin yanında onlara hoş görünmek için söyledikleri bir sözden dolayı tenkit edildikleri vakit biz onu kendimizi korumak için (Takıyye) söyledik, demeği de kabul etmezler[290].

F) *Betriyye (Zeydiyye) :*

Bunlar, Hayy oğlu Salih oğlu Hasan'ın adamlarıdır. Butriyye denmesinin sebebi şöyle izah ediliyor: Sedir diyor ki, bir gün imam Muhammed Bakır'ın yanına, içlerinde Seleme b. Kuheyl, Ebul Hafsa ve Kesir Neva'nın da bulunduğu bir cemaatla birlikte gittim. M. Bakır'ın yanında kardeşi Zeyd b. Ali de vardı. Bu cemaat Muhammed Bakır'a: Biz Ali'yi, Hasan'ı, ve Hüseyn'i dost kabul eder, düşmanlarından uzak dururuz (teberri ederiz)? Muhammed Bakır evet dedi. Bu cemaat: Ebu Bekir ve Ömer'i dost kabul eder, düşmanlarından yaka silkeriz? Zeyd onlara döndü ve Fatma'dan da yaka silkermisiniz? İşimizi berbat ettiniz (betr ettiniz–kesdiniz) Allah sizi de berbat etsin (betr etsin–kessin) dedi, ve bundan dolayı Kesir Neva'ya "Ebter" ve mezhebine de Butriyye(*) veya Ebteriyye denmiştir[291].

Bazılarına göre de Kesir İbn İsmâil en–Nevvâ'nın[292] lakabı "Ebter" olduğundan Butriyye denmiştir[293]. Şehristanî, Butriyye ile Salihiyye'nin Hasan b. Salih b. Hayy'a nisbet edilen aynı fırka olduğunu söylemektedir. Eşari, Betriyye fırkası Salih'in oğlu Hasan ve Kesir Neva'nın fırkası diyor[294]. El–Kummi, Butriyye fırkası Ashab–ı Hadîsin fırkası derken bunların içinde Salih oğlu Salim'i, Uyeyne oğlu Hakem'i, Kuheyl oğlu Seleme'yi Ebul–Mıkdad Sabit Haddad'ı zikrediyor[295]. El–Kummi değişik sayfalarda Şüpheciler (Şükkak) ve Butriyye fırkasının Ashab-ı Hadis'in fırkası olduğunu ifade ettikten sonra bu hadisciler içinde Saîd oğlu Sufyan Sevri, Abdullah oğlu Şüreyk, İbn Ebi Leyla, Muhammed ibn İdris Şâfii, Enes oğlu Malik ve benzerlerini zikreder[296]. Diğer bir yerde "Butriyye"nin Salih oğlu Hasan'ın ve onun fikrine uyanların fırkası olduğunu anlatır[297].

---

290 M. Ebu Zehre, el-İmam Zeyd 199.

(*) Butriyye'dir ama Hafız "Betriyye" demiştir. (Tacul Arus 10/98).

291 M.C. Meşkur, el-Kummi, not 140 Rical el-Keşi'den naklen.

292 Mizan 3 402.

293 Eşarî Makalat 1 / 136.

294 Makalat 1 / 36.

295 el-Kummi 10.

296 el-Kummi 6.

297 el Kummi 7.

Bundan anlaşılıyor ki Butriyye fırkasının asıl fikir yapısını meydana getiren Salih oğlu Hasan'dır. Ancak bu fırka kitapları, genellikle Butriyye mezhebini Kesir Neva'ya nisbet etmektedirler[293]. Butriyye fırkasını önce Kesir Neva' kurmuş ve sonra Salih oğlu Hasan ve diğerleri bu mezhebe intisab etmiştir. Salih oğlu Hasan'ın güvenilen bir hadisci olduğu, Buhari ve Müslim ondan hadis nakletmeyi doğru buldukları nakledilir; Zeydiyye'nin de ileri gelenlerinden olması hasebiyle bu mezhep ona da nisbet edilmektedir. Bunun için Butriyye'den Salih oğlu Hasan ifadesinin kullanılması daha doğru olmalıdır.

Kesir Nevâ hakkında fazla bilgimiz yoktur. el-Mizan'da 169 H. (785 M.) yılında vefat ettiği zikredilmektedir[299].

Aslen Hemdanlı Küfe'nin fıkıhçısı ve Zahid'i olan Hayy oğlu Salih oğlu Hasan hadisçi ve hadiste güvenilen, iyi zapteden bir zat olup Ebu Nuaym ondan daha faziletlisini görmedim demiştir. Şii temayüllü olup İmam Zeyd'in oğlu İsa'ya kızını vermişti ve onunla beraber bir yerde yedi sene gizlenmiştir. Abbasi halifesi Mehdî her ikisini aradı ama bulamadı. İsa öldükten altı ay sonra da kayın pederi Hasan öldü (100–169 H. 718–785 M.)[304].

Betriyye'nin inançları :

Onlara göre Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi ve imamlığa en layık olanı. Hz. Ali'dir. Ama Ebu Bekir ve Ömer'in imamlıkları da geçersiz değildir. Çünkü Ali imamlığı onlara bırakmış ve bir zorlama olmadan onlara itaat etmiştir[301]. Butriyye hakkında müstenkiftir, bir hüküm vermezler, onun ne aleyhinde ve ne de lehinde bir şey söylemezler. Sebeb olarak lehinde ve aleyhinde olan delillerin kendilerini kararsız kılmasını ileri sürerler[302]. Eğer Ali, Ebu Bekir ve Ömer'in imamlıklarına razı olmasaydı, onlar da yanlış yolda sapıtmış olurlardı, sözleri ilk Betrîlerden nakledilmiştir[303]. Eşari, Salih oğlu Hasan'ın Hz. Osmanın tenkit edildiği işlerden sonra on-

298 el-Fark 33, İsferayini 17.

299 Zahid Kevseri notu el-Tabsir 17.

300 Şezerat 1 / 263, İbn Nedim, el-Fihrist 267, Zahid Kevseri, İsferayini'yi bu Hasan hakkında kullandığı "onun bu hasletleri bilinmediği için hadis rivayetini Muslim kabul etmiştir" sözünü tenkid ederek onun hali bütün Altı Kitap sahibi tarafından iyi bilindiğini ve İsferayi'nin onu tenkitte hocasının (Bağdadî el-Fark sahibi) tesiri olduğunu ifade eder. Bk. z. k. neşri, et-Tabsir 17 not.

301 Nevbahti 18, el-Kummi 11.

302 Şehristanî 1 / 216.

303 el-Kummi 18, Nevbahti 18.

dan uzak olduğunu ifade ettiğini, nakleder[304]. Zâhid Kevseri el–Tabsir'deki notunda Salih oğlu Hasan'ın adına nisbet edilen Sâlihiyye'nin ki buna Butriyye de dendiğini gördük, Zeydiyye fırkalarının Ehli sünnette en yakın olanı bulunduğunu kaydeder[365]. Buradan şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Butriyye, bu fırkakanın ilk teşekkül ettiği andaki adıdır ve sonra Salih oğlu Hasan'ın kuvvetli şahsiyeti sonucu ona nisbet edilmiştir.

Eşari'ye göre Butriyye, Hz. Ali'nin imamlığının ancak kendisine biat edildiği zaman gerçekleştiğine inanırlar[306]. Abdulkahir Bağdadî; "Zeydiyyeden olan Süleymanniyye ve Butriyye, Ebu Bekir ve Ömer'i kâfir saydıklarından dolayı Carudiyye'yi kâfir saydılar. Carudiyye de, Süleymaniyye ve Butriyye'yi mezkur ilk iki halifeyi tekfir etmediklerinden ötürü tekfir etmiştir[307]. der.

Şehristanî'nin ifadesine göre Butriyye, diğer Zeydiyye fırkaları gibi Hasan ve Hüseyinin soyundan kim kılıç çekmişse o imamdır görüşündedir. Yalnız iki imam aynı şartları hâiz olursa hangisinin daha faziletli ve zahit olduğuna bakılır, bunlarda eşit olurlarsa, hangisinin daha sağlam fikirli ve daha kesin kararlı olduğuna bakılırdı; eşitlerse artık işin içinden çıkılmazdı, ama her ikisi ayrı bölgelerde ise, her biri bulunduğu bölgede mustakilen imam olur ve onlara itaat da farz olurdu. Bunların çoğunluğu zamanımızda taklitçidir, bir ictihad yapmaya başvurmazlar. İtikatta Mutezilenin harfiyen takipçisi olup Mutezile imamlarını şii imamlarından daha yüce tutarlar. Fıkıhta Ebu Hanife mezhebine uyup bazı meselelerde Şâfi'ye uyarlar[308].

Muhammed Ebu Zehre Şehristanî'nin bu sözü ile ilgili olarak yaptığı açıklamada, Butriyye fırkasının furu'da (fıkıh) İmam Zeyd'in "el–Mecmu" adlı eserindeki hükümleri almadıklarını, bunun sebebinin de Zeyd'in fıkhının uygulandığı yer ile bunların memleketinin uzak olması ve aradan uzun bir zamanın geçmiş olması olduğu; bu yüzden, Irakta ve Türkistan'da bulunan Ebu Hanife fıkhını aldıklarını söylüyor[309].

Zeydiyye mezhebinin kendisine nisbet edildiği Hz. Hüseyin torunu Zeydin memleketimizde bilinmemesi dolayısıyle onun hak-

304 Makalat 1 / 137.
305 et-Tabsir 17 not 5.
306 Makalat 1 / 137.
307 el-Fark 34, et-Tabsir 17.
308 Şehristani, el-Milel 1 / 217–218.
309 Muhammed Ebu Zehre, el-İmam Zeyd, 201 Mısır 1959.

kında bir iki kelime söylemenin lûzumsuz olmayacağında şüphe yoktur. Yukarda anlattıklarımızdan ayrı olarak şunları söyleyebiliriz:

Zeyd 80 H. 699 M. doğmuş ve 122 H. 739 m da ölmüştür[310]. Babası Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin'dir. Ali Kerbela faciasında 23 yaşında idi, fakat hasta olduğu için harbe katılamadı ve böylece Hz. Hüseyn'in soyunun kesilmemesi mümkün oldu. Yezid'in valileri onu öldürmek istemiş ve Yezid'i ziyarete gittiği zaman da bazı ahlaksız (facir) kimseler öldürülmesini tavsiye etmiş iseler de Allah'ın inayetiyle kurtuldu. Sonra Yezid ona ikramda bulundu ve onsuz yemek yemez oldu. Sonradan Yezid Ali'yi Medineye gönderdi. Annesi İran Şahı Yezdecird'in kızı idi. Daima üzüntülü ve çok ağlardı. Çünkü ailesinden en sevdikleri Kerbela'da ölmüştü. Bu hâli tenkit edildiğinde onlara şöyle cevap vermişti: Hz. Yakub'un, oğlu Yusuf kayboldu diye ağlamaktan gözlerine ak düştü, öldüğünü de bilmiyordu. Ben bir günde ailemden ondan fazlasının boğazlandığını gördüm. Onların üzüntüsünün kalbilmden gideceğini mi zanedersiniz? diye cevap verdi. Kerbela fâciasının Ali Zeynelâbidin'e kazandırdığı üç hasleti vardır:

1- Siyasetle uğraşmayı kati olarak bıraktı. Buna rağmen zâlimin zülmüne boyun eğen bir miskin olmadığı gibi, hakkın heder olmasına da razı olmazdı.

2- Kendini tamamen ilme verdi. İlmi herkesden öğrenmeye gayret ederdi. Mescide geldiği zaman herkesi aşarak geçer ve Eslem'in ilim halkasına gidip otururdu. Kureyşten olan Nafi' b. Cubeyr, çıkışarak: Allah seni bağışlasın. Sen insanların efendisisin, halkı, ilim erbabını ve Kureyşleri çiğneyerek gittiğin bu siyah kölenin yanında ne işin var? deyince, Ali Zeynelabidin, insan istifade ettiği yerde oturur, cevabını vermişti[311].

3- Bütün bu elem ve üzüntüler içinde merhamet, acıma ve şefkat hisleri ile gönlü dolmuş ve cömertlikle de ün yapmıştı. Medine'de öyle insanlar vardı ki ne yeyip içtikleri ve kimin onlara ne verdiği bilinmezdi. Ama Ali Zeynelabidin öldüğü zaman, onlara kimin baktığı öğrenildi, sırtında yiyecek taşırdı. Öldüğü zaman sırtında ve omuzlarında ip izlerini gördüler[312].

310 75 H. yılında doğduğunu söyleyen de vardır.
311 M. Ebu Zehre, el-İmam Zeyd 24.
312 Aynı eser 25.

Bazı şiiler ona Hz. Ali'nin ne zaman döneceğini sormuşlar, o da: Doğrusu (Ali) kıyamet günü dirilecek ve ancak kendisiyle meşgul olabilecek, cevabını vermişti[313].

Ali Zeynelabidin'in şiire geçen meşhur bir kıssası vardır, ona burada temas etmeden geçemiyeceğim. Emeviler devrinin en meşhur şairlerinden Ferezdek'ın söylediği, o hususta bir kasîdesiden bir kaç beytin tercümesini vereceğim. Abdul Melik'in oğlu Hişam daha halîfe olmadan hac eder ve Kâbe'yi tavaf'ında Haceri Esvede elini değdirmek için kalabalıktan fırsat bulup yanaşamaz, yüksek bir yere çıkarılmış halde Şamlı adamların ortasında durduğu bir anda Ali Zeynelabidin gelmiş ve bütün halk ona hürmetten dolayı yol vermiş ve o da güzel ihramı ile Haceri Evved'e dokunmuş geçmiş. Hişam, bu manzarayı görünce onu küçük görerek kimmiş bu? der ve Hişam'a Ferezdek bir kaside ile cevap verir. Bunun üzerine Hişam Ferezdeğ'i Mekke ile Medine arasında "Asfan" denilen yere hapseder. Ali Zeynelabidin, Ferezdeğ'e on iki bin dirhem para gönderir. Ferezdek kabul etmez ve der ki: Söylediğimi Allah için ve hakka yardım için Hz. Peygamber'in soyunun hakkını îfa için söyledim. Buna bedel hiç bir şey almam. Ali Zeynelabidin, Allah senin niyetinin doğruluğunu biliyor, Allah'a yemin ederim ki kabul edeceksin, diyerek haber gönderir ve Ferezdek de alır.

Ferezdeğ'in kasidesinden bir kaç beyt:

"İşte bunun! ayağının bastığı yeri, çöl, Kabe, ihramlı, ihramsız herkes biliyor.

Bu, Allah'ın bütün kullarının en hayırlısının oğludur. Bu, arık temiz pak olan Bayraktır.

Kureyş onu gördüğü zaman, sözcüsü işte Kerem bunun iyiliklerinde son bulur. Müslümanların arap olanının ve arap olmayanının ulaşamadıkları şerefin doruğundadır.

Bilmiyorsan bu, Fatma'nın oğludur. Allah onun dedesi ile Peygamberlerin sonunu mühürledi.

O yanlız kelime-i şahadette "la" (hayır) der, eğer kelime-i şahadet olmasaydı onun "hayır"ları evet olurdu. Allah'ın adından sonra onların adı anılır veya yer yüzünün en iyi insanları kimlerdir dendiği zaman onlar'dır denir.

313 Aynı eser 26.

Senin bu kimmiş? sözün ona dokunmaz. Senin tanımadığını Arap da tanır, Arap olmayan da.

Allah'ı bilen bunun da evveliyatını bilir. Milletler bunun evinden dine nail olmuşlardır[314].

Ali Zeynelabidin Küfe'de 38 H. 658 M doğmuş olup 94 H. 712 yılında ölmüştü[315].

Zeyd babasının yanında yetişti ve fıkıh, hadis, Kuran öğrendi. Babası öldüğü zaman on dört yaşında idi. Ağabeysi Muhammed Bakır ona hocalık yaptı. Babası, ağabeysi Ebu Bekir ve Ömer'e hürmette kusur etmezlerdi. Gerçek imamlardan onların aleyhinde bulunanlara rastlanmış değildir. Muhammed Bakır'ın oğlu Cafer Zeyd ile yaşıt idi. Bu bakımdan ağabeysi onu yetiştirecek kadar yetişkin demektir. Aynı aileden Hz. Hasan'ın soyundan Ali Zeynelabidin'in hem hizasında ve hem de muasırı olan Abdullah b. Hasan b. Hasan da ilimde şöhret yapmış kimse idi. 145 H. 672 M. yılında 75 yaşında iken Abbasi halifesi Ebul Cafer'in hapishanesinde öldü.

Zeyd'in, Mutezile reisi Vasıl b. Ata'dan okuduğu ve ondan itizal fikirlerini aldığı rivayet ediliyor. Ebu Zehra bundan üç netice çıkarıyor.

1- Zeyd'in Vasıl ile buluştuğunu, onunla müzakere ettiğini veya ondan öğrendiğini ileri sürmek mümkündür. Çünkü o zaman Basra fikir ve fırkaların doğduğu bir merkezdi. İmamı Azam'ın Basra'ya yirmi iki kere kelam okumaya ve münakaşaya gittiği söylenir.

2- Cemel ve Sıffîn savaşlarına katılan her iki taraftan hangisinin haklı olduğu bilinmemekte olduğuna, ama mutlaka birinin haklı olması gerektiğine inanan Mûtezilenin fikrine Zeyd'in katılması şüphesiz şiilikte en büyük itikadî akıma öncülük etmiştir. Bu sadece Zeyd'in fikir istiklalini göstermeğe yeter.

Bizim buna ekleyeceğimiz husun şudur. Zeyd'e doğru düşünmeyi öğreten şey felsefi düşüncedir. Doğru ve tutarlı düşünebilmek için insan her zaman felsefeye muhtaçtır. İmam Azamın şahsiyeti önce felsefe (kelam) okuyup sonra fıkıh okumasıyle teşekkül etmiştir. Başkalarının dediğini ezberlemek insanı otomat kılmaktan ileri götürmez.

3- Zeyd Medine'de bulunan ilimleri elde ettikten sonra ilmini artırmak için dolaşmaya başlamıştı. İlim sahiplerinin davranışı budur. İlmin ne yeri, ne yurdu ve ne de milleti vardır[316].

314 M. Ebu Zehra 27,28,29.

315 Şezerat 1 / 105.

316 M. Ebu Zehra aynı eser 38-39.

Olaylar Hz. Alinin soyunu siyasete itiyor, oysa onlar bundan güçleri yettiği derecede kaçıyorlardı. İslâm aleminde yukarda bazı sebeplerine değindiğimiz fırkalar türüyor ve bunlar Hz. Ali'nin soyunu istismar ederek İslâm'ı içinden yıkmayı amaçlıyorlardı. Bu kimselerin, Ali'den önceki halifelere dil uzatarak Ali'nin soyunu halkın gözünde kutsallaştırarak onları kendi emellerine alet etmek arzuları ve fikirleri Ali Zeynelabidin oğlu Muhammed Bakır ve Zeyd gibi imamlarca hakkiyle tesbit edilmiş, bu sapık fikirlerle mücadele ederek onların sahiplerini yanlarına yaklaştırmamışlardır. Böylece bu imamlar şiilerin değil, sünnilerin en büyük desteği ve hocaları olmuşlardır. Ebu Hanife Zeyd'in, Muhammed Bakır'ın, Abdullah b. Hasan'ın ve Caferi Sadık'ın talebesi olmuştu.

Zeyd'in inancı uğrunda taviz vermediği ve hatta şiilerde "takiyye" denilen kendi inancını veya fikrini saklama kuralına göre hareket etmediği, kendisiyle beraber savaşa çıkacakların sorusuna gayet açıklıkla onların arzusuna aykırı cevap verdiği hususunun gereği kadar değerlendirildiğine kâni değiliz. Bu tutumundan nasıl bir sonuç çıkarmak gerektiğini kestirmek zordur. Hakka, doğruluğa, açık ve seçik olmaya çalışanı ve bu açıklıkla ölmeye gideni bulmak çok zordur, on beş ve bazı rivayete göre kırk bin kişi kendisine biat etmiş, Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki soruya verdiği haklı cevabı kabul etmeyenler dağılmış ve yanında iki ile üç yüz kişi kaldığı halde hak yolunda savaşarak ölmekten yılmamıştı. Mutezilenin, emr–i bi'l–maruf ve nehyi anıl münker prensibi Zeyd'e çok tesir etmiş olduğunu ve bu prensibe mutezile gibi sadakatla sarılmasının da onu savaşa iten manevi desteklerden biri olduğunu Ehli Sünnet alimi olan M. Ebu Zehra ifade etmektedir[317].

Baştarafta Hz. Ali'nin etrafında toplanan insanların nasıl sapık fikirler ileri sürdüklerini gördük. Ali'nin tanrı ilan edilmesinden, onun ölmediğine ve Hz. Peygamber'in döneceğine, Allah'ın şekil ve bu'dunun olduğuna kadar çarpık fikirleri yayan fırkalardan ayrı olarak işi biraz daha geliştiren ve fikri meselelere din süsü veriyor görüntüsü üstün olan gruplar, şu dört görüşte birleşmiş sayılırlar:

1– Halifelik seçimle değil, verâset yoluyladır. Hz. Peygamber Ali'ye vasiyet etmiş Ali, oğlu Hasan'a, Hasan da kardeşi Hüseyin'e olmak üzere bir önceki imam kendinden sonra geleceğe vasiyette bulunmuştur.

---

317 M. Ebu Zehra aynı eser 49–50, 65.

2– Ebu Bekir ve Ömer halifeliği Alı'den gasbettikleri için lanetlenmeğe lâyık olmuşlardır. Onların imamlığı kabul edilemez.

3– İmamlık kendilerine vasiyet edilenler yanlışlık yapmaz ve yanılmaz. Onlar mâsumdur, imamlıkları kutsaldır.

4– Beklenen Mehdi gerçektir, gelip dünyayı adaletle dolduracaktır[318].

Bu sonuncu görüş, yânî mehdi nazariyesi Ehli Sünneti de etkilemiş ve onlar da bunu inançlarına katmışlardır. Buna rağmen İmamı Zeyd'in, böyle bir ortamda yetiştiği, ve bu insan üstü sıfatlar kendilerine verildiği, taraftarları arasında saygı, hürmet ve reislik gibi mevkilere bu sıfatlardan dolayı layik görüldüklerini bildiği halde, bütün iddiaları yırtıp gerçeği görmesi çok önemlidir ve sâdece bu konuda İslâm dinine, hem siyasi ve hem de itikadi yönden, yapmış olduğu hizmeti ve getirdiği açıklığı, şiiliği Ehli sünnete, daha doğrusu İslâm'ın gerçek manasına yaklaştırmasının önemini iyi değerlendirmek gerekir. Çünkü sonraki Ehli Sünnetin, muhaddislerin naklettiği "İmamlar Kureyş'tendir" hadisini ileri sürerek imamlığı gene bir aileye veya kabileye inhisar ettirdikleri düşünülürse, Ehli sünnet görüşlerinin de ıslaha ihtiyaçı olduğu ortaya çıkar, nitekim tarih de bunu tashih etmiş ve ilk anda bir kısım haricilerin fikri olan imamlık ehli sünnetin malı olmuştur. Ebu Bekir'in halifeliğinin mezkur hadis dolayısiyle sabit olmadığını, diğer deyimle Sakife'de Ebu Bekır'in halife seçiminde bu hadisin zikredilmediğini ve delil getirilmediğini Zahid Kevseri de ifâde etmektedir[319].

Imamı Zeyd'in yukardaki dört maddeyle ilgili fikirlerini açıklayalım:

1– Halifelik veraset yoluyla olamaz. Bazan bir ailede, fazilet yönü itibariyle bulunabilir, ama bu bulunuş o ailenin o aile oluşu bakımından değildir. Halifelikte asıl olan fazilet sıfatıdır. Kim daha faziletli ise o, halife olmaya daha layiktır. Ama daha faziletli varken faziletli olan bir kimse de halife olursa, bu da, câizdir. Çünkü onun seçilmesinde de bir fayda ve maslahat düşünülmüştür. Büyük dedesi Hz. Ali, Zeyd'e göre de, Ebu Bekir ve Ömer'den daha faziletlidir. Fakat bu ikisinin halife olmasına bu durum mani değildir. Onların halifeliği de meşrudur

318 M. Ebu Zehra, Aynı eser 186–187.

319 et–Tabsir 12, not 6. Bu konuda yeni bir inceleme için bk. (Prof) Dr. Mehmet Hatipoğlu, Hilâfetin Kureyşliliği, İlahiyat Fakültesi Dergisi c. 23/ 121–213. 1972. Ankara.

Bu fikirdeki asâlet ve isâbeti gereği gibi değerlendiren kimseye henüz rastlamadım. Zeyd'in bu prensibi İslam'ın gerçek ve realist bir imamlık nazariyesini ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi Ehli Sünnet, dört halifenin faziletlerini halife olma sırasına göre sıraya kor ve değerlendirirler. Bundan da demek isterler ki kim en üstün fazilete sahipse onun halife olması gerekir. Bunun sonucu, daha az faziletli olanın halifeliğinin câiz olmaması gerekir. Fakat bunun münakaşasına nazari olarak yanaştıklarını görmek zordur. Ama fiiliyatta zorba zâlimin başkanlığını meşru saymışlardır. Oysa Zeyd'in, en faziletli varken daha az faziletli halife olabilir görüşü çok pratik ve kolay bir prensiptir. Halife seçiminde en faziletli kimseyi araştırırken geçecek olan zaman devleti başkansız bırakabilir ve en fazilietli kimseyi bulmak da pek mümkün değildir. Ama başkanın ümmetin en faziletlisi olması şartı kaldırıldığı ve daha az faziletli insanın da halife olmasına cevaz verildiği zaman seçilen halife meşru olarak işe başlar, devletin ve halkın işleri normal meşru muamele altında yürütülür. Devletin ve milletin işleri aksamaz. İşte İmam Zeydin İslâm'a getirdiği bizce en uygun anlam budur.

2– İmamın Ali–Fatma soyundan olması şartının fazilet meselesi ile ilgili olup ümmetin maslahatının da düşünülmesi karşısında bu iki kavramı uzlaştırmak imkansız gibi görülürse de hilafetin veraset yoluyla olmadığını kabul etmekle bu çıkmazdan kurtulmak mümkündür. Fazilet ve maslahat da birleşebilir. Her halde Muaviye'yi Hz. Ali'ye tercih etmekte müslümanlar için bir fayda olmadığı gibi Ali'nin Muaviye'den faziletli olduğunda pek şüphe yoktur. Melik'in oğlu Hişam'ı, Muhammed Bakır veya Zeyd b. Ali'ye tercih etmekte her halde müslümanlara sağlanan bir maslahat olamaz. Zeyd'e göre müslümanların maslahatı dini esasları uygulama ve adalet tevzii'dır[320]. Bu iki esas Ali–Fatma soyundan başkası tarafından daha iyi gerçekleşecekse, o zaman daha faziletli varken az faziletlinin imamlığı câizdir. Burada imam Zeyd'e yöneltilebilecek tenkit, Ali–Fatma soyunu daha faziletli sayması ve bu yönden onların imamlığını gerekli görmesidir. Ama imamlık için koyduğu diğer şartlar bunun nazarî olduğunu ortaya koyabilir. Ve içinde bulunduğu şartların bunu kendisine empoze ettiğini düşünmek doğru olur.

3– Zeyd'in, daima daha faziletli kimsenin halife olacağını ileri sürmediği ve hilafete verasetle veya vasiyetle gelineceğini tasavvur etmediği fikrinden hareket ederek onun imamların yanılmazlığını

320 M. Ebu Zehra 188–191.

(masumiyetini) kabül etmediğini söyleyebiliriz. Çünkü yanılmazlık vahye ve peygamberliğe ve onun vasiyet etmesine dayanır. Böyle bir vasiyet ve veraset olmadığına göre halifenin yanılmazlığını düşünmek doğru olmaz[321].

İmamlığın diğer bir şartı da tâlibin kendini imamlığa aday göstermesidir. Bu şartla bir kimse kendisini ortaya kor ve insanlar onda gerekli şartları bulurlarsa, onu imam olarak seçerler. Bu şartla da Zeyd "takıyye" yâni, uygun sözle kendini koruma prensibini bertaraf etmiştir.

4- İmam Zeyd, halifeliği (imamlığı) kamu yararı olan bir müessese olarak gördüğü için, gizli ve gelecek bir imamın ve mehdinin gereksizliğini kabul etmiştir. İmamlık şahısla kaim olmayıp vasıfla kaimdir. Yani İmamlık için bir şahıs yoktur, ancak bir takım vasıflar vardır, onlar kimde bulunursa imam (devlet başkanı) odur. Zeyd ve Zeydiyye'nin fıkhi görüşlerini ilerde delilleriyle ayrıca kısa bir mukayeseye tabi tutacağız.

2- *Bâkırıyye :*

İmamlığın Ali'den Hasan'a, ondan, Hüseyin'e ve Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin'e gitiğine onun da imamlığı ölümünde Muhammed Bakır'a verdiğine inananlar, Bâkır'ın ölümüne kadar onun imamlığına bağlı kaldılar. Pek az kimse ondan hayatında vazgeçti. Bunlar Ömer b. Reyah'a uyanlardır. Deniyor ki bu Ömer, Ebu Cafer Muhammed Bakır'a bir mesele sormuş ve cevabını almış, öbür sene gene aynı soruyu sormuş bu sefer başka cevap alınca geçen sene başka, bu sene başka cevap vermenin manası nedir, diye sormuş; "Bazan cevabımızı "takıyye"den ötürü iki türlü vermek insanı şaşırtıp batıl bir iş yapmaktan ileri gitmez" deyip bir kaç kişi ile birlikte Butriyye mezhebine meyletmiştir.[322].

Şimdi, İmam Zeyd'in ağabeysi ve 114 H. 732 M. yılında 55 yaşında ölen Muhammed Bakır'ın[323] ve onun soyunun imam olduğunu iddia edenlerin fikirlerini görelim.

a) *Muhammed Bakır'ın İmamlığına İnananlar :*

İmam Muhammed Bakır'ın imamlığını kabul edenlerin bir kısmı onun ölümünden sonra Hz. Hasan'ın soyundan Abdullah'ın oğlu

---

321 M. Ebu Zehra 191.

322 el-Kummi 75, Nevbahtî 52 el-Fark 38.

323 el-Kummi 76, matbaa yanlışı olarak 65 diyor, Nevbahtî 53,55 yaşında olduğunu ve ölümü hakkındaki ihtilaflara da her ikisi yer veriyor.

Muhammed (Nefsuzzekiyye) nin imam olduğunu kabul edip onun (145 H. 762 M) ölmediğine ve mehdi olarak geleceğine inandılar. Bu Muhammd'in kardeşi İbrahim de, onun imamlığına davet ediyordu. Basra'da isyan edip Ebu Cafer Mensur'un gönderdiği ordu tarafından öldürülmüştü (145 H. 762 M)[324]

b) *Mugiriyye (Muhammediyye) :*

Mugire b. Said de Muhammed Nefsuzzekiyye'nin mehdiliğini ve onun çıkışına kadar imamın Mugîre olduğunu iddia etti. Bunlar, Hz. Hüseyn'in oğlu Ali Zeynelabidin'in ve oğlu Muhammed Bakır'ın Mugire'nin imam olmasını ayrı ayrı vasiyet etmiş olduğunu ileri sürdüler. Bu Mugire Irak vâliliği yapan Abdullah oğlu Halid Kasri'nin kölesiydi. İşi ilerleterek kendisinin peygamberliğini ilan etti ve bunu Hal:d'in yanında itiraf edince Halid onu öldürdü[325]. Zaten Muhammed Bakır'ın adamları onu reddetmişler ve o da kendisini reddedenlere" rafiza demiştir. Ölüleri dirilttiğini de iddia eden adamları, ruhların göçüne inanırlar ve Nevbahti'nin ifadesinden anlaşıldığına göre onun zamanında yani 300 H. 900 M. yıllarında mevcut idiler. Eşarî bu Mugiriyye hakkında daha fazla bilgi verdiği gibi Makalat'ın nâşiri M. Muhyidin de notta oldukça bilgi vermiş ve ayrıca kendi fikrini de söylemiştir. Aslında bu Mugire b. Beid İclî Muhammed Nefsuzzekiyye'den 26 sene önce öldüğüne göre Muhammed'i beklenen mehdi olarak ileri sürmesi tarih bakımından doğru değildir. Mugire, kendi sağlığında Hz. Ali'nin soyunu istismar eden sahtekar ve büyücünün biridir. Ancak mehdi fikri de ortalıkta dolaştığı için ismini vermediği meçhul bir mehdi gelene kadar imamın kendisi olduğunu iddia etmesi olaylara daha uygun düşmektedir. Onun adamları Muhammed Nefsüzzekiyye'nin ölümünden (145 H. 762 M.) sonra, onun halk nazarında meşhur olan yüksek şahsiyetini istismar etmek işlerine geldiği için, onun mehdiliğini ilan etmiş olabilirler[326].

Mugire'nin Allah'ı cisim olarak kabul ettiği söyleniyor. Eşari ve fırka yazarları onlar hakkında şöyle derler: "Allah"[327] yüce adını kullanmazlar, mabudlarını başı taçlı nurdan bir adam tasavvur ederler, insanın tabiatı, uzuvları olduğu gibi, onun da bunların ay-

324 el-Kummi 76, Nevbahti 54.

325 el-Kummî 77, Nevbahtî 55, diğer kaynaklarda Halid'in mevlâsı (kölesi) olarak zikrediliyor; tarihi yoktur.

326 Taberi 5/456, Eşarî Makalat 1/68 ve M. Muhyiddin notu, Beyan b. Seman da aynı yılda 119 H. öldürülmüştü.

327 İbn Esir "Allah" adını kullanıyor bk. 5/82, M.M. Makalatta notu 1/70.

nısına sâhib olup içinde hikmetin çıktığı bir kalbi ve "Ebced" harfleri kadar uzuvları olduğunu iddia ederlerdi. Arapça'da elif tanrıların ayak bastıkları yerdir, çünkü eğridir. "el–Hûr el–'În" adlı eserde "Sad" harfinin yerini görmüş olsanız, çok büyük bir şey görürdünüz diyerek ayıp şeyler zikreder ve kendisinin onu gördüğünü söylermiş.

Allah'ın kâinatı nasıl yarattığını da anlatır, yüce Allah varken onunla birlikte hiç birşey yoktu. Eşya'yı yaratmayı istediği zaman İsmi Âzâm'ı söyledi uçtu, başının üstüne bir taç kondu. Bu "Rabbini Yücelt", adını tesbih et (87/ 1) ayetin manasıdır. Sonra parmağı ile omuzuna kulların günah ve taat olan işlerini yazdı, günahlardan kızıp terledi ve iki deniz meydana geldi. Biri tuzlu karanlık diğeri aydınlık ve tatlı. Bu tatlı denize baktı gölgesini gördü, onu almak isterken uçtu gölgesinin gözünü çıkardı ve ondan güneşi yarattı, fakat o gölgeyi yok etti ve benimle başka tanrı olamaz dedi. Sonra iki denizden bütün insanları yarattı. Dinsizleri tuzlu karanlık denizden, müminleri tatlı aydınlık denizden yarattı, ilk yarattığı Hz. Muhammed idi[328]. Cabir Cu'fî'de Mugire ölünce yerine Hacerli Bekir Aver Kattat geçti ve imam oldu ki onun ölmeyeceğini söylediler[329].

Muhammed Nefsüzzekiyye Medine'de isyan edip de yenilip öldürülünce Mugiriyye mensupları ikiye ayrıldı. Mehdi nasıl öldürülür; o mehdi olsaydı ölmezdi, diyenler Mugiriyye'den ayrılmışlardı. Diğerleri de Şeytan Muhammed Nefsüzekiye'nin şekline girmiş ve öldürülmüştür iddiasında bulunanlar fırkada kaldılar[330]. Bunlara Muhammediyye de denir. Çünkü Muhammed Nefsüzzekiyye'nin imamlığını ve mehdiliğini kabul ederler[331].

3– *Caferiye :*

Ebu Cafer Muhammed Bakır'ın ölümünden (114 H 732M.) sonra adamlarının bir kısmı oğlu Ebu Abdullah Cafer'in imamlığını kabul edip, pek az kimse hâric, hayatı boyunca onun imamlığını benimsediler. Ancak Cafer, oğlu İsmail'in imam olmasını onlara söyleyip ve İsmailde babasının hayatında ölünce Cafer'in imamlığından vazgeçenler oldu. Zira imam olsaydı yalan söylemezdi ve olmayacak şeyleri olacak diye haber vermezdi dediler. Bunlar Cafer'in "Allah fikrini değiştirdi" (Beda billah) sözünü söylediğini ileri sürdüler ve bu sefer

---

328 Eşarî Makalat 1 / 72, el-Kummi 77, el-Fark 37, 136,142, et-Tabsir 12,73.
329 Makalat 1 / 73.
330 Eşarî 1 / 73 et-Tabsir 73, el-Fark 48.
331 el-Fark 148 el-Tebsir 73.

de bunu inkar edip, böyle şey caiz değil diyerek Betriyye ve Süleymaniyye mezhebine yöneldiler[332]. 6. İmam Ebu Abdullah Cafer Sadık b. Muhammed (83–148 H. 700–765 M) ölünce taraftarları (şiası) altı fırkaya ayrılmıştı:

A) *Nâvûsiyye:*

Bunlara göre, Cafer'i Sadık diridir, ölmemiştir ve ölmez. O gelip insanların başına geçecektir, o bekleyen (kaim) mehdidir. Ayrıca onun şöyle dediğini ileri sürerler" Başımın şu dağdan sarktığını görseniz inanmayın, ben sizin sahibinizim, kılıc sahibi benim". Bu fikrin önderliğini yapan Navus oğlu Aclan adında biri olduğundan bu adı almıştır. Sebeiyye'nin bazıları buna iltihak etmiştir. Caferin dinin akli ve şeri bütün ilimlerini bildiğini iddia ederler. Onlardan birine şu hususta ne dersin diye sorulunca Cafer ne diyorsa onu söylerim cevabını verirdi[333].

B) *İsmâiliyye:*

Bunlara göre Cafer'i Sadık'tan sonra imam oğlu İsmail'dir (110–145 H. 728–762 m.) Babası onun imamlığını ilan etmişti. İmam gerçeği söyler. İsmail ölmemiş, insanlardan korktuğu için gizlenmiştir[334]. O bekleyen mehdi olup gelecek ve insanların işini eline alacaktır.

C) *Mubârekiyye:*

Cafer'i Sadık'tan sonra imam İsmail'in oğlu Muhammed'dir. Babası dedesinin sağlığında ölünce, dedesinin, imamlığı İsmail'in oğluna verdiğini kabul ederler. Çünkü imamlık Hasan ve Hüseyin'den sonra kardeşlere değil, ancak soydan olana intikal eder[335]. Bu adı İsmail'in kölesi Mubârek'in adından almıştır[336]. Abdulkahir Bağdadî bu Muhammed'in çocuğu olmadığını zikrediyor[337]. İsmail'in oğlu Muhammed 132 H. Medine'de doğdu. İsmailiyye'ye göre İsmail Abbâsî halifesinden korktuğu için gizlenerek şehirden şehire dolaşmış ve 158 H. yılında öldüğü zaman 26 yaşında imam olmuştu. Dustûr el-Muneccimîn'e göre İsmailiyyece ilk gizlenen imam İsmail

332 el-Kummi 78, Nevbahti 55.

333 el-Kummi 79–80, Nevbahtî 57, Eşarî Makalat 1 / 97, el-Fark 61.

334 Bunu Mustafa Galip, Tarih ed-Davet el-İsmailiyye 142 de teyid eder.

335 Bunu Mustafa Galip, Age 15 de ifade eder ve ayeti Kuraniyyeyi delil getirir.

336 el-Kummi 81, Nevbahtî 58, Sunni kaynaklar İsmail'in mevlası (kölesi) tabirini kullanmıyorlar. Eşarî 1 / 98, el-Fark 64 el-Tebsir 23.

337 el-Fark 64.

oluyor[338]. İsmailiyye'ye, Batıniyye, Talimiyye ve Hadiye adları da verilmiştir[339].

İsmailiyye fırkası Hz. Hasan'ı imam silsilesinden saymadığı için, Caferi Sadık onlara göre beşinci imam oluyor. İsnaeşeriyye ise Hz. Hasan'ı, imam silsilesinden saydığı için Caferi Sadık onlara göre altıncı imam oluyor.

İsmailiyye, İsmail'i altıncı imam, oğlu Muhammed'i yedinci imam kabul ediyor. Bu yedinci imam İsmailiyye fırkasında çok önemlidir. Bundan dolayı İsmailiyye'ye yedi imamlık (Seb'iyye) adı da verilmiştir. İsmailiyye'de yedi sayısı çok önemlidir. Bu yedinci imamla birlikte yeni bir devir başlamış ve önceki devir de tamamlanmış oluyor. Bu yedinci imamın getirdikleri hakkında bir fikir verebilmek için gene İsmaili bir yazarın daha önceki bir ismaili yazardan naklettiği bazı fikirleri buraya almak istedik.

"İsmail'in oğlu Muhammed imamların yedincisi, onların atası, Hz. Ali'nin yerine geçen, ruhani devri tamamlayan bir kimsedir, ki bu birinci devrin tamamlanmasıdır. İkinci devir onunla başlamıştır. Medine'de iken Allâh'ın dinini yerine getiriyor ve daileri dağıtıyor, ilim neşrediyor, dailerine sığınacağı bir yer aramalarını emrediyor. Reşid'in hilafeti devrinde olup, propagandası Reşid'e ulaşınca, Reşid, onun yakalanıp kendisine gönderilmesini emrediyor, aranıyor, evinde yaptığı bir sirdâpta gizlendiği için bulunamıyor ve etraf yatışınca Nişabur'a gidiyor ve orada evleniyor gene gizli bir hayat yaşıyor. Böylece o işi diliyle (yani propaganda) yürütmeye başlıyor ve artık ömrünün sonuna kadar kılıçtan kurtuluyor. Bu esnada ilimler ortaya koyuyor, gerçekleri açıklıyor, sâdık adamlarına gizli sırrı(?) anlatıyor. Bunun neticesinde kendisinden hakikatler, mucizeler, deliller, ayetler çıkıyor ki, önceki imamlarda görülmemiş ve onlardan hiç biri de böyle şeylere başvurmamıştır. Çünkü kendisi yedinci imam kuvvet ve görünüş (zuhur), ışık ve aydınlığa sahiptir ve gizli ilmi açıklayandır... Buna yedinci nâtık (konuşan) denmesinin sebebi ilahi emre göre konuşmasıdır ve faziletlerin kendisinde son bulmasıdır. O yanlız tamamlayıcı ve peygamber değil, o birlik mertebesinde tektir. Tamamlanacak tamamlanmış, düzen kurulmuştur, İsmail oğlu Muhammed'in bunlarla özelleşmesi, gizli devrin mertebelerine girmiş olmasıdır. Çünkü Âdem'i onun vasîsini ve devrinin imamlarını sayarsan sonuncusu konuşan (natık) olup, o da Nuh idi. Bu konuşanların son konu-

338 M. Galip Age 142146.
339 Age 138.

şanıdır. Bunun vasisi fazilette tektir. Devrinin imamlarını sayarsan İsmail oğlu Muhammed yedincileridir. Yedincinin kendinden öncekilerden üstün kuvveti vardır. Bundan dolayı konuşan yediyi tamamlayan ve duran kimsedir. O altıncı devrin sahibinin şeriatının manasını açıklayarak ortadan kaldırandır (nasih) ve onda gizli olanı açıklar. İsmail oğlu Muhammed Hz. Muhammed'in zahir şeriatından bir şey iptal etmedi, onu destekledi ve onun yerine getirilmesini emretti.

İmam el-Muizz şu "Muhammed'in zahiri şeriatının yerine getirilmesini iptal ettim" sözü ile manalarını açıklamayı ve sırlarını keşfedip ortaya koymayı kasdetti. Böylece kendi şiası ve adamlarından açıkça anlaşılana (zahir) inanmayı kaldırdı. Çünkü onda tâtil ve yaratanı yaratılana benzetme vardır. Rûhânî olan melekleri cisimleştirme vardır[340]. Hıristiyanlar nasıl "Kelime" denen İsa'yı ta Yunan filozofu Heractitus (M.Ö. 500) un Logos'una kadar götürüp onunla açıklamaya teşebbüs etmişlerse[341], İsmailiyye de, Hicretin 145 veya 158 yılında ortaya çıktıkları halde inanç ve felsefi sistemlerini Adem'den başlatırlar ve varlıkları imamlarına ve kullandıkları sayılara göre yorumlarlar[342].

İsmailiyye fırkasının inanç sistemini anlamak Hıristiyanlığın teslis akîdesini anlamak kadar zordur. En anlaşılır olarak gördüğümüz imamlık nazariyesine değinmek ve bu hususta bir fikir vermek yerinde olacaktır.

"İsmailî inancının üzerinde dayandığı esas, yanılmaz ve Ali'nin soyundan sözle (nass) tayin edilmiş bir imamın zorunlu olarak var olmasıdır. Bu tayin bir önceki imam tarafından yapılmalı ve soydan soya geçmelidir, yani imam büyük oğlunu tayin etmelidir. İmamlık hâlâ (bugün) bütün İsmaili inançların ve felsefenin, üzerinde kurulduğu mihverdir. İmamlık dinin bütün esaslarının esasıdır. Dinin esasları ise temizlik (taharet) namaz (salat), zekat, oruç, hacc, cihad, velayettir. Velayet bu esasların en faziletlisidir. Mümin Allah'a itaat eder ve peygamberi kabul eder ve dinin esaslarını yerine getirirse bile imama isyan eder ve onu yalanlarsa günahkar olup Allah'a olan hiç bir ibadeti ve taatı kabul olmaz. İsmailiyye imamı piramitin zirvesidir, ve bütün üstünlük ve faziletleri haizdır. İmamlar insanlar gibi topraktan yaratılmıştır, hastalanır ve ölürler, fakat bâtınî tevillerine

340 M. Galip Ade 148-151.

341 The İnterpreter's Dictionary of the Bible 4/869.

342 M. Galip Age 24 vd.

göre ona "Allah'ın yüzü" Allah'ın eli, Allah'ın yanı" unvanı verilir, kıyamet günü insanları hesaba çekecek odur, doğru yol odur, Zikri Hakim odur, v.s. gibi. Bu sözlerde sıfatlarının her birinin delili vardır[343]. Muhammed b. İsmail 193 H.de öldü ve yerine 14 yaşında oğlu Abdullah geçti. Zamanımızdaki Ağa Hanın adamları bu mezhebin Nizâriyye kolundan gelmedir.

D) *Şamitıyye: (Samıtıyye, Şemtiyye, Semtiyye)*

Burada dört okunuş farkını gösterdik. Makalat ve tarih kitaplarında bu adlarından biri ile geçiyor. Bunlar Şamît oğlu Yahya'nın fikirlerini benimseyenlerdir. Bunlar imamlığın nass (yazı ile) Caferi Sadık'tan oğlu Muhammed'e geçtiğini ileri sürer ve Cafer'in öldüğünü kabul ederler. İmamlık bu Muhammed'in oğullarındadır[344].

E) *Eftahiyye (Futhiyye, Ammariyye)*

Caferi Sadık'ın şîasından bir kısmı da, imamlığın,ölümünde en büyük oğlu olan Abdullah'a ait olduğuna inanmıştır. Bu grubun başkanı Ammar b. Musa Sabati adında biri olduğundan bunlara Ammariyye denmiştir. Abdullah'ın babası düztaban olup Arapçasına "Eftah" dendiğinden kendisine isnad edilen mezhebe Eftahiyye adı verilmiştir[345].

F) *Mûseviyye:*

Caferi Sadık'ın oğlu Musa'nın imam olduğunu kabul edenlerdir. Bunlar Abdullah'ın imamlığını inkar edip onun yanlış davrandığını ileri sürdüler. Cafer'in oğlu Abdullah öldüğü zaman onun imamlığını kabul edenlerin çoğunluğu Musa'ya dönmüştür. Abdullah'ın imamlığına inanmakta devam edenler de, iki kardeşe uymayı tecviz ederek Musa'ya katılmış oldular[346]. Abdullah babasından yetmiş gün sonra ölmüştü[347].

Cafer'in oğlu Musa ikinci defa Harun Reşid tarafından hapsedildiğinde (128–183 H. 765 M) öldüğü zaman, ona uyan şiiler beş fırkaya ayrılmıştı.

---

343 M. Galip age 49–50.

344 el-Kummi 86–87, Nevbahtî 64, Eşari 1 / 99, el-Fark 61, Fahreddin Razî, İtikadat 54, Şehristanî 2 / 3.

345 Futhuyye, eftah'ın çoğuludur. Eftah kafası, burnu basık, yassı anlamında da kullanılır. el-Kummî 87, Nevbahtî, 65, Eşarî 1 /98, el-Fark 62.

346 el-Kummi, 89.

347 el-Kummi, 88.

a) *Kat'iyye :*

Bunlara göre Musa Kazım hapiste zehirletilerek ölmüş ve yerine oğlu Ali el-Rıda geçmiştir. Bu fırka Musa Kazım'ın ölümüne kesin olarak inandığı için bunlara Katiyye denmiştir. Musa ölmeden önce oğlu Ali'ye gelenek haline gelen şekilde vasiyet etmiştir[348]. Bunlar şiilerin çoğunluğunu teşkil eder ve İsnaaşeriyedir[349].

b) *Musa Kâzım'ın ölmediğine inananlar :*

Bunlara göre, Musa Kâzım ölmemiştir, diri olup doğu ve batıya hükmedecek ve dünyayı zulüm dolduğu gibi adaletle dolduracaktır ve beklenen mehdi odur. Hapiste öldürülmekten korktuğu için kaçmıştır. Halife ve devlet adamları insanları kandırmak için onun öldüğünü ilan etmişlerdir. Hapiste ölen bir kişiyi onun yerine koymuşlar ve onun elbisesini giydirerek, o süsü vermişlerdir. Bu hususta babası Cafer'den bazı hikâyeler naklederler. Onlar, "beklenen mehdi budur, kesik başının dağdan sarktığını görürseniz inanmayın" derler[350].

c) Musa'nın Mehdi olarak geleceğine inananlar:

Bunlara göre, Musa, çıkması beklenen mehdidir. Ölmüştür, ama kendinden sonra hiç bir çocuğu yerine geçemiyeceği gibi, başkası da onun yerine geçemez ve o dönüp imamlığı tekrar ele alacaktır. Öldükten sonra dirilmiş olup gizlenmektedir. Bazıları da bir yerde sakin olmayıp dolaşmakta olduğunu iddia ettiler[351].

d) *Vakıfe :*

Bunlara göre, Musa Kazım ölmüştür. Ama onun babasından naklettikleri bir hikayede "bu oğlumda Meryem oğlu İsa'nın sünneti vardır, dediği rivayet edilir". Kıyamet günü dönüp dünyayı adaletle dolduracaktır. Başkalarının dediği gibi henüz dönmüş olmayıp kıyamete yakın gelecektir. Bunların bir kısmı, onun öldürülmemiş ama ölmüş ve Allah'ın onu kendine yükseltmiş olup, kıyamet günü geri göndereceğine; diğer bir kısmı da diri olduğuna Ali el-Rıda ve soyundan hiç bir kimse onun yerine imam olarak değil, ancak onun halifesi olarak bir bir peşinden geçeceğine inanırlar[352].

---

348 el-Kummi, 89.

*349 el-Kummî not 236, Eşarî 1/98, et-Tabsir 23; Bağdadî. "Kat'ıyyeyi" isnaaşeriyye'den ayrı görüyor. el-Fark, 19.

350 el-Kummi 89.

351 el-Kummi 90.

352 Vakife'nin asıl doğuş sebebi olarak şu olay gösterilir. Musa öldüğü zaman Hayyan Saraç ile bir kimse Musa'nın vekilharcı idiler. Yanlarında çok miktarda para vardı

Herkesin onlara itaat etmesi gerekmektedir. Bunların hepsine Musa'nın üzerinde durup kaldıkları için "Vâkıfe" dendi[353] .Burada üçüncü bir grup ortaya çıkıyor ve Musa Kazım hakkında söylenen rivayetlere göre şaşırıp kaldıkları için, onun ölü mü diri mi olduğuna hükmedemediklerinden şüphe içinde kaldıkları için, bunlar da bu anlamda "vakıfe" ye dahil oluyorlar. Yani bir hüküm vermekten geri durmaktadırlar. Bunun için imamlığı da başkasına nakledemememişlerdir. Eğer oğlu Ali el-Rida babasının kendisine vasiyet ettiğini ifade etmiş olsaydı ona uyacaklarını ifade ederler.

e) *Memture :*

Bunlar Küfe'li Esed oğullarının kölesi Beşir oğlu Muhammed'in adamlarının teşkil ettiği fırkadır. Bunlar, Musa'nın hapsedilmediğini ve ölmediğini, gaib olup gizlendiğini ve beklenen (kaim) mehdi olduğunu iddia ederler. Musa'dan sonra gizlendiği esnada yerine, Beşir oğlu Muhammed, imamdır. Muhammed'den nakledildiğine göre insanın görünen kısmı yere aittir görülmeyen kısım ezelidir. İkiliğine inanırdı. Ölünce oğlu Sanu'a vasiyet etmişti. Musa Kazım zuhur edene kadar oğlunun vasiyet ettiği ve onun vasiyet ettiği imam olacaktır. İnsanların Allah'a takarrüb (yaklaşmak) için yapacakları şeyleri, Beşir oğlu Muhammed'in vasilerine yapmaları gerekir.

Bunlar, Musa Kazım'ın oğlu Ali el-Rıdə, onun soyundan ve Musa'nın soyundan imamlığı iddia edenlerin yalancı, batıl ve doğuşları bile doğru olmayan kimseler olduklarını iddia ettiler ve onların imamlık davalarından dolayı onları tekfir ettikleri gibi onların imamlığını kabul edenleri de tekfir ettiler. Onların canlarının ve mallarının helal olduğunu söylediler. Günde beş vakit namazın ve Ramazan ayında oruç tutmanın farz olduğunu kabul edip zekat, hac ve diğer farzları inkar ettiler. Mahremlerin ve erkeklerin mubah olduğunu ileri sürdüler ve ruhların göçüne inandılar. İmamların bir olup bedenden bedene intikal ettiklerini ileri sürdüler. Her şey aralarında ortaktır. Allah yolunda verilen her şey Sanu'nun hakkıdır. Bunlar müfrit gâliye'den olup Ali b. İsmail[354], Meysem ve Yunus b. Abdurrahman bunlarla münakaşa edip, siz şii değilsiniz, siz "ıslak köpeklersiniz"

Musa'nın varislerine parayı vermemek için onun ölmediğini iddia ettiler. Ama kendilerini destekleyecek Musa Kazımın babası Cafer'den bir takım rivayetler nakletmişlerdir. M. Cevad Meşkur, el-Kummi notu 236.

353 el-Kummi 90–91.

354 Şiilerin ileri gelen Kelamcılarından olup Ali el-Rıda'nın adamı idi. el-Kummi 239 not.

demesinden ötürü bunlara "Memture" ıslanmışlar, denmiştir. Bu sözle onların kokuşmuş leş olduğunu kasdetmiştir. Çünkü köpekler ıslanınca leş gibi kokar. Bugün (300 H) bu adla tanınırlar. Bir kimseye ıslak adam (recul memtur) denince Cafer oğlu Musa'dan sonrakilere imamlığı vermeyip özellikle onda durup kalanlar kasdedilir[355].

Musa oğlu Ali al-Rıda ölünce (151–203 H. 818 M) adamları (şia) beş fırkaya ayrılmıştır.

1– Bu fırkaya göre Ali el-Rıda'dan sonra imam, onun oğlu Muhammed'dir, başkası olamaz. Bu zat Halife Memun'un kızı ile evlenmişti. İsnaaşeriyye'nin dokuzuncu imamı olup Medine'de doğup Bağdad'a geldi. Babası ölünce halife Memun onu yanına aldı, büyüttü ve kızı" Ummul-Fadl" ile evlendirdi. Medine'ye gidip tekrar Bağdad'a gelmiş ve orada öldüğü zaman karısı "Ummul-Fadl" amcası el-Mutasım'ın sarayına alınmıştı. Muhammed 195 de doğmuş ve 220 H. de Bağdad'da ölmüştür[356].

2– Musa'nın oğlu Ahmed'in imamlığına inanlar, babasının, kardeşi Ali'den sonra kendisine vasiyet ettiğine inanarak Aftahiyye gibi imamlığın kardeşten kardeşe geçeceğine inandılar[357]. Ahmed Medine' den çıkıp Horasan'da kardeşi Ali el-Rıda'ya giderken Şiraz'da kardeşinın ölümünü işitmiş olan vali, onun yoluna devam etmesine mani olmuş, aralarındaki çatışmada ölmüştür[358].

3– *Muellife :*

Önce Musa üzerinde durmuşlar, sonra onun ölümüne inanmış oğlu Ali el-Rdıa'ya bağlanmışlar, Ali de ölünce tekrar dönüp Musa'-da karar kılmışlardı[359].

4– *Muhaddise :*

İrca' ve hadis adamlarından bir cemaat, Musa Kazım'ın imamlığına, sonra oğlu Ali'nin imamlığına dünya malına tama' ederek inanmışlar, Ali ölünce tekrar eski "İrca" inançlarına dönmüşlerdir.

5– Zeydiyye'nin bir kısım mensupları dünya malı için Memun tarafından veliahd tayin edilmesinden sonra Ali'nin imamlığını kabul ettiler, ama Ali ölünce tekrar Zeydiyye'ye döndüler[360].

355 el-Kummi 91–92.
356 el-Kummi, 93, 240 not.
357 el-Kummi 94.
358 el-Kummi 241 not.
359 el-Kummi 94,
360 el-Kummi 94.

Ali el-Rıda öldüğü zaman, oğlu Muhammed yedi yaşında idi. Bazı kimseler, buluğa ermemiş bir kimsenin buluğa erenlere emir vermesi ve yasak koyması doğru olmayacağını, onun ahkâmı şeriyyenin ince ve derin meselelerini anlamayacağını, bunun alışılmamış, anlamsız olduğunu iddia etmişlerdir. Diğer bir grup Muhammed'in küçük yaşında imam olması ona hemen itaatı gerektirmez, büyüdüğü zaman itaat gerekir; Hz. İsa da beşikte konuştu ve küçükken namaz ve zekatla teklif edildi iddiasında bulunmuşlardır[361]. Muhammed b. Ali'nin imamlığını kabul edenler ilmi nasıl elde ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdi. Burada imamların ilmi münakaşa edildiği için, bir fikir verebilme niyetiyle bir iki kelime ile bunu belirtelim. Nasıl ve nereden öğrendi?

a) Babası kendisine öğretti. Bundan başkası doğru değildir.

b) Diğerleri bunu kabul etmediler. Babasının öğretmesi imkansızdır. Çünkü babası Horasan'a gittiği zaman Muhammed dört yaşında idi. Bu yaşta olanlar din ilimlerinin inceliğini kavrayamazlar. Fakat Allah ona, buluğa erdiği zaman ilim öğrenme yolları ile ilim öğretmiştir. Bu yollar ilham, kalbe doğan bir incelik (nükte), kulağa dokunma, uykuda rüya görme, onunla konuşan bir melek, kendisine arzolunan bir belirti, bir alâmet, bir kandil ve işlerin kendisine sunulmasıdır. Bunlarla imamların ilim öğrenmesi hususunda sağlam haberler vardır ki, onları çürütmek, reddetmek ve yalanlamak caiz değildir. Buluğdan önce imam olmasının manası başkası olamaz ve o büyüyünce imam olacaktır, demektir[362].

c) Buluğa erene kadar imamlığında ona itaat etmek gerekmez. Gereken sadece imam olacağını itiraf etmektir. Buluğa erince ümmetin din ve dünya işlerinde ne lazımsa onu öğrenir. Ama bu öğrenme yolu (b) gurubunda zikredilen ilham, doğuş, dokunuş, konuşan melek gibi yollardan hiç biri onun öğrenme yolu olamaz. Çünkü vahyin bütün çeşitleri ile Hz. Peygamberden sonra kesilmiş olduğuna dair bütün ümmetin icmaı vardır. İlham hatıra gelen bir şeydir, düşünme, fikir daha önce faydalı şeylerden bildiğin bir şeyi tekrar hatırlamaktır. Bunlarla dinin hükümleri, farzları, sünnetleri, onların çeşitli ve muhtelif sebeb ve illetlerini bilmek imkânsızdır. Bir insan ne kadar akıllı, zeki, anlayışlı, hazır cevap, ilham sahibi olursa olsun, o öğle namazının dört rekat, akşam namazının üç rekât ve sabah namazının

361 el-Kummi 95,96.
362 el-Kummi 97,

iki rekât olduğunu bilemez. Bunları ancak, bnluğa erdiği zaman babasının kitaplarından öğrenebilir.

Bu fırkaların bir kısmı, özellikle Yunus b. Abdurrahman, Hz. Peygamberin kıyas ve ictihat ettiği gibi imamların da kıyas edebileceğini, istinbat ve istihrac edebileceğini caiz görür. Bu sözlere ve fikirlere baş vurmalarının sebebi imamın baliğ olmamasından dolayı onun ilim öğrenmesinin önemli bir problem olarak karşılarına çıkmış olmasıdır[363].

d) İmam ne kadar küçük olursa olsun buluğa ermemiş sayılmaz. Onun, çocuk da olsa (b) grubunda zikredilen ilham, doğuş, vurmak, çalmak (nakr), rüya, konuşan melek, alâmet, direk, kandil, amellerin sunulması[364] gibi yollarla ilim öğrenmesi mümkündür. İmamlar bu yollara peygamberlerden daha çok muhtaçtır. Zira melekler doğrudan gelip peygamberlerle konuşur ve vahiy getirir. Oysa imamlara ne melek gelir ve ne de vahy getirir. Zekeriya, ve İsa Peygamberlere çocukluklarında hikmet verilmesi ve Hz. Yusuf peygamberin işinde çocuğun şahitlik etmesi çocuğun ilim öğrenmesinin ve mukellefiyetinin delili olur[365]. Muhammed b. Ali 195 H. de doğdu. Mutâsım halifeliği esnasında 220 H-yılında onu Bağdada getirtti ve aynı yılda orada öldü. Musa Kazım'ın yanında Bağdad'da gömüldü ve ölümünde 25 yaşında olup, imamlığı 17 sene sürdü.

Bu Muhammed Cevad 219 veya 220 H. 834 M. de ölünce şu fırkalar ortaya çıktı.

a) Muhammed'in oğlu Ali'nin imamlığını kabul edenler çoğunlukta olup, az bir kısmı kardeşi Musa'nın imamlığını kabul etti ise de Musa onları yalanlamış ve onlardan yaka silkmiş olduğundan onlar da Ali b. Muhammed'in imamlığına döndüler. Ali ölene kadar ona bağlı kaldılar. Mutevekkil onu Medine'den Samerraya getirmiş (233 H) ve kırk yaşında iken ölmüştü (214–254 H.). İmamlığı 33 sene sürdü[365].

---

363 el-Kummi 97–98.

364 Bir hadiste şöyle denmiştir. Allah bir kimseye hayır murad ederse onun kalbine bir nur (nükte) bırakır. Bu ilhamdır. Kulaklara vurmaya gelince (nakr) bu meleğin emridir. Usame hadisinde Hz. Peygamber: Allahın zikriyle kalblerinizi kontrol edin. Kalbinize gelen nükteler (doğuş) den sakının. Bu zaman zaman insanın kalbine gelir, onda küfür de yok, iman da yok. Eskimiş paçavra ve çürümüş kemiğe benzer. Bu sana arız olduğu zaman yüce Allahı an ve doğuş (nükte) un kalbine girmesinden sakın (M.Ç. Meşkur, el-Kummî 243 not).

365 el-Kummi 99.

366 el-Kummi 99–100.

b) Ali'nin imamlığına inananlardan bir grup, Numeyri Nuseyrin oğlu Muhammed adında birinin Peygamberliğini iddia etti. Ali b. Muhammed Askerînin, onu peygamber olarak gönderdiğini iddia edip, ruhların göçüne inanır ve Ali'nin de Rab olduğunu söylerlerdi. Mahremlerin mubah olduğunu söyler, erkeklerin birbirleriyle nikahlanmalarını helal görür ve bunun bir alçak gönüllülük olduğunu iddia ederdi. Fırat oğlu Hasan oğlu Muhammed oğlu Muhammed bunu (ö. 254 H.) desteklerdi[367]. Nuseyr oğlu Muhammed'in dili tutularak hasta olmuş ve o esnada yerine Ahmed'in geçeceğini söylediğini anlamışlar ve bu hastalığında ölmüştü. Ölünce adamları üç fırkaya ayrıldı.

a) İmam oğlu Ahmeddir.

b) İmam Ahmed b. Muhammed b. Musa b. Fırat'dır. İsnaaşeriyece, bu kötü bir adamdır.

c) İmam Ahmed b. Ebil–Hüseyin b. Bişr'dir. Böylece dağılmışlar ve bunlar Ebi Muhammed Hasan b. Ali'den peygamberlik aldıklarını iddia etmişlerdi.

Bu fırkalara Nümeyriye dendi[368]. Ali b. Muhammed 213–254. H. 868 M.) ölünce adamları şu fırkalara ayrıldı[369].

a) Bu fırka, Ali'nin oğlu Muhammed'in imamlığını kabul etti. Oysa Muhammed babasının sağlığında ölmüştü. Ama bunlar onun ölmediğini, gayib olduğunu iddia ettiler. O, çıkma gününü bekleyen (kaim) mehdidir, dediler.

b) Diğerleri de Ali'nin oğlu Hasan'ın imamlığını kabul etti. Az bir kısım Ali'nin oğlu Cafer'i imam ilan etti[370].

---

367 el-Kummi, 100. Bu, Muhammed Askerînin taraftarı olup gulva sapmıştı (el-Kummi 248).

368 el-Kummi 101. Bunlara Nusayrî de denir. Bunlar Allahın bazı zamanlarda Ali'ye girdiğini iddia etti. Alide ilahi bir cüz ve rabbani bir kuvvet, vardır, göklerin ve yerin yaratılmasından önce mevcut olduğunu söylediler.

369 el-Kummi 101.

370 el-Kummi 101.

III. ALİ OĞLU HASAN ASKERÎDEN SONRAKİ ŞİÎ FIRKALARI

Ali'nin oğlu Hasan 232 H. yılında doğmuştu ve 260 H. yılında Samerrada öldüğünde Yirmi sekiz yaşında idi. Beş sene imamlık yapmıştı. Bir oğlu olduğu bilinmiyordu. Mirasını annesi Asfan (Hadis) ve kardeşi Cafer paylaştı[371]. Hasan'ın adamları 15 fırkaya ayrıldı[372].

1– *İmamiyye:*

Bunlara göre: Ali oğlu Hasan Askerî Ebu Muhammed 260 H. 873 M. de ölümünden sonra Allahın yer yüzünde kullarına karşı bir hucceti ve bir halifesi ve onun işlerini yerine getiren Hasan Askerî soyundan gelecek birinin, emreden ve yasakları bildiren olması, atalarından aldığı Allahın ilimlerini onun kitaplarındaki bilgileri, hükümleri ve farzlarını, sünnetlerini tebliğ etmesi gerekir. Bu zat, İnsanların din ve dünya hususunda muhtaç oldukları şeyleri bilir, babasının halefi, vasisi ve onun yerine geçen mehdidir[373].

Kıyamat gününe kadar imamın bulunması gerekir. İmâmet, Hasan ve Hüseyinden başka kardeşten kardeşe geçmez. Kainatın yıkılmasına, Allahın emri ve yasağının kalkmasına ve insanlardan sorumluluğun kaldırılmasına kadar imamlar Hasan Askerînin soyundan olacaktır. Babasının sağlığında ölen kimse imam sayılmaz ve imamlık onun soyuna geçemez. Bu doğru olsaydı İsmailî mezhebi hak olur ve İsmail'in oğlu Muhammed imam olurdu ve böylece İsmailî olan Mubarekiye ve Kırmıtî (Karamita) mezhebi doğru ve isabetli olurdu[374].

371 el-Kummi 102.

372 Nevbahti ön dört fırka diyor.

373 el-Kummi 102. Burada çok dikkat etmelidir. İmamın haiz olduğu bilgi peygamberinki ile kıyas edilmelidir. Hz. Peygamber, dünya işlerinizi siz daha iyi bilirsiniz, buyurmasını hatırlamalıdır. Biz bunları olduğu gibi naklediyoruz. Üzerlerinde fikir yürütmeyi okuyucuya bırakıyoruz.

374 el-Kummi 103. Şiî olan bu yazara göre İsmaili fırkası meşru sayılmamaktadır.

Yeryüzü imamsız kalamaz, eğer kalacak olsa yeryüzü ve üzerinde olanlar perişan olur ve çamura batardı[375]. Biz Ali'nin oğlu Hasan Askêri'nin imamlığına bağlıyız, onun öldüğüne ve kendi soyundan bir halefin bulunduğuna inanır ve buna kesin kanaat besler onu din ediniriz. Onun halefi olan imam şimdi (300 H) ki halde korkudan gizlenmiş kılıflanmış (mağmud) olup böyle olmakla emredilmiştir ve Yüce Allah ona çıkış izni verene kadar böyle kalacaktır[376]. Allah'ın gizlediğini, inanan kadın ve erkek araştırmaya mezun değildir. Bize ve halktan hiç birine imamı, fikri ve düşüncesiyle aklına göre seçme hakkı verilmemiştir. İmamları ve hüccetleri ancak Allah seçer, O tayin eder ve gizler[377]. Çünkü Allah insanlara faydalı olanı daha iyi bilir. İşte bu imamlığın yolu açık ve seçik bir yol olup imamiyye muhtediye olan Şiilerin hala üzerinde icma ettikleri gerekli bir gayedir. Ali oğlu Hasan Askerîn'in ölümüne kadar icmaımız bu yoldadır[378].

Hasan Askeri'nin 255 H. 868 M. yılına bir oğlu olmuş ve ona Muhammed adını vermişti. Hasan Askeri 260 H. 873 M. de ölünce oğlu beş yaşında idi. Bu on ikinci imam (isnaaşeriye) imamiye mezhebinin son imamı kabul edildi. Muhammed Samerra'da annesinin gözü önünde sirdaba girmiş, bir daha dönmemiştir. Ondan sonra taraftarları izine rastlayamadılar. On ikinci imam Muhammedin doğduğu 255 H. yılından 260 H. yılında babasının ölümüne kadar ki devreye kısa kayboluş denmiştir. Diğeri 265 H. yılından başlar hala günümüze (1983 yılına) kadar devam eden bir sırra kadem basmadır ki, buna uzun gaybubet adı verilmiştir İmamiyye (= İşte İsnaaşeriyye) bu Muhammedi' mehdî olarak beklemekte ve gelip dünyayı adaletle dolduracağına inanmaktadır[379].

İsnaaşeriye (İmamiye), (İsmailiyeyi İmamiyeyi) meşhur dai (propagandacı) lerle beslemiştir ve bunların İsmailiye fırkasının yayılmasındaki büyük rolü inkar edilemez. Bu İsnaaşeriyyenin alimleri kendi imamlarını beklemekten usanmış olarak kendi arzularını İsmailiye

---

375 el-Kummi 103 şöyle cevap verilir: İyi ama on bir asır oluyor yeryüzü imamsız duruyor. Onun sağolduğunu farzetsek bile gizli olması ile insanlarla münasebeti ve ilim alışverişi olmadığı halde yeryüzü batmadığı gibi daha önce bulunan imamların zamanlarından da daha kötü değildir. Böyle on bir asır beklenip gelmeyen imamdan insanlara ne fayda gelir?

376 el-Kummi 103. Bu korkudan gizlenmeğe tarihten delil getiriyor. Dikkat edilecek nokta Hasan Askerî'nin oğlu bir rivayete göre 255H. 868M. doğmuştur. el-Kummi 310 H. de öldüğüne göre yazarın zamanına kadar tabii şekilde yaşama imkânı vardı.

377 el-Kummi 104.

378 el-Kummi 106.

379 Hasan İbrahim Hasan, Tarih el-İslam 3/ 193.

fırkasının gölgesinde yürütmeye gayret etmişlerdi. İsmailiye fırsat kollayıp siyaset sahnesine çıkarak dünyayı adaletle dolduracaklardı[380].

2- *Ali oğlu Hasan Askerî'nin ölmediğine inananlar :*

Bunlar Ali oğlu Hasan Askerî'nin ölmediğine onun gaib olup beklediğine inanırlar. Yerine geçecek bir oğlu olmayan imamın ölmesi caiz değildir. Çünkü yer yüzü imamsız olamaz. Bu sefer gaybolmuş olan ortaya çıkacak ve sonra tekrar gaib olacaktır[381].

3- *Ali oğlu Hasan Askerî'nin kaim olduğuna inananlar :*

Bu fırka Ali oğlu Hasan Askerî'nin öldüğünü, ama sonra dirilip yaşadığını ve onun beklenen (kaim) mehdî olduğunu kabul eder.

4- *Ali oğlu Hasan Askerî'nin öldüğüne inananlar :*

Bu fırkaya göre Ali oğlu Hasan Askerî'nin ölümü doğrudur, bunda şüphe yoktur. Nitekim bütün atalarının ölmüş olduğundan şüphe eden olmamıştır. Ve onun yerine geçecek de olmayınca ondan sonra imam yok demek olup imamlık son bulmuştur. Nitekim Hz. Muhammedden sonra peygamberlik son bulmuştu[382]. Bu fırka beklenen veya gelecek bir mehdînin gelmesini gerekli bulmaz[383].

5- *Ali oğlu Hasan Askerî'nin soyundan birinin geleceğine inananlar :*

Ali oğlu Hasan Askerî öldü. Allah, Muhammed soyundan birini gönderene kadar imamlık kesilmiştir. Bu Hasan Askerî veya geçmiş olanlardan biri olabilir[384]. Bunun mutlaka olması gerekir, bu Allah'a farzdır. Hasan Askerî ölmüş, yerine geçecek soyundan kimse yok, halef de ancak soydan olacağına göre ancak kıyamete yakın onlardan biri ortaya çıkacaktır[385].

6- *Imam Muhammed b. Ali'dir, diyenler :*

Bunlara göre, Hasan ve Cafer aslında imam değillerdi. İmam, babasının sağlığında ölen Muhammed idi. Hasan ölmüş, oğlu yoktu. Cafer de fısk ve fucurla meşhur, günahkar, haram işleyen biri olduğu için imam olamaz. Buna göre imam Muhammed b. Ali'den başkası olmaz. Bunlar Muhammed'in oğlu olduğunu iddia ettiler[386].

---

380 H.İ.H. 3/ 194.
381 el-Kummi 106.
382 el-Kummi 107.
383 el-Kummi 108.
384 ag. yer.
385 Ag. yer.
386 el-Kummi 109.

7– *Hasan'ın Vasiyeti ile kardeşi Cafer'in İmamlığı :*

Bu fırka, Ali oğlu Hasan Askerî ölmüş, oğlu olmadığı için kardeşi Cafer imamdır ve Hasan ona vasiyet etmiştir, demişlerdir. Bunların reisi Küfeli Kelamcı olan Ali b. *Tahî Hazzaz* olup Futhiyye fırkasında şöhret yapmış sonra bu cafere dönmüş ve insanları ona yöneltmiştir[387].

8– *Cafer'in babasından sonra imam olduğu :*

Bunlara göre, Ali oğlu Cafer imamdır. İmamlığı babasından kendisine geçmiştir. Hasan'ın imamlığı yanlıştı. İmamlığın büyük oğulda olması gerekir. Bunlar, Hasan çocuğu olmadan ölünce yanıldıklarını anladılar[838]. İmamlık çocuğu olmayanda bulunmaz. Çünkü bunlara göre imamın yerine geçecek biri olmazsa ölmez. Bundan dolayı imam Cafer'dir[389].

9– *Hasanın oğlu olmadığından imamlığın Cafer'e geçişi :*

Bunlar *Futhiyye* gibi inanırlar. Fıkıh ve kelamcılarına göre imam Hasan Askerî'dir, ama ölmüştür. Çünkü imamlık geri kalan en büyük oğula geçer. İmam oğula vasiyet edemez. Hasanın oğlu olmadığı için ondan sonra imam, kardeşi Caferdir. Hasan ve Hüseyin'den sonra kardeşten kardeşe imamlık geçmez kaidesi doğrudur, ama bu ancak ölen imamın yerine geçecek oğlu olduğu zaman muteberdir[390].

10– *Nefisiye; Ali oğlu Muhammed İmamdır, kardeşi Cafere vasiyet etmiştir diyenler :*

Bunlara göre, imam Ali'nin oğlu Muhammed idi. Babası kendisine vasiyet etmişti. İmamın başka birine daha vasiyet etmesi caiz değildir. Muhammed kardeşi Cafer'e vasiyet etmiş ve bunu babasının emriyle yapmıştı. Çünkü artık imamlık onun hakkı olmuştu. Vasiyeti, ilimleri ve silahı "Ebul Hasan'ın Nefis adındaki kölesi ile gönderdi. Bu güvenilir biri idi. Babası Ali Ebul Hasan ölünce onları kardeşi Cafer'e babasının emriyle verecekti. Bundan dolayı bunlara "Nefisiye" fırkası dendi[391].

11– *Ali oğlu Muhammed Mehdîdir, diyenler :*

Bunlara göre, Ali oğlu Hasan Askeri ölmüş ve buluğa ermiş, Muhammed adında bir oğul bırakmış, o kendisinden sonra imamdır.

---

387 Nevbahti 99.
388 Demek ki imamlar da yanılıyor.
389 el-Kummi 110–111.
390 el-Kummi 111.
391 el-Kummi, 112.

Babası sağlığında ona gizlenmeyi emretmiş, o da gizlenmiştir; amcası Cafer'den korkmaktadır. Bundan dolayı Hasan Askerî'nin oğlu olmadığı zannedilmiştir. Mehdi imam budur[392].

12– *Hasan Askerî'nin oğlu Ali'nin İmamlığı:*

Bunlara göre, Hasan Askerî'nin oğlu vardır, ama bunun adı Muhammed olmayıp Alidir ve Ali'den başka oğlu da yoktur. Bu hususta babasının özel şahitleri vardır. Küfe'nin etrafında küçük bir grup bu mezheptedir[393].

13– *Hasan Askerî'nin isimsiz oğlunun imamlığı:*

Hasan Askeri'nin ölümünden sekiz ay sonra doğan bir oğlu vardır; ama ismi yeri yurdu bilinmemektedir. Bu hususta Ebul Hasan el–Rıda'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Annesinin karnında ve süt çocukları ile karşı karşıya kalacaksınız (mübtela olacaksınız)"[394].

14– *Hasan Askerî'nin oğlunun olmayışı:*

Hasan Askerî'nin asla oğlu yoktur. Çünkü bütün araştırmalarımıza rağmen bir çocuğunu bulamadık. Eğer, bu durum karşısında da Hasan Askerî'nin oğlu var denecek olursa, her ölü hakkında böyle bir dava sürdürmeğe yol açılır ki bu doğru değildir. Ve Hz. Peygamberin de kendisinin yerine geçecek bir peygamber bulunduğu davası ortaya atılabilir. Babasının sağlığında çocuğu olmadığı sabit olmuş ama gebelik meşhur ve herkesin bildiği bir durum olduğu ileri sürüldüğüne göre doğum olduğu zaman erkek çocuk olacağını zaten herkes daha önce öğrenmiş. Bu hususta delilleri Cafer'den naklettikleri şu sözdür. "Beklenen Mehdî'nin cenîn hali ve doğuşu insanlardan saklıdır"[395].

15– *Vakıfe–Müstenkifler:*

Ne diyeceğimizi şaşırdık. Ali oğlu Hasan Askerî'nin oğlu olup olmadığı, imamlığın Cafer'e mi, Muhammed'e mi ait olduğunu bilmiyoruz. Yalnız şunu söyleyebiliriz. Hasan Askerî imamdı ve ona uyulması gerekli ve farzdı. Öldü, bunda şüphemiz yoktur. Ama yeryüzü de huccetsiz kalamayacağına göre bir hüküm veremeyiz

---

392 el-Kummi 14.
393 Aynı yer.
394 Aynı yer.
395 el-Kummi 115.

ve ondan sonra da bir imam kabul etmeyiz. Çünkü bir imamdan sonra kimin imam olduğu bilinmezse, önceki imamın imamlığı devam eder ta ki yeni bir imam belli olsun. Hasan'dan başkasına ve soyuna da imamlık geçemez. Hasan da geri dönemez, öldü gitti. Allah istediği zaman bize birisini açıklar[396].

396 el-Kummi 115-116.

IV- İMAMİYE-İSNAAŞERİYENİN İTİKAD ESASLARI

Bugün İsnaaşeriyye (imamiyye) mezhebi olarak bildiğimiz ve İslâm aleminin sünnilerinden sonra en geniş mezhebi olup İran'ın da resmi mezhebi bulunan, Irak'ta, Suriye, Pakistan ve Hindistan'da oldukça kalabalık topluluğa sahip bulunan, Türkiye gibi bazı yerlerde daha az ve biraz daha dağınık şekilde yaşayan bir mezhebin on birinci imamından sonra ortaya çıkan ihtilafları gene İsnaaşeriyye mezhebine bağlı iki önemli yazardan çok istifade ederek ortaya koymaya çalıştık. Bu mezheb Hz. Ali b. Ebî Talib'ten başlayarak tarih sahnesine çıkmış, ama toplumun siyasi, iktisadi ve ictimai durumlarına uygun olarak değişik millet ve bölgelerde çok değişik ve bugün için akla sığmaz, İslâm diniyle bağdaşmaz görünen yanlış fikirler ileri sürülerek her imamın sağlığında ve daha çok ölümünde ayrılıklara, parçalara bölüne bölüne bugüne gelmiştir. İslâm'a yakışmayan şii fırkalarının içinden bugüne kadar en kuvvetlı şekilde çıkıp gelen İsnaaşeriyye'yi takdirle ve başarı ile karşılamak gerekir. Tarihte şiiler arasında çıkmış yıkıcı ve gâliye fırkalarını ezerek, onlarla mücadele ederek gelmesiyle doğrusu İslâm'a bu bakımdan hizmeti olmuştur.

Çağımızın İsnaaşerriyye (on iki imam) imamiyye müctehidlerinden Şeyh Muhammed Rıda Muzaffer'in "Akaid el-İmamiyye' adlı eserinden sadece imamlara ait olan itikad bölümünü tercüme ederek, bu hususta okuyuculara asıl kaynağından bilgi vermeyi amaç edindik. İmamlık hususunda Ehli sünnet ile İsnaaşeriyye ve diğer şiî mezhepleri arasında karşılıklı uzun eserler yazılmıştır. Onlardan ancak mutehassıslar mutala ederek istifade ederler.

"İmamlar Hakkında İnancımız"

"Biz, Galiye fırkalarının ve Hululiyye'nin (Ağızları ne büyük laf etmiştir) imamlarımız hakkında inandıkları gibi inanmayız. Bize has inancımız şudur: İmamlar bizim gibi insanlardır. Biz nasıl sorumlu isek, onlar da sorumludurlar. Sadece onlar şerefli kullardır.

Allah Teala onlara özel olarak kereminden bahşetmiş ve onlara dostluğunu vermiştir. Çünkü onlar insan oğlunda bulunan ilim, takva, şecaat, kerem, iffet ve bütün faziletli ahlak ve övülen sıfatlarda en üstün derecede idiler, bu hususta onlara hiç bir insan yaklaşamaz. Bu sıfatlardan ötürü Hz. Peygamberden sonra insanlara ait olan hikmet ve hükümlerde, dine ait açıklama ve kânun koymada (teşri) ve Kuran'la ilgili açıklama ve yorumlarda kaynak, yol gösterici ve imam olmaya hak kazanmışlardı."

"İmamımız (Caferi) Sadık– ona selam olsun– şöyle demiştir:" İnsanlarda bulunması caiz olan her hangi bir şey bizim hakkımızda size nakledilirse ve siz de onun öyle olduğunu bilmiyorsanız ve ona aklınız da yatmıyorsa, onu inkar ve red etmeyin, onu bize bırakın. Ama insanlarda bulunması caiz olmayan herhangi bir şey bizim hakkımızda size nakledilirse, onu hemen inkâr ve reddedin onu inkâr etmeyi bize havale etmeyin"[397].

"İmamların sayısı hususundaki inancımız":

"Nasla sabit On iki imama yani ahkamı şer'iyyede bizim mercimiz olan gerçek imamlık sıfatını haiz imamların on iki olduğuna inanırız.

Hz. Peygamber bunların adlarını bildirmiş ve sonra bir önceki imam bir sonrakinin adını bildirmiştir. Bunların adları sırasıyle şöyledir:

1– ([398]) Ebul Hasan Ali b. Ebu Talib Hicretten 23 yıl önce doğmuş ve Hicretin 40 yılında ölmüştür. (599–660 M)

2– Ebu Muhammed Hasan b. Ali 2–50 H. 643–670 M.

3– Ebu Abdullah Hüseyin b. Ali 3–61 H. 642–680 M.

4– Ebu Muhammed Ali Zeynelabidin b. Hüseyin 38–95 H. 658–753 M.

5– Ebu Cafer Muhammed Bakır b. Ali 57–114 H. 676–732 M.

6– Ebu Abdullah Cafer Sadık b. Muhammed 83–148 H. 704–765 M.

7– Ebu İbrahim Musa Kazım b. Cafer 128–183 H. 745–799 M.

8– Ebul Hasan Ali Rida b. Musa 148–203 H. 765–818 M.

9– Ebu Cafer Muhammed Cevad b. Ali 195–220 H. 811–835 M.

397 el-Şeyh Muhammed Rıda el-Muzaffer, Akaid el-İmamiyye, tarihsiz 74.

398 Arap geleneğinde bir kimse en büyük çocuğunun adı ile anılır ve bu babanın künyesi olur. Hz. Ali'nin en büyük oğlu Hasan olduğu için künyesi Ebu'l-Hasan'dır.

10- Ebul Hasan Ali (Hadi) b. Muhammed 212-254 H. 827-868 M.
11- Ebu Muhammed Hasan Askerî b. Ali 232-260 H. 846-873 M.
12- Ebul Kasım Muhammed (Mehdî) b. Hasan 260-H. 873 M.

Bu (sonuncusu) asrımızın hücceti gaip olup beklenmektedir. Allah onun açıklamasını çabuklaştırsın ve çıkışını kolaylaştırsın ki yer yüzünü adaletle doldursun, zira zulüm ve haksızlıkla dolmuştur"[399].

Burada iki noktaya dikkati çekmek istiyorum.

İçinde bulunduğumuz 1403 H. yılından 260 yılını çıkardığımız zaman geride 1143 yıl kalır. İşte beklenen Mehdî 1143 yıldır hayattadır, demektir. Nerede ikamet ettiğini, ne yeyip ne içtiğini sormak en basit insanın soruları arasında olup cevaplandırmaya muhtaçtır. Şimdiye kadar insan oğlunun bu kadar uzun sene yaşaması Allahın tabiat kanunlarında Hz. Nuh hariç kimseye isnad edilmemiştir. Onun kendine has bir manası var. Bu durum, Altıncı imam Cafer-i Sâdıkın gene aynı müellifin naklettiği şu sözüne de aykırı düşmektedir: "İnsanlarda bulunmayan bir sıfatın bize isnad edildiğini gördüğünüz zaman onu hemen reddedin".

Diğer husus bu imamın gaip olması ve sonradan gelecek olması şiî mezheplerinden gördüğümüz ve onlara da Abdullah b. Sebe'den geçen bir nazariyye olup bir çok şiî fırkalarınca rededilmişti. İmamların sağlıkları zamanında bile İslam aleminde bir rol oynayamadıkları dikkate alınırsa on iki asır büsbütün imamsız kaldıktan sonra gelecek imamın ne kadar faydalı olacağını, başarılı olup olmayacağını öncekilerin başarısına kıyaslayarak anlamak mümkündür. Aslında İsnaaşeriyye müctehidleri sünniler gibi gayet güzel ictihadlarla Kuran'ı tefsir edip İslâm'a yaptıkları hizmetlerde imama ihtiyaç göstermemektedirler. Bu fiili durumları ve İslâm'ı anlamaları müslümanların en büyük kitlesine sahip ehli sünnetle aralarındaki bu farktan başka bir farkın bulunmadığı görülmekte ve aslında bu imamlık anlayışının büyük bir sapıklığı doğuracak bir tarafı da bulunmamaktadır. İmam da aynı İslam ilke ve farzları ile mükellef tutulduktan sonra ehli sünnet bunu problem yapmaya gerek görmemiştir. Günümüze kadar imamlığın silsilesini yürüten İsmailiyye fırkasının imamlarının listesini vermek bu incelememizde düşünülebilecek bazı birleşim noktalarını açığa kavuşturacaktır.

399 Şeyh M. Rida Muzaffer, Akaid el-İmamiyye, 76. Muhammed b. Tulun (953 H. 1546 M) on iki imamın soyunu gösteren eserde 260H. yılında babasının evinde anasının gözü önünde sırdaba girip bir daha çıkmadığına inanıldığını kaydediyor (el-Eimme el-İsnaaşeriyyet (45-117) Beyrut 1958.

V- İSMAİLİYENİN İMAM SİLSİLESİ

Yukarda İsmailiyye fırkasının İsnaaşeriyyeden ımam silsilesinde iki noktadan ayrılık göstermekte olduğuna temas etmiştik. İsmailiyye fırkası Hz. Hasan'ın imamlığını kabul etmemektedir. Diğer nokta da İsmailiyye fırkası babasının sağlığında ölen fakat babası tarafından imamlık için veliahd tayin edilen Caferi Sadık'ın oğlunun imamlığının yürürlükte olduğunu ileri sürerek imamlığın İsmailden oğlu Muhammed'e geçtiğini iddia eder. İsnaaşeriyyeye göre ise, İsmailin babasının sağlığında ölmesinden dolayı imamlığın fiilen ona geçmesinden önce ölüşü, imamlığın onun soyuna geçmesine mani olmuştur. Çünkü Caferi Sadık, İsmail ölünce, imamlığı Musa Kazım'a vermişti. Bu hususta diğer şii fırkalarının ayrılış sebeblerini görmüştük.

İsmailî fırkasının kolu olan ve imamları da İsmaili imamlarının aynı olan Karamita[400], İsmaili imamların emrinde ve daileri ile beraber çalışmış bir fırkadır. Ancak Kırmıt denilen dâinin adı Hamdan b. Eşa'sdır. Bu bilgin ve zeki bir kimse olup Bahreyn bölgesinde sosyalist (iştirakiye) fıkir ve esaslarını yayarak "Karamıta" denilen emirlikler kurmuş ve sonunda bunların Mısır'da İsmailî fırkası tarafından kurulan "Fâtımî" devleti ile araları açılmış ve onlarla savaş bile yapmışlardır. Karâmıta bu savaşlarda yenilmişti. 278H. 891 M. yılında başlayan bu Karmatı hareketî Mısır'da Fatımî devletinin Kuruluşuna yardım etmiş olduğu halde sonradan Fatımîlerle savaşmış ve nihayet Fatımî halifesi el-Muis tarafından Karmatiler mağlup edil-

400 Yazarlar bu "Karmat" kelimesinin manasında ihtilaf etmişlerdir. Karmata yazıyı ince ve ufak ve kuru, dökük bir şekilde yazmak manasında kullanılır. Bundan dolayı Karmati hareketinin başkanı Ebu Said Cennabî kısa boylu, bodur ve küçük adımlarla yürümesinden ötürü bu adı almıştır. Bazıları da Nabatça Kirmit gözleri kırmızıdan adama dendiğini ve bir başkası da Aramcada "Karmat" gizli öğretmene dendiğini ortaya atmıştı. Öyle anlaşılıyor ki isim musemmaya uydurulmaya çalışılmaktadır (Kamus tercümesi 3/109, M. Galip, Alam el-İsmailiyye 49).

miš, fakat Karmatîlerin Fatimî'lere karşı bu mücadelesi, Fatimî halifesi el-Aziz tarafından 368 H. de Filistindeki Ramle savaşında tamamen bertaraf edilmiştir. Ancak Karmatîler 459 H. de Eval adasındaki ve 470 H. 1077 M. de de Bahreyn'deki devletleri yıkılana kadar İsmailiyye'ye bağlılıklarına devam etmişlerdir[401].

Bildiğimiz kadarı ile günümüze kadar imamlık silsilesini getiren İsmailiyye'nin Ağahan koludur. Onların listesini buraya alıyoruz.

	Doğumu		İmamlığı ve ölümü	
	Hicri	Miladi	Hicri	Miladi
1- Ali b. Ebi Talip	23 önce	599	11- 40	632- 660
2- Hüseyin b. Ali	4(3)	625(4)	40- 61	660- 681
3- Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin	38	658	61- 94	681- 712
4- Muhammed Bakır b. Ali	57	676	94- 114	712- 732
5- Caferi Sadık b. Muhammed Bakır	83	702	114- 148	732- 765
7- Muhammed b. İsmail	132	749	158- 193	781- 808
8- Abdullah b. Muhammed (Ahmet el-Vefî)	179	795	193- 212	808- 827
9- Ali b. Abdullah (Muhammed el-Takıy)	198	813	212- 265	827- 878
10- Hüseyin b. Ahmed (Abdullah el-Radı)	212(228)	842	265- 289	878- 901
11- Ubeydullah b. Hüseyin (Muhammed el-Mehdî)	259	872	289- 322	901- 933
12- Muhammed b. Ubeydullah (el-Kaim bi Emrillah)	290	893	322-334	933- 945
13- İsmail b. Muhammed (el-Mensur Billah)	303	915	334- 346(43)	945957
14- Ma'd b. İsmail (el-Muizzlı Dinillah)	319	931	346- 365	957- 975
15- Nizar b. Ma'd (Alaziz Billah)	344	955	365- 386	975- 996
16- Mansur b. Nizar (el-Hakim Bi Emrillah)	375	985	386- 411	996-1020
17- Ali b. Mansur (el-Zahirli Iraz lidinillah)	395	1004	411- 427	1020-1035
18- Ma'd Ebu Tamim (el-Mustansır Billah)	420	1029	427- 487	1035-1094
19- Nizar b. Mustansır (el-Mustafa billah)	437	1049	487- 490	1094-1097
20- Ali b. Hizar (el-Hadî)	470	1077	490- 530	1097-1137

401 İslam Ansik. 5/1121, 6/335 vd. Arif Tamer, el-Karamita 47. Mustafa Galip, Alam el-İsmailiyye 48,57,58. M. Galip. Tarih el-Davet el-İsmailiyye 204, 231.

	Doğumu		İmamlığı ve ölümü	
	Hicri	Miladı	Hicri	Miladı,
21– Muhammed b. Ali (el-Muhtedî)	500	1106	530– 552	1137–WW
22– Hasan b. Muhammed (el-Kahir)	520	1126	522– 557	1159–1161
23– Hasan Ali b. Hasan (Ala Zikrihisselam)	539	1144	557– 561	1161–1165
24– Muhammed b. Hasan (E'la Muhammed)	553	1158	561– 607	1165–1214
25– Hasan b. Muhammed (Celaleddin Hasan)	582	1186	607– 618	1214–1221
26– Alaeddin Muhammed b. Celaleddin	608	1214	618– 653	1221–1255
27– Rükneddin Hurşah b. Alaeddin	629	1231	653 – 654	1255–1256
28– Şemseddin Muhammed b. Rükneddin	633	?	654– 710	1256–1310
29– Kasımşah b. Şemseddin	690	1290	710– 771	1310–1381
30– İslamşah b. Kasımşah	745	1344	771– 827	1381–1423
31– Muhammed b. İslamşah	722	1370	827– 868	1423–1463
32– Alişah b. Muhammed (el–Mustansır Billah)	807	1404	868– 880	1463–1475
33– (Abdusselam şah) Mahmud b. Mustansır			880– 899	1475–1493
34 Abbas b. Mahmud (Garib Mırza)			899–902	1493–1496
35– Nuriddin b. Garib Mırza (Ebu Zer Ali	842	1438	902– 915	1496–1509
36– Murad Mırza b. Ebuzer	868	1463	915– 920	1509–1514
37– Ali b. Murad (Zulfikar)	886	1481	920– 922	1514–1516
38 Nuruddin Ali b. Zulfikar	893	1487	922–957	1516–1550
39– Halilullah Ali b. Nuriddin	932	1525	957– 993	1550–1585
40– Nizar b. Halilullah	972	1564	993–1038	1585–1627
41– Seyyid Ali b. Nizar	1015	1606	1038–1071	1627–1660
42– Hasan Ali b. Şah Seyyid	1042	1632	1071–1106	1660–1694
43– Kasım Ali b. Hasan Ali	1090	1697	1106–1143	1694–1730
44– Ali b. Kasım Ali (Ebul Hasan)	1115	1703	1143–1192	1730–1778
45– Ali b. Ebul Hasan (Halilullah)	1153	1740	1192–1233	1778–1817
46– Hasan Ali Şah b. Halilullah Ali (I. Ağahan)	1219	1804	1233–1298	1817–1881
47– Ali Şah b. Hasan Ali (II Ağahan)	1246	1830	1298–1302	1881–1885
48– Muhammed Şah b. Ali Şah (III. Ağahan)	1294	1877	1302–1374	1885–1957
49– Kerimşah b. Ali b. Muhammed	1355	1936	1374–	1957–[402]

402 Mustafa Galip, Tarih el-davet el-İsmailiyye adlı eserinde bütün bu imamların hayatından tarih sırasına göre bahsetmekte ve sonunda da yukarı aldığımız listeyi vermekte ise de yaptığı bazı tarih yanlışlıklarını mümkün olduğu kadar düzeltmeye çalıştık. Onun için bu tarihleri ihtiyatlı almalıdır.

İsmailiyye'nin de kendi mezhebine batıniyye dediğini ve korkudan imamlarının gizli kaldığını ve propagandalarını gizli yürüttüklerini sık sık söylemektedirler. İlk bakışta bu gizlilik doğru görülebilir. Ama gizliliğin ölçüsü nedir ve ne olmalıdır. Bütün mesele bundan doğmaktadır. İslâmda her ne mezhep olursa olsun, gizliliği bu derece bir prensip ve temel öğreti olarak alan başka bir mezhebe rastlamak imkansızdır, demekten isnan kendini alamıyor. Diğer gizli (Batınî) mezhebler İsmailiyye ile ilişkisi olan veya onlardan ayrılan kollarda daha çok bulunmaktadır. Bu gizlilik günümüze kadar gelen bazı grup ve mezheblerde de mevcuttur. Araştırıcıların ve ilim adamlarının ve hatta karşıt mezheplerin en büyük sıkıntısı, gizli olan, kendi içine kapalı olan mezhepler hakkında doğru ve gerçek bilgi edinme imkansızlığıdır. Aralarında ne yaparlar, davranışları nedir, başkaları hakkında ne düşünür ve ne konuşurlar, inançları nedir amelleri nedir ve neyi gerçekleştirmek isterler, gayeleri nedir? Bu gibi gizli mezheplerle insan niye ilgileniyor, ne olursa olsun, ne yaparsa yapsın, ne düşünürse düşünsün başkalarına ne oluyor, demek doğru değildir. Çünkü insan hem fert olarak ve hem de toplum ve devlet olarak komşusu, vatandaşı ile ilişki kurmak zorundadır, ona göre harketlerini ayarlayabilmesi kendisi hakkında ne düşündüğünü bilmesi ile mümkündür.

Kuran-ı Kerim, gizli cemiyet ve toplantılara temas etmiş ve şöyle demiştir:

"Yardım yapmak, iyilik etmel veya insanlar arasını düzeltmek gibi iyilikleri önermeyen gizli toplantıların çoğunda hayır yoktur. Bunları Allah'ın rızasını kazanmak için yapana büyük ecir vereceğiz (Nisa 4/114)."

Burada esas ölçü, herkese iyilik yapmak ve kavgalı olanların arasını bulmaktır. Bunun için yapılacak her hangi bir konuşma, veya toplantı gizli de olur, aşikâr da olur, gizli yapılması kasden olabileceği gibi tabii olarak da vuku bulabilir. Hemen rastlayan iki üç kişinin mevcut problemi çözmek için bir kenara çekilip konuşmaları da gizli bir toplantı olabilir. Herhangi bir fakire yapılacak yardım konuşmasının gizli olması normaldir. O fakirin onurunu daha iyi koruyabilir. Ama eskiden bize intikal edenlere ve bugünkü gizli kalan ve davranan cemiyetlerin sadece kendi cemiyetlerine mensub olanlara yardım ettikleri, birbirini tuttukları inkar edilemiyecek derecede yaygındır. Buna da şunu ilave etmek zorunluğu vardır. Gizli cemiyetlerin ayrılmaz karakteri bu olduğu gibi aşikare çalışan

cemiyet ve grupların yardımlaşmaları ancak kendi mensupları arasındadır. Başka yabancı yani kendi cemiyetlerine girmemiş olan bir kimse onlara muhtaç olduğu zaman, kendi mezhep, cemiyet, ve partilerine girmeyi şart koşmak günümüzdeki cemiyetlerin, grupların da Kuran'a zıt olan karakterleridir. Hz. Peygamber gizli toplantıların ve onlarda konuşulanların çok açık ölçüsünü vermiştir: "İnsanların öğrenmesini istemediğin şey günahtır". Buna göre şu ortaya çıkmaktadır: İnsanlarla ilgili herhangi bir işin fikrin duyulmasını istemiyen kimsenin içerde başka, dışarda başka konuşması insanları çift karakterli yapmaya sürüklediği gibi başkalarını da şüpheye düşürmektedir. Madem gizli cemiyetlerin toplantılarında ve gizli grupların işleri ve düşüncelerinde kamu yararına zararlı bir şey yoktur, o halde niçin gizli yaparlar? Gizliliğin sebebi nedir? Burada söz konusu edilen gizlilikten maksat her şeyin gizli cereyan etmesidir. Yoksa her işin halka açık olması şart değildir. Ama sünnilerde gizli bir şey yoktur; tedrisleri, eğitimleri, ibâdetleri, münakaşa ve tartışmaları her şeyleri ortadadır.

VI- MEHDÎ VE MESÎH MESELESİNE KISA BİR BAKIŞ

Şîa fırkalarının, müslümanların ve özellikle sünnilerin üzerindeki tesirini en bariz şekilde, Mehdîlik nazariyesinde ve onun bir benzeri olan İsa'nın gökten inişine inanmakta görmek mümkündür. Ehli sünnet beklenen mehdî üzerinde gerçi İsa'nın gökten inişi üzerindeki kadar ısrarla durmamaktadır. Bunun bir sebebi Hz. İsa'nın tekrar geleceği inancının Kuran'ı Kerim'de geçtiği ayetlerin tevil edilmesiyle daha kuvvet kazanmış olmasıdır. Bu mehdîlik ve İsa'nın gökten inişi telâkkisinin tarihe mal edilişinin başlangıcını bulup ona göre İslam inancına nasıl sirayet ettiğini anlamak gerekmektedir. Bu incelememiz bütün bu teferruata müsâid olmadığı için sâdece önemli noktalara temas ederek konuya ışık tutmaya çalışacağız.

Rîvâyete göre İslâm Tarihinde Hz. Peygamberin ölümünü ilk defa inkâr eden kimse Hz. Ömer olmuş ve onun öldüğünü söyleyenleri tehdid ederek şöyle demişti:

"Münafıklardan biri Resulullahın öldüğünü iddia ediyor. Vallahi o ölmedi. Allah Musa ile sözleştiği gibi onunla da sözleşti[403]. Allahın Resulü dönecek ve böyle söyleyen insanların ellerini ayaklarını kesecektir"[404].

Müteakiben Hz. Ebu Bekir Hz. Peygamberin cesedi şerifini gördükten sonra çıkıp insanlara şu konuşmayı yaptı:

"Allah'tan başka tanrı olmadığına şehadet ederim, onun şeriki yoktur. Efendimiz Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim. Kitabın indiği gibi olduğuna dinin vazedildiği gibi,

403 Bakara 51 ve Araf suresi 142 inci ayette Hz. Musa'nın Tur'a gidip gelişine işaret ediyor.

404 el-Avasım minel-Kavasım 38. Yahya Haşim Hasan Fargel, Neşet el-Ara, vel-Mezahib vel-Fırak el-Kalamiye, 153, Mısır 1972. Hasan İbrahim H. İslam 1 / 150. Taberi Tarihi, 2 / 44.

hadisenin vuku bulduğu gibi, söylediği sözün söylediği gibi olduğuna şehadet ederim. Allah apaçık ve gerçektir. Ey İnsanlar! Muhammed'e tapan bilsin ki Muhammed ölmüştür. Allah'a tapan bilsin ki Allah ölümsüzdür ve diridir. Muhammed ancak bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Muhammed ölür veya öldürülürse geriye mi (putperestliğe) döneceksiniz. Geriye dönen Allaha hiç bir zarar veremez''[405].

Hz. Ömerin, Hz. Peygamberin ölmediğine dair ileri sürdüğü delil Mûsâ'nın Tur'a gidişidir. Hz. İsa'dan bahsetmemiştir Çünkü Hz. Musa'nın Tur'a gidişine Yüce Allah'ın ona söz vermesi ve müddet tayin etmesi Kuran'ı Kerim'de açıktır. Hz. Ömerin, Hz. Musayı zikredişi ayeti kerimeden kendi istidlallerine ve anlayışına dayanıyor. Buna rağmen, bahisde Musa ve İsa da zikredilmemektedir[406]. Hz. Peygamberin ölmediğini İsanın refedilmesine benzeten bir cemaat olduğu[407] zikrediliyorsa da bu cemaatın içinde büyük sahabilerin bulunmadığı anlaşılıyor. Bu cemaat Hıristiyanlardan İsanın ref'ini duymuş olabilir ve üzerinde imali fikir etmeden gelişi güzel nakledebilirler. Bunun için rivayet ve fikirlerde ilmî şahsiyet ve anlayış seviyesini, sözün söyleniş sebebini iyi incelemek ve ciddi değerlendirmek gerekir. Eğer İsa'nın ölmediği, göğe çıkarıldığı ve sonra geleceği Kuran'ı Kerim'de iddia edildiği gibi açık olsaydı Ömer, Musa'yı değil de İsa'yı misal verirdi ve İsa'yı misal vermek ve delil göstermek daha uygun olurdu. Böyle olmamasının sebebi İsa'nın ölmediği, göğe çıktığı ve kıyamet öncesi geleceği ilk müslümanlarca bilinmemektedir ve bunun için, muhtaç oldukları halde onun gökten ineceğini problem yapmamışlardır. Eğer Ebu Bekir Hz. Peygamberin öldüğünü bu şekilde açıkça belirtmeseydi veya herkes Hz. Peygamberin cenazesini gördüğünden dolayı bunu açıklamaya lüzum görmeseydi, Ömer de "ölmedi" demesinden vazgeçmeseydi, insanların içinde Hz. Peygamberin ölmediğini iddia eden olacaktı ve bunu da Ömer'e isnad edeceklerdi. Oysa Ömer'in ölmedi demesinin nekadar saçma olduğunu yanındakiler biliyordu ve şimdi biz de biliyoruz. Allah, Ebu Bekir'den razı olsun, böyle bir hurafeye saplanmayı önledi. Bu olay her hurafe ve akıl dışı olan olaylar için bir örnek teşkil etmelidir.

Fırak (tekili fırka) ve tarih kitapları Hz. Ali'nin ölümünden sonra Abdullah b. Harb ve Abdullah b. Sebe tarafından Ali'nin Hz.

---

405 Âl-i Imrân 3 / 144.

406 Buhari. 4 / 193–4.

407 Ebul-Fıda, el-Muhtasar fi Ahbaril-Beşer, 1 / 152.

Peygamberin vasîsi olduğunun ilk defa ortaya atıldığını söylerler[408]. Abdullah b. Sebe adında bir kimsenin bulunmadığına, onun hayali bir şahıs olduğuna dair fikirler ileri sürülmesi, bu nazariyenin mevcudiyetini ortadan kaldırmaz. Abdullah b. Sebe veya başka birinin ortaya attığı fikir zamanla gelişmeye uğramış görülmektedir. Bu hususta elimizde mevcut kaynaklara göre Abdullah b. Sebe, Hz. Ali'nin sağlığında onun Hz. Peygamberin vasisi ve yerine geçen halifesi olduğunu ileri sürer ve burada dayandığı fikir Yahudilikteki Jusha b. Nun'un Hz. Musa'nın vasîsi ve onun halefi olmasıdır[409]. Bu fikir Yahudilikte vardır, Juşa aslında İbrancada Hoşa veya Yehoşua olup, kurtarıcı manasına gelir. Juşa b. Nun genellikle ikinci Musa olarak kabul edilmektedir ve Musanın halefidir. Musa gibi Yahve (yaratan: Allah) nin huzuruna çıkmış. Musa'ya itaat edildiği gibi ona itaat edilmiş, Musa gibi İsraillileri Yahve'nin öfkesine karşı suçsuz çıkarmış, Musa gibi İsraillilerce saygı görmüştür ve Musa gibi bir takım mucizeler göstermiştir[410].

İslâmî kaynaklarda Abdullah b. Sebe'in Ali'ye sağlığında "Sen Sen" veya sonraki kaynaklarda zikredilen "Sen Tanrısın" sözünün pek revaç bulmadığı anlaşılıyor. Ama Ali öldükten sonra, onun ölmediğini iddia etmek ve onun tanrılığını veya tanrıdan bir parçanın onda bulunduğunu ortaya atmak suretiyle artık işi çığrından çıkarmış oluyor. Bu hususta ilk İslâm kaynaklarında değilde sonrakilerde onun veya Sebeiyye fırkasının bir istidlale gittiğini görüyoruz. Bu sefer Ali'yi bırakıp Hz. Muhammed'e dönmüşler, onun ölmeyip göğe çıktığını, bunda şaşılcak bir şey olmadığını, söylemişler. Hıristiyanların İsa'sı göğe çıkar da Müslümanların Muhammed'i niçin çıkmasın, o ondan aşağı mıdır, diyerek bu hususta da Kurandan bir âyete dayanmak istemişlerdi.

"Ey Muhammed Kuran-ı sana farz kılan Allah seni döneceğin yere döndürecektir" (Kasas 28/ 85). İbn Sebe bu ayetten Hz. Muhammed'in İsa'nın yeryüzüne döneceğini ve dönmesini anlattığını iddia etti. Ve İsâ'nın dönmesine inanan kimsenin Muhammed'in dönmesine inanmaması şaşılacak şey değil midir, diye mezhebini ortaya attı[411]. Oysa adı geçen ayeti kerimenin iniş sebebi, bilinmektedir, Hz.

408 el-Kummi, 20-21, J. Wellhausen, el-Havaric vel-Şia, 246, Abdurrahman Bedevi tercümesi, Nevbahti, 20.

409 Aynı Aynı yerler.

410 The Interpreter's Dictionary of the Bible 2/996.

411 el-Fark, 144-145,163, el-Tebsir 72.

Peygamber Medineye hicret ederken vatanı olan Mekke'den ayrılmak kendisine zor gelmiştir, bunun üzerine Cenabı Allah peygambere kendisini Mekke'ye döndüreceğine söz verdi. Âyetin mânâsı madem ki bu Kuran'ın sana inmesiyle vatanından oluyorsun, merak etme o Kuran'ı sana indiren seni vatanına kavuşturacak demektir.

Kuran-ı Kerim'de İsa'ya "Mesih" de denmektedir ve bazan İsa Mesih ve bazan yalnız Mesih ve bazan da sadece İsa olarak geçmektedir[412].

İbranca'da Mesiah ve Arapça'da Mesiha denmekte ve yağlanmış ve kutsallaştırılmış yani vaftizlenmiş anlamına gelmektedir. Yunancada "Christ" Mesiah'ın tercümesi ve yağlanmış, vaftizlenmiş tanrı adamı demektir[413]. Bu "meseh" fiilinden gelmektedir. Aslında bu "meseh" her hangi bir şeyi yağlamak, kalkanı, türsü, aletleri yağlamak gibi nesneleri yağlamakta kullanıldığı gibi bir şeyi veya insanı kutsallaştırmak için onları kutsal zeytin yağıyla yağlamak anlamında da kullanılmıştır[414]. Bundan sonra Mesiah, yağlanmak suretiyle kutsallaştırılan Kıral veya "Kâhin" din adamına denmiştir[415]. Yahudi geleneğinde Tevrat öğretisinde âhir zamanda Allah'ın göndereceği hükümdar manasında kullanılana gelmiştir[416]. Mesh kelimesi Arapça'da el ile sıvazlamak, meshetmek, eli bir şeyin üstüne sürmek anlamındadır. Araplar falancanın üzerinde güzellikten bir "meshe" yani bir parça vardır, güzellik ona dokunmuş ve sürülmüştür derler. İsa'nın da güzelliğine binaen ona Mesih dendiğini söyleyen Arap dilcileri yanında yağ sürülerek kutsallaştığını söyleyenler de vardır. (İbn Fâris, Mu'cem Mekayis 5 / 322, Zemahşeri Esâsul-Belagah 594 M. İsmail İbrahim, Mu'cem Elfazil-A'lâm el-Kurâniyye 2 / 203).

Yahudiler, ümitsizliğe kapılmalarını önlemek için, daima gelecek bir kurtarıcı beklemektedirler. Bu onların milli kurtarıcısı olacaktır. Bu kurtarıcı (mesiah) Davud soyundan olacaktır ama, melekler seviyesinde, Allahtan yana dünya hakimi olacak, İsrail halkını iktidara getirecek, onları aydınlık içinde idare edecektir[417]. Davud'un soyundan olan kıralın vazifesi Kudüs'ü kafirlerden temizleyecek ve Allahsızları yok edecek ve sonra kutsal halkın devletini kuracak, yabancılar bu

---

412 2 / 87, 4 / 157, 163, 171, 172.

413 Oxford English Dictionary Compacy Edition I / 407.

414 Abraham b. Şüşen, Milon Hadash, 2 / 927 (İbranca); Tevrat: Ehbar 8 / 10-12 Eşaya 21 / 5.

415 Milon Hadaş 2 / 930. Tevrat Ehbar 4 / 16.

416 The İnterpreter's Dictionary of the Bible 3 / 360.

417 Aynı eser 3 / 364.

devlete alınmayacaktır. Adil, hakim, kuvvetli ve günahsız kıral sadece Allah'a dayanacak ve kutsal bir devir açacaktır. Onun geliş gün ve saatını sadece Allah bilir. Ama bunun işaretleri vardır. Ne zaman dünyadaki fenalıklar zirveye ulaşırsa, harb, tâun, açlık ve bütün nizamlar alt üst olursa o zaman Mesih gelecektir[418]. Mesiah geldiği zaman düşman dünya kuvvetlerini, ki bunlar Yecuc, Mecuc, Bizans, Babil ve Edom adı altında toplanmışlardır, yok edecek, Kudüs'te Zion tepesinde İsrail'e ait kutsal hükümdarlığı kuracaktır[419]. Sonunda Mesiah da ölecektir ve tekrar dirilecektir. Yalnız Hristiyanlıkta ve yeni ahidde anlatılan bütün insanlar için eziyet çeken ve ölen Mesih anlamında bir Mesih Yahudilikte yoktur[420].

Burada anlatılanlar Yahudilerdeki Mesiah, Mesih anlayışıdır. Bu Mesihe verilen nitelikler, olduğu gibi ve bazan da biraz fazlasiyle, İslama intikal etmiş, ancak İslamda Mesih adı yerine Mehdî kullanılmıştır. Eski dinlerin kültürlerinin İslam düşüncesine ve kültürüne tesiri, özellikle Hadisi Şerif ve Tefsirlerdeki İsrailiyat denilen fikir ve hikayeler hakkında eskiden olduğu gibi, yeniden de müstakil eserler yazılmakta ve incelemeler yapılmaktadır.

"Eski günler tekrar gelecek, gökteki bulutlar içinde insan oğlu (Allah'ın oğlu İsa) gelecek, iktidarı, şerefi ve Allahtan Kırallık sultasını alacak ve bütün milletler ve dinler ona hizmet edecek. Allahın kırallığı, İsrail'in bütün dünya krallıklarına hükümranlığı gibi gerçekleştirilecek ve Allah'ın göndereceği Mesih O'nun kutsal halkının kralı olacaktır"[421].

İnsanlar sıkıştıkları, zorda ve darda kalıp hiç bir maddî yardımın gelmesinin imkansızlığını gördükleri zaman, yaşama arzu ve ümidini kaybetmemek için, Tanrıya yönelmişler ve ondan yardım dilemişler ve O'nu kendilerinin kurtarıcısı kabul etmişlerdir. Aslında bu inancı Allah insanın ruhuna koymuştur ama, insan, etrafındaki dostları, yardımcıları ile meşgul olurken Allahı hatırına getirmez O'nu unutur. Bütün dostları ve yardımcıları çekilip gittiği zaman, ise kendi başına kalır ve içine ve kendi imkan ve yeteneklerine döner ve o zaman Allah'ın varlığını içtenlikle doğruca idrak eder ve O'nunla başbaşa olduğunun farkına varır. Fert olarak böylece herkes Allah'la

418 Aynı yer.

419 Aynı yer.

420 Aynı eser 3/365.

421 Hans Lietzman, A History of the Early Church 1/25, 5.6. Yuhanna (incil) 1/47-51, The İnterpreter's Dictionary of the Bible 4/415.

teması kendisi kurar. Ancak bir toplum ve cemaat kendini böyle bir durumla karşı karşıya bulunca, o toplum toplum olarak Allah'a baş vurmak ve ona yalvarmak için içinden bir önder seçer ve Allah'la temaslarını o zatla temin eder. Yüce Allah da insanı rehbersiz bırakmıyacağı için bazı yeteneklerle böyle bir kimseyi de techiz eder ve gönderir. Bunun biraz daha özelliklerle gönderilenine peygamber denir. Ama her zaman üstün yeteneklerle peygamber gönderilmez.

Yahudilerde peygamber gelip geçtiği için ve peygamberler de ilerde bir kurtarıcının (Mesiah) geleceğini haber verdikleri için Milattan önce sekizinci yüzyıldan beri bir Mesih beklemeye koyulmuşlardır. Hâlâ da beklemektedirler. Hz. Mesih-İsa'yı kendilerine gelen Mesih kabul etmemişlerdir. Özellikle bu Mesih beklemesi başka devletlerin ve milletlerin Yahudilere olan baskısı, haksız ve zalimce idareleri esnasında daha belirli hale geldi. İslama Mehdi olarak geçen bu görüş aynen devam etmiş ve etmektedir. Her ne vakit yüksek idare memleketi zulme ve haksızlığa sürüklemişse Mehdi adı altında isyanlar baş göstermiştir.

İşte bu Mesiah (Mesih) fikriyle beslenen Yahudilerin dinlerine Miladdan önce Antiochus IV Epiphanes (175–163) zamanından sonra müdahale edilmiş ve putperestliğe (Helenism) zorlanmışlardır. Buna karşı Yahudiler isyan etmiş ve Makkabiler tarafından müstakil bir Yahudi devleti kurulmuştu (163–42 B.C.) ve Allahın hükümranlığını yer yüzüne getirecek bir Mesih'in beklenişi Yahudiler arasında canlı bir hareket meydana getirmişti. Ama Mesih'in nasıl bir şey olacağı hususunda münakaşa başladı. Kimi Davud'un Krallığını ihya ederek fatih bir kıral olacağını düşünmüş, kimi de son zamanda ateşten kanat içinde gelen tabiat üstü bir varlık olarak görmüştür[422]. Romalıların Miladdan önce 63 yıllarından sonra Filistin'deki zâlimâne idareleri Yahudileri gittikçe şuna daha kuvvetli inandırmaya yetti. Allah bu kadar haksızlıkların ve zulmün uzun zaman devam etmesine izin vermez[423]. Burada W. Mcneil bir Yahudilik mezhebi olan Hristiyanlığın Yahudilerin dışında putperest dünyada bir din olarak nasıl kabul edildiğini anlatır.

Babil esaretinden sonra dağılan Yahudiler Helenleşmiş ve şehirleşmiş dünyanın fikir ve geleneklerinin ister istemez tesirinde kalmış-

422 Bu gök Allah'ın nitelenemez azametini göstermek üzere açıldığı zaman olacak. Yahudiler Ahir zaman fikrini Irakta iken Zerdüşt dininden almış olabilirler. The Rise of the West, W. Mcneil 340. Demek daha önce Yahudilerde ahiret fikri yoktu.

423 William McNeill, The Rise of the West 340.

lardı. Bir çok Yahudiler Yunanca'yı ana dili gibi konuşmuş ve oldukça hatırı sayılır miktarda putperest Yahudileşmişti. Fakat bu Yahudileşenler kendilerinin eski adet, fikir ve hislerini devam ettirmişlerdi. Bu durum ve çevrenin baskısı bir çok Yahudi toplumuna yarı Helenleşmiş bir karakter vermişti. İnsanlar İskenderiyeli Philo (20 B.C. 50 A.D.) gibi kimselerin Yahudilik inançlarının yayılmasını istemiyordu. Yahudiler ve Yunanlılar arasındaki bu barışma Hıristiyanlığın, bir Yahudi mezhebi durumundan putperest dünyanın çoğunluğunun tâbi olacağı bir din haline dönüştürecek yolu hazırlamıştı[424].

Hz. İsa'nın Milattan önce 4 yılında doğup Milattan sonra 29-30 yıllarında öldüğü tahmin edilmekte olup bir yıldan üç yıla kadar peygamberlik yaptığı ileri sürülmektedir[425].

İsa b. Meryem Galile'nin Nasıre[426] şehrinde büyümüştü. Vaftizci Yahya (John) hapsedilip halkın önüne çıkmaz olunca, İsa (Jesus) Galile'ye dönmüş ve Yahya'nın yerine vaiz vermeye başlamıştı. Fakat vaizi değişik oldu. Dinleyicilerini gelecek hüküm gününün alevli ateşiyle tehdid ederek korkutmuyordu. Bilakis, Allah hakkında ve Allah'ın hükmünün mahiyeti ve künhü hakkında konuşuyordu[427]. Ama İsa vaizle kalmayıp kendi görevinin ilahî aslını gösteren mucizeler de ortaya koydu[428]. Hapiste olan Yahya (John) halefinin (İsa) işlerini ve halkın onun hakkındaki fikrini duyunca, onun hakkında inceleme yapıp şu soruyu sordurdu: "Gelmesi beklenen sen misin? Yoksa başka birini mi bekleyeceğiz". Bunun cevabı İsa'nın sözünü yansıttı "Körler görüyor, topallar yürüyor, Abraşlar temizleniyor, sağırlar işitiyor ve ölüler diriliyor, fakirler müjdeleşiyor ve benden şüphelenmeyene müjdeler olsun[429]. Sonraları İsa arkadaşlarına sordu

424 W. McNeill The Rise 341.

425 Vergilius Ferm, Encyclopedia of Religion 393.

426 H. Lietzman, 1 / 48. Arapça'da bu şehir adına nisbet edilmemiş ve Kuran-ı Kerim'de de aynı şehre nisbet edilerek Nasraniyye ve çoğulu Nesara kullanılmış olduğundan İsa b. Meryem'in getirdiği dinin özel dı olmuştur. Böylece İsa'nın doğduğu yerin adı getirdiği dinin adı olmuştur. Ama bizim Türkçe'de kullandığımız Hristiyan ve Hristiyanlık" "Mesiah" kelimesinin Yunanca tercümesi olan "Christ" adından türemiş bulunan Christian kelimesinin Türkçe söylenişidir. Hiristiyanların inanışına göre Hz. İsa'nın babası Yusuf olup erken ölmüş ve James, Joses, Jurde, Simon adlarında dört erkek kardeşi ve bir kaç kızkardeşi olduğuna inanılır (aynı yer).

427 Aynı eser 1 / 49

428 Aynı eser 1 / 50.

429 Metta 11 / 2-6 Luka 7 / 18-23.

"İnsanlar benim kim olduğumu soruyorlar" Peter "Sen Mesih'sin" cevabını verince, İsa doğru söylediğini anladı[430].

İsa tekrar Ahdi Atik (Tevratın) emrini ele aldı. Bütün kalbimizle Allah'ı sevmeliyiz, komşularımızı da kendimiz gibi sevmeliyiz. Fakat o bundan bir netice çıkardı, o da dinin insanın bir iç (gönül) işi olduğudur. Bu emir icabı düşmanları da sevmek insanın tabii duygusuna zıd geliyordu. Emri yerine getirmekte de ne mükâfaat ve ne de intikam hissi olmayacaktı. Aynı şekilde yemin etmeyi ve boşanmayı yasaklamak suretiyle Musa'nın Şeriatına karşı gelmişti[431].

İsa'nın Musa şeriatına yeni istikametler vermesi üzerine Musa şeriatına sıkı bağlı olan Ferisiler tarafından itiraza uğradı. Ve sıkı bir şeriatçı olan Ferisiler İsa'ya karşı senpatiyi kestiler. Şeriatı kötüleyen İsa'nın işleri ve sözlerinden dolayı Ferisiler ondan nefret ettiler ve onu sahte bir peygamber olarak takip etmeleri gerekti. Eğer İsa gerçekten Mesih idiyse mutlaka onlarla çarpışmaktan kaçmazdı ve davasının bir kısmından da feragat edemezdi[432].

İsa kendisini İnsanoğlu (Allahın oğlu) olarak anlattı ve bunun Mesih'i manada olduğu açıkça anlaşılmıştı. Bundan ötürü İsanın öğrencileri ve bir çok kimse onu Mesih olarak kabul etmişlerdi.[433]

İsa siyasi emellerden ve milliyetçi mesih fikrinden oldukça uzak duruyordu. Oysa, bu milliyetçi mesihlik görüşü Yahudileri Romalılardan kurtarmayı amaçlıyordu[434].

İsa'nın Kudüs'te uzun bir müddet kalması neticesinde halk arasında kendisine uyanlar çoğaldığı gibi bu durum karşısında Ferisiler ve Sadukiler tesiriyle de düşmanlığı çoğaldı. Bunun üzerine Sanhedrin hemen İsa'dan kurtulmaya karar verdi. Bu, kimseyi

430 H. Lietzman 1 / 51.

431 Hans Lietzman 1 / 52.

432 H.L. 1 / 55. Ferisi kelimesi İbrancada Feruş (peruş, İbrancada başta olan F harfi P gibi okunur) dur. Bu kelimenin Arapça okunuşu Ferisidir. İbrancadan bu kelimenin kökü iki ana manaya geliyor: Ayrılmak ve açıklamak, (Abraham İbn Şuşan, Milon Hadaş 3/ 1355, Reuben Avinoam, Compendious Hebrew English Diction ary 306). Kudüs yıkıldıktan sonra yayılan bu Ferisiler et yemez ve şarab içmezlerdi. Bunlar Sadukiler mezhebine karşı mezhep teşkil ederdi. Yazılı ve şifahi olan Şeriata bağlıydılar. (İbn Şuşan age. 1336, Webster Newworld Dic. 1097, College Edition, Yaşar Kutluay, İslam ve Yahudi Mezhepleri 156, 166, Meydan Larouse 4/ 603.

433 H. Lietzmann 1 / 56.

434 H. Lietzmann 1 / 58.

heyecana vermeden ve passover[435] den önce yapılacaktı. Ama sadece iki gün kalmıştı[436].

İsa Zeytin bahçesinde ibadetini yaptıktan sonra geceleyin öğrencileri arasında tevkif edildi. Tevkif esnasında öğrencileri kaçmış ve sadece Peter geri dönmüştü. Kalabalığa karışarak efendisini takip etti. Markus'un anlattığına göre geceleyin Sanhedrinin toplantısında Büyük kahin Caiaphas'ın başkanlığında birinci karar olarak İsa'nın mabedi yıkıp yerine üç günde bir mabed yapmayı istediği, buna şahitlerin raporu uymadı, İsa ise hiç bir suçlamaya cevap vermedi. Bundan sonra Büyük kahin önemli sorular sordu. "Sen Mesih misin, en yücenin oğlu musun? evet cevabını verdi ve şu kehanette bulundu: Allah'ın sağ yanına oturacak ve insanoğlu olarak gök bulutları içinde dönecektir. Bunun üzerine Büyük Kahin onu ölüme mahkum etti[437]. Ama Büyük Sanhedrinin[438] ölüm cezası verme hakkı yoktu. Bunun üzerine Yahudi otoriteleri İsa'yı bir asi olarak Roma idarecelerine teslim etmeyi uygun buldular. O zaman (26–36 A.D.) larda Kudüs'te Romalıların en büyük idare amiri Pontius Pilate olup Yahudilerin Pesah bayramında taşkınlıklar yapmalarını gözlemekte idi. İsa bu Pontius Pilate "Yahudilerin kralı olarak ihbar edildi ki bu siyasi manada tahrik edici Mesih demekti. Kısa bir soruşturmadan sonra Pontius Pilate İsa'nın götürülüp kamçılanarak çarmıha gerilmesini emretti. Nisanın on üç veya on dördünde bayram arefesi günü öğleden sonra çarmıhta can verdi. Sanhedrinin dindar üyesi cesedi çarmıhtan indirdi ve gömdü. Bizim öğrencilere dair fazla haberimiz yoktur. Peygamberlik tamamlandı. Çoban öldürüldü ve koyunlar dağıldı. Mesihlik fikri de sona erdi[439].

Çarmıha gerilerek ölen ve gömülen İsa ölü olarak kalmadı. O öğrencilerine göründü ve onlar tarafından da görüldü. Önce Peter'e, sonra on ikisine ve daha sonra da beş yüz kişiden fazlasına bir anda gözüktü.

---

435 Passover: İbranca'sı Pesah olan bu bayram Yahudilerin Mısır eseretinden kurtulduklarının bayramıdır. Bu bayramda mayasız ekmek yenir.

436 H.L. 1 / 59.

437 H. Lietzmann 1 / 59–60.

438 Miladdan önce üçüncü asırdan beri Yahudi devletlnde Yüksek mahkeme kurulunun adıdır. Aslında iki türlü Sanhedrin vardı. Biri siyasi ve idari işlerdeki adaleti yürür ve Büyük Kahinin başkanlığı altında idi, diğeri din işlerine bakardı. Her bir Sanhedrin yetmiş veya yetmiş iki üyeden teşekkül ederdi (Encyclopedia of Religion Vergilius Ferm's edition 687).

439 H. Lietzmann, A History of the Early Church 1 / 60.

Bu hususta Paul'un Korintos'lulara yazdığı birinci mektubu (1–6) ile Markus'un (16/7) İncilinde daha fazla bilgi verilmektedir. Mezardan kalkan Rabb'ın öğrencilerine görünmesi ilk defa Galile'de vuku buldu. Peter orada onu tekrar gördü ve on iki arkadaş orada bir araya geldi ve Kalkan Rabbin görevine güven duydular. Bunun üzerine Kudüse gitmişler ve orada Kalkan Rab beşyüz kişiye de görünmüş ve geleneğe göre bu onları kilise teşkilatını kurmaya sevketmiştir[440].

Mesih kendini Kudüste göstermeğe mecburdu. Çünkü Ustazın ölümü gerçekten orada vuku buldu. Bundan ötürü Allahın hükümranlığını bütün kudret ve azamet ile kurabilmek için gök bulutlarına binerek debdebe ile dönmesi gerekmektedir[441].

Müslümanların çoğunluğunun sandığı gibi Hıristiyanlık, cemiyetle, milletle ilgisi olmayan sadece ruhi temizliğe önem veren bir din değildir. Daha ilk çağda cemiyetle ilgilenen bir din olduğunu en yetkili bilginleri bildirmektedir. Günümüzde bu konuda Hıristiyan bilginlerinin hararetle savundukları şey dinlerinin devletten ve cemiyetten ayrılmaması istikametindedir. Burada sadece İsa'nın ilk davetinin mahiyetini anlatan bir metni nakletmekle yetineceğim.

"İsa yeni bir inanç getirmedi. O sadece kendi şahsiyetiyle Allah ile ve Allah'ın önünde kutsal bir yaşantıyı ortaya koydu ve bu yaşantı sayesinde din kardeşlerini Allah'ın Hükümranlığı için kazanmak üzere kendini onların hizmetine verdi. Bu şu demektir; onları bencillikten uzaklaştırmak, dünyadan Allaha götürmek, tabii bağlantılardan ve tezatlardan sevgi birliğine götürmek ve onları ebedi krallığa ve ebediyet hayatına hazırlamaktır. Ama o, Allah'ın hükümranlığı için böyle çalışırken, halkının siyasi ve dini toplumdan

440 H. Lietzmann 1/61.

441 Hans Lietzmann 1/62. Eserinden özetlemeler yaptığımız, Prof. Hans'in kim olduğuna iki kelimeyle temas etmek gerekmektedir. H. Lietzmann 1875 yılında Düsseldorf'ta doğdu. Gençliğini Luther'lilerin şehri Wittenbergde geçirdi. Bonn Üniversitesini bitirdi. 1896 yılında "İnsanoğlu"nun tabirinden İsa'nın kasdedildiğini açıklayan önemli bir makale yayınladı. 1900 yılında Bonn Üniversitesinde Kilise Tarihi okutmanı oldu. 1905 te Jane Üniversitesinde Kilise Tarihi doçenti oldu, 1908 de Profesör oldu ve Kilise tarihini okutmaya devam etti. 1924 de Profesör Lietzmann Berlin'de Harnack'ın meşhur kürsüsüne tayin edilerek onun halefi oldu. Kaynak olarak kullandığımız "İlk Kilise Tarihi" adlı eseri iki cilt olup birinci cildi "Hiristiyan Kilisesinin Başlangıcı" ikinci cildi de "Dünya Kilisesinin Kuruluşu"na aittir. Bu eseri kırk küsür yıllık ilk orijinal kaynaklar üzerinde çalışarak hazırlamıştır. İngilizce tercümesi Bertram Lee Woolf tarafından yapılmıştır. İlk tercüme baskısı 1905 yılında yayınlandı.

elini eteğini çekmemişti ve öğrencilerini de o toplumu ihmal etmeye özendirmemişti. Bilakis, İsa Allah'ın hükümranlığını millete (Yahudilere) verilmiş sözlerin yerine getirilmesi ve kendisini de milletin beklediği Mesih olarak nitelendirmiştir"[442].

Bizim İsa'ya burada bir kaç kelime ayırmamızın sebebi onun Şiilikteki Mehdî ile ilgisini vurgulamaktır. Bunun için önce onun Hıristiyanlarca nasıl anlaşıldığını ve anlatıldığını tesbit edip İslam inancına nasıl ve ne biçimde tesir ettiğini ortaya koymaya çalıştık. Bu hususta da İsa hakkında bizi iki nokta ilgilendiriyor. Ölümü ve tekrar dünyaya dönüşü.

İsa'nın öldüğü inancı Hıristiyanlarda ilk inanç basamağıdır. Çünkü, insanların günahlarını affettirmek için onun ölmesi gereklidir. Ölmek suretiyle ve ölümü tatması insanların günahlarını Babasının katında affettirmenin sebebidir. "İsa bizim günahlarımız için öldü"[443].

İsa'nın çarmıha gerilmesi bütün bilgilerin merkez noktası olmuştu, aynı şekilde inananların çoğu (Lord) Rabb'ın ölümünün anlatılmasını İsa hakkında verilen vaizlerin gerekli konusu olarak kabul etmeleri lazımdır[444].

Öğrencilerin İsa hakkındaki kesin kanaatı, Onun ölü olarak kalmayıp Allah tarafından yükseğe kaldırılmış olmasıdır. Öğrencilerin İsa hakkındaki tecrübeleri onun ölümünün kesinliği kadar öldükten sonra da kesinlikle onu görmüş olmalarını anlatmalarıdır[445].

"İsa kabre gömüldüğü ve üçüncü gün kaldırıldığı"[446] ve "onu" ağaçtan indirip kabre koydukları fakat Allah'ın onu ölüler arasından kaldırdığı"[447] "O cehennemde bırakılmadı ve cesedi de bozulmadı"[448] ifadeleri dirilmenin cesedle olduğuna delil gösterilmektedir. Mezarın boşalması davası dirilmenin ispatı için kullanılmaktadır. Çünkü o zamanki Yahudi inanışına göre cesedsiz dirilme veya ruhi dirilme saçma olduğundan cesedle dirilme ortaya atılmış ve cesedle dirilmenin olması için de cesedin kabirden kalkması gerektir[449]. İşte bunun için ka-

442 Adolf Harnack, History of Dogma, 1 / 41-42.
443 Paul, Korintus'a İlk Mektup 15/ 3.
444 A. Harnack 1 / 83.
445 Age 1 / 85.
446 I Korintus 15/ 4.
447 Elçilerin İşleri 13/ 29-30.
448 Elçilerin 2/ 31.
449 The İnterpreter's Dictionary 4/ 46.

birden cesed de kalktı iddiası ortaya atıldı. Ancak kabrin boş olması kabri ziyaret eden kadınlardan mubalağalı bir şekilde rivayet edilmekte ama aralarında tafsilatta farklar bulunmaktadır[450]. Bütün bu rivayetlerdeki ihtilafların hiç biri nakledilenin mevsukiyetini zayıflatmaz. İsa kefene sarılmış Cuma akşamı Kudüs'ün dışında taş mezara konmuş, pazar günü gelen kadınlar mezarın ağzındaki taşın yuvarlandığını görmüşler ve cesed yokmuş. Taş insanlar tarafından yerinden oynatılmış ve cesedi de alıp götürmüşler. "Tanrıyı mezardan aldılar ve nereye koydukalarını bilmiyoruz"[451]. Zamanımızın bilginleri bu rivayetleri aklî bir şekilde izah etmekten vazgeçmişler ve onları oldukları gibi bırakmışlardır. Bütün hikaye çarmıha gerilmiş Mesihin ruhi safiyetini itiraf ile başlayan mitolojik bir örnek olarak görülmektedir. Meselenin ciddi bir iddia olarak İncillerden önceki her hangi bir delil ile ispatlanması imkansızdır. Bütün hikaye mezarın boş olması ile, bu hususta olabilir ki kadınlar cesedi umdukları gibi bulmuşlar, olabilir ki mezara hiç gitmemişler, ve belki de ilk yerde mezar yoktu. Gerçekten, çok kimse, boş mezarın öğrencilerin inancına sebeb olduğunu hala daha kolay inanılır bulmakta ama öğrencilerin inancı boş kabri icad ettiğini düşünmemektedirler"[452].

Bir Hıristiyan aliminin bu ifadeleri göz önünde bulundurulmaya değer. Burada tarihi mesele ile inanç meselesini açıkça birbirinden ayırmak lazımdır. Aşağıdaki hususlar tarih bakımından kesinlik gösterirler.

1– İsanın muarızlarından hiç biri onu ölümünden sonra görmemiştir.

2– Öğrenciler (ona inananlar) ölümünden sonra İsa'yı gördüklerine kani oldular.

3– Bu görünümlerin sayısı ve ardı sıra oluşu kesinlikle teyid edilemez.

4– Öğrenciler ve Paul İsa'yı sadece çarmıha gerilmiş bir cesed ile değil semavi bir debdebe içinde onu görmenin şuuruna varmak istiyorlardı. Öyle ki İsa'nın görünüşünün inanılmaz sayılması, - ki cesedin kapalı kapılardan geçtiğinden bahsediliyor, - onun kesinlikle maddi cesedi olmadığını gösteriyor.

---

450 Matta 28/ 1 vd. Markus 16/ 1 vd. Luka 14/ 1 vd. Juhanna (John) 20/ 1 vd. Bak: The İnterpreter's Dictionary 4/ 46.

451 Juhanna 20/ 2.

452 The İnterpreter's Dictionary of the Bible 4/ 47.

5- Paul, kendisine verilmiş olan İsa'nın tecellisini sonraki görünümleri ile hiç mukayese etmiyor, fakat diğer deyimle onları şu kelimelerle anlatıyor: "Ben doğmadan beni ayırıp beni nimetiyle çağırdığında"[453] ve bunu ilk elçilerin(resul) gördüğü görünümlerle aynı seviyede tutuyor.

Ama, üçüncü günde mezarın boş olmasına gelince, bu asla tarihi kesin bir gerçek olarak kabul edilemez. Bu görünümün hikayesiyle birleştirilmiş olarak ortaya çıkıyor. Daha doğrusu, Paulun tekrar dirilişi tasvir ettiğine göre de, doğrudan doğruya istisna edilmesi gerekir (Bak: I Korintus). Bundan şu neticeler çıkar:

1- İsa'nın ölü cesedinin basit bir canlanışı olarak dirilişini gösteren her kavram asli bir kavram olmaktan uzaktır.

2- Genellikle İsa'nın kalkmış olmasıyla ilgili hayalinin, meseleye İsa'nın şahsi değer ve muhtevasından ayrı olarak bakan her hangi bir kimseye göre, varlığı söz konusu olamaz. Çünkü, gerçek şu ki, İsa'nın arkadaşları ve ona bağlı olanlar onu görmüş olmaya inandırılmışlardı. Özellikle bunlar İsa'nın kendilerine semavi bir debdebe içinde göründüğünü anlatmaları, tarihi gerçekleri tesbit hususunda ciddi olanlara İsa'nın mezarda devam etmediğinin faraziyesinin sebebini hiçbir şekilde vermez[454].

Mesihlik inanışı hala devam etmekedir. İsa geldi gitti, yeni bir din getirdi ve Yahudilikte inanılan Mesih olduğunu ilan etti. Yahudilerden ona inananlar ona Mesih diye inandılar. Buna rağmen kesin olarak öldükten ve göğe kaldırıldıktan sonra gene de kendisine inananlar arasında bu Mesihlik inancı ortadan kalkmadı. Çünkü işini tamamlayamadan önce çarmıha gerildi. Belki tabii bir şekilde ölseydi, kendisinden bekleneni yapacaktı ve bir daha dünyaya inip adaletle hükmetmeğe ihtiyaç kalmayacaktı. Aslında "bu" ihtiyaç kalmayacaktı" sözü bir ihtimal ve faraziyeden ibarettir. Bugünkü siyasi ve sosyal problemleri çözmek zorlaştığı zaman veya çözüleceğinden ümıt kesildiği zaman insan onları çözecek bir önder beklemekte ve onu ayrıca propaganda bile etmektedir. İşte Yahudilikteki Mesih başka ad altında her toplumda bulunma şansına sahip olmaktadır.

Yahudilik'teki Mesih inanışına değinmiştik. Burada bir özetleme yapacak, olursak Mesih bu gibi siyasi ve sosyal zulüm ve haksız-

453 Galatya 1 / 15.

454 A. Harnack, History of Dogma, 1 / 85-86 not.

lıkları kaldıracak, milleti hürriyete kavuşturacak bir kurtarıcıdır. Tevratta "mesih" bir kimseye verilmiş özel bir isim olarak değil bir sıfat olarak geçmektedir. "Mesih" sıfatı kırallara, büyük kahinlere verilmiştir.

Çünkü bunlar başa geçerken merasim yapılır ve başlarına yağ dökülerek yüksek vazifeye kutsallaştırılarak oturtulurdu. Bugün bu iş yemin ettirilerek yapılıyor. Zira milletin mukadderatına hakim olanlardan hata etmeme hususunda bir garantiye sahip olma eski çağlardan zamanımıza kadar insan oğlunun ihtiyaç duyduğu bir tutamak olmuştu.

Mesihlik inanışının Yahudilerde ortaya çıkmış oluşu ister istemez insanın aklına, bu inanışın devlet, imparatorluk kurmuş milletlere has olduğu fikrini getirmektedir. Tekrar böyle bir iş ve faaliyet gösterme ümidi olan milletlerde ortaya çıkıyor. Mesela Yahudiler devlet ve imparatorluk kurduktan sonra ve M.Ö. 580 yılında bu kırallığın yıkılması ile onlarda tekrar devlet kurma azmini bir mesih inancı içinde sürdürmeğe başlamışlardır. Bu da gene aynı Kırallık soyundan yani Davud'un soyundan[455] birinin gelmesini beklemek suretiyle tarihten kendine bir destek bulmuştu. Kudüs bu düşüncenin dünya çapında ruhani merkezi kabul edilmiş olup M.Ö. 70 civarında Makkabilerin idaresi de çöküp Yahudiler tamamen Romalıların dini, siyasi ve sosyal baskısı altında ezilmeğe başlayınca artık bir mesihin (Allah'ın yağlanmış adamı) gelmesini bekleme arzusu gitgide kuvvetlenmişti. Her nekadar Allah'ın yağlanmış adamı tabiri kullanılıyorsa ve böylece peygamberlikle ilgisi bulunuyorsa da, diğer deyimle bu peygamberimsi ümitler "songünler'e ait olduğu gibi siyasi kurtarıcı (mesihlik) ümitlerine bağlıdır, asla inanç niteliği veya akide esası olarak düşünülmemiştir[456].

Buna göre bugün dünyaya geniş bir propagandaya girişen Mesihin tekrar gelişi inancı üzerine dayanan ve gelip Allah'ın adına hükmedeceğini yayan Yahova Şahitlerinin çıkış noktalarını daha açık anlamak kolaylaşır. 1983 Türkiye'sinde Yahova şahitliğinin hurafelerine inanan zavallı yüksek tahsilli kimseler bulunmaktadır. Batıl itikatlara dayanan batıl mezhepler kuruluyor.

Yahudilikteki mesih inancı ve onun biçimlenmiş şekli olan Hıristiyanlıktaki İsa'nın mesih olarak tekrar dünyayı idareye gelme

455 Encyclopedia of Religion, V. Ferm Edit, 485,486.
456 Ag.y.

inancı ister istemez aynı peygamberler ve din geleneği üzerinde gelmiş olan İslam'a inanan müslümanları da etkilemiştir. Mesih mehdi olarak önce şii fırkalarında sonra sünnilerde inanılmaya başlanmıştır. İsa'nın gelişinde bir değişiklik olmadan doğrudan kabullenmiş ve sünniler onun gelişini kabul edip etmemekte bir birine girmiş ve hatta birbirlerini kafir veya en azından dinden çıkmış sapık kabul etmişlerdir[457].

İbu Haldun bu konuda nakledilen hadisleri yeterli derecede kuvvetli bulmamıştır.[458] Yahudilik'teki Davud'un soyundan mesih inancı şiilikte ve sonra sünnilerde Ali ve Fatıma soyundan bir mehdinin gelmesi inancına yer verilmiştir. Kuran-ı Kerim'de mehdi zikredilmemiştir. Hz. İsa ancak Hıristiyan'ların inancının yanlışlığını ortaya koymak için zikredilmiştir. Bu ayetler için Hz. İsa'nın ölümü ve ref'i de söz konusudur.

Kur'anı Kerimi Anlamının Metodu:

Kuran-ı Kerim'i anlamanın bir takım kuralları vardır. Bunlardan ben sadece bu konuya yardımı olacak bir kaç tanesini hatırlatacağım.

1- Kuran-ı Kerim'i tefsir eden âlimler ayetlerle uzaktan ve yakından ilişkisini gördükleri fikirleri geniş kültür verme gâyesiyle tefsirlerine almışlardır. Fakat âyet ancak o şekilde anlaşılmalıdır ve başka şekilde tefsir edilemez demek istememişlerdir. Elbette tefsir okuyanın hangi fikrin ayete uygun olup olmadığını ayıracak ve bilecek derecede bilgin olması gerekir. İlim adamı her türlü bilgiye muhtaçtır ve onların içinde yanlışını doğrusundan ayırt edecek kendisidir. Bunun için fazla tahsili olmayanların tefsirde böyledir diye hemen bilgiçlik taslamaları doğru değildir. Bu hususta ilim adamına yön veren başka bir deyim de şudur. Alimlerin ihtilaflarını ve ayrıldıkları fikirlerini bilmeyen kimsenin ilimine güvenilmez. Bunun anlamı eğer bir kimsenin fikrine bağlı kalır ve sadece onu bilirse, başka birinin fikriyle karşılaştığı zaman önceki fikrinden vaz geçmek zorunda kalır. Oysa daha önce bu fikri bilmiş olsaydı, birincisini baş tacı etmezdi. Ama ikinci fikrin kuvvetli delili karşısında yine de birin-

457 Bu hususta çok kitap yazılmıştır. Ben sadece ün yapmış koyu hanefi olan büyük âlim Muhammed Zahid Kevserinin yazdığı "Nezrat'un Âbireh" adlı eserin dediğim hususta kafi fikir vereceğine inanıyorum. Bu zatla karşılaşmadım, ama, bana yazışma suretiyle "İcazet" vermiştir. Basılışı 1943 Mısır. küçük boy 67 sayfadır.

458 İbn Haldun'un Mukaddimesi, M.E. Bakanlığı Tercümesi 2/152-216. Kütübüsitte ve diğer hadis kitaplarındaki hadisleri toplar, hem hadisler ve hem ravileri hakkında hadis alimlerinin tenkitlerini nakleder. Ve bu hadislerin hiç biri ile mehdi ve dolayısıyla İsa'nın nüzulü meselesinin ilmi ve inandırıcı bir kanaat vermemekte olduğunu açıklar.

ciye bağlı kalırsa, ilme karşı inat etmiş, kötü ve gülünç duruma düşmüş olur. Aklı başında her hangi bir kimse kendisini bu duruma düşürmemelidir.

2- Tefsirlere iyice dikkat edildiği zaman ilk gelen bir müfessir bir fikir ortaya atmış ise onun doğru ve yanlışlığına çoğu kez bakılmadan sonrakiler onu naklederler. Pek az kimse tenkit etmeye koyulur ve bunda en büyük rolü oynayan mezhep ayrılığıdır. Bundan ötürüdür ki herhangi bir fikrin doğruluğu veya yanlışlığı araştırılmak isteniyorsa onu ilk defa tefsire sokan kimdir, hangi inanç ve şartların tesirinde öyle br tefsire gitmiştir incelemek lazımdır. Bunun için herhangi bir tefsirde bulunan fikir, mutlak doğru veya yanlıştır diye peşin hükümle bir neticeye varmamalıdır.

3- Alimlerin, nass'ların (Ayet ve hadis) delil olarak ileri sürülebilmesi için onların delil getirildikleri hüküm ve fikri bildirmekte kesin olmaları şarttır. Yani herkes aynı sözü aynı şekilde anlamalıdır. Eğer nass birden çok manaya gelebiliyorsa, bir çok manaya ihtimali varsa o söz bir fikri desteklemek için kesin bir delil olamaz. Bu hususta şu kuralı koymuşlardır: "İhtimal vuku bulunca istidlal sakıt olur." Yani bir sözün değişik manaya ihtimali olması halinde o söz delil olamaz.

4- Kuran-ı Kerim tefsir edilirken en önemli kural, peşin fikir ve hükümden kaçınmaktır. İnsan bir fikir elde eder ve bir hükümde karar kılar sonra o fikrin Kuran'da bulunup bulunmadığını araştırır. Açık bir manaya rastlamazsa, ona yakın uzak bir ihtimal bile olsa ayetleri zorlayarak kendi fikrine göre tefsir etmeğe koyulur ve böylece Kuran-ı kendi fikrine tabi kılmış olur ve onu tam yolundan saptırır. Sonra onun fikrini okuyan kimse de o fikrin ve hükmün Kuran-ı Kerimde olduğunu sanır. Bunun için, her zaman dediğimiz gibi, tefsir olsun, başka eser olsun o eserde vardır diye bir delil kabul edilmemelidir. O fikrin doğru veya yanlış olması onun deliline ve o delilin kuvvetine bağlıdır. O hususta bir ayet ve hadis de delil getirilebilir. Ancak ayetin manası üzerinde ihtilaf edilen mana olup olmadığının tesbiti gereklidir.

5- Kuran-ı Kerim Allah'ın bir kanunudur. Ben buna "Allah'ın sözlü veya yazılı kanunu" diyorum Allah'ın bir de "kainat kanunu" vardır, ona tabiat kanunu deniyor. Ama kainat kanunu bütün oluşumları (kainat) içine aldığı için daha şümüllüdür. Yüce Allah'ın bu iki kanunu birbirine paraleldir. Bir birini açıklar ve birbiriyle uyuşur. Bu iki kanun birbirine zıt olamaz ve birinin ak dediğine öteki

kara diyemez. Kuran–ı Kerim'i anlamaya çalışırken onun kainattaki Allah kanunlarını alt üst edecek şekilde olmasına dikkat edildiği zaman, Kuran o kadar doğru anlaşılacaktır ki Kuran–ı Allah'ın kainat kanunlarına karşı çıkarmak, Kuran'ın Allah'ın kelamı olduğunu inkâra sevketmektir. Kuran'ın kendi ifadesi de bu yoldadır. O, kainat kanunlarına daima dikkati çekmiştir ve kendi değerini onlara göre ölçmelerini ısrarla istemiştir. Bundan başka Kuran insana indirilen Allah'ın yazılı kanunu olarak kendisinin insana getirdiği mesajın insanın tabiatına ve yaratılışına uygun olmasını da açıkça belirtmiştir. Bunun içindir ki Allah'ın yazılı kanunu ile kainat kanununu karşılaştırarak, bir arada anlamak, yorumlamak, tefsir etmek gerekir. Her hangi bir ferdin, bir şahsın, cüzi bir nesnenin hatırı için Allah'ın kanunlarını birbirinin zıddına yorumlanacak şekilde anlamaya çalışmak yanlış bir tutumdur. Kültür tarihi öyle olduğu gibi İslam düşünce tarihine ve Kuran'ın tefsirlerine mudakkık ve ilmi inceleme gözüyle bakıldığı zaman yapılan bir yanlış, asırlarca devam etmiş, düzeltilmemiş veya düzeltilememiş olduğu görülecektir. Sığ bilgi ve üstünkörü hükümlerle büyük bilginlerin ilmi araştırmalarına set çekilmiş ve fikirlerini serbestçe söylemekten menedilmişlerdir. Hernekadar büyük imamlar ve düşünürler fikirlerinin delillerine bakılarak değerlendirilmelerini ısrarla istemişlerse de, onlara körü körüne uyulmak en büyük hakikat sayılmıştır. Biz burada bu kadar kaide ile yetinerek, bu kaideler ışığı altında Hz. İsa'nın ölümü ile tekrar gelişine delil getirilen ayetlere bakalım.

1– "Ey İsa! Ben seni öldürüp katıma yükselteceğim ve seni kâfirlerden arıklayacağım" Âl-i İmrân 55.

Bu ayeti kerimede öldürmenin karşılığında "teveffa"dan "mutevaffi" kullanıldı. Bu kelime Kuran'ın nazil olduğu devirde de, bugün de öldürme manasında kullanılır. "Teveffahu–Ilâhu "denir ki Allah onu vefat ettirdi, öldürdü demektir veya "Tüvuffiye er–Reculu" adam öldü, diye de kullanılır. Bu kelime dilde ve Kuran'ın diğer ayetlerinde böyle kullanıldığı halde yalnız İsa için ayrı ve alışılmamış bir manada kullanılmasına hiç bir haklı sebeb yoktur. Bu kelimeye müfessirlerin çoğu önce anlattığımız bu manayı verirler. Ama dönüp zihinlerde mevcut olan İsa'nın göğe ölmeden çıktığı nazariyesinin tesiriyle ikinci bir mana daha vermeyi de ihmal etmezler. O da "kaldırmak, vücudu ile İsa'yı yakalayıp göğe çıkarmak, manasıdır. Buna zayıf bir ihtimal anlamını da katarlar, ve bu mana için "öyle deniyor" ifadesini kullanırlar. Lügat bakımından ayrık bir kıyasla-

maya da gidiliyor. "Teveffa" kelimesi insanın ölümünün dışında da kullanılıyor ve orada işi tamamlamak, bitirmek, alacağının tamamını almak gibi anlamları esas olarak insanın cesediyle beraber alınmasını da şart koşuyorlar. Ama insanın cesedi ile alınması dediğimiz gibi sadece Hz. İsada kabul ediliyor. Eğer eski ve yeni Arapça'da İsa'da kabul edilmesi istenen manada kullanılsaydı, dedikleri doğru olurdu. İşte burada önce bir fikre inanıp sonra kelimeleri zorlayarak onu ileri sürmekten başka bir iddia görülmüyor. Hatta bu fikir bazı müfessirlerin zihnine o kadar yerleşmiş ki ayeti kerimede kelimelerin tertibini kendi anlayışlarına daha uygun düşmesi için değiştiriyorlar. Eğer Yüce Allah onların anlamak istedikleri manayı anlatmak isteseydi, onların yaptıkları değişikliği yapmağa hacet kalmadan Allah öyle vahyederdi. Ama müfessirlerin ileri gelenleri dediğimiz gibi birinci manaya yani "Teveffa"ya öldürme manası vermektedir[459].

2– "Allah'ın resulu Meryem oğlu İsa Mesihi öldürdük dediler. Halbuki onu ne öldürdüler ve ne de onu çarmıha gerdiler, fakat öyle zannettiler. Bu hususta ayrıştıkları şeyde şüphededirler. Bunda tahmine uymaktan başka bir bilgileri yoktur ve kesin bir bilgi de elde edemediler. Allah (İsayı) onu kendisine (doğru) yükseltti (Nisa 157–158).

Bu ayeti kerimelerde yukarda anlatılan Yahudilerin suikast tedbirlerine işaret edilmektedir. Yahudiler İsa'yı öldürdüklerini övüne övüne söylemelerinde yalancıdırlar. Çünkü ölümüne karar aldılar ama sonra içlerine şüphe düştü ve onu ihbar ettiler. Romalılar yakalayıp astılar. Kuran'ın "hem öldürmediler ve hem çarmıha germediler" sözünden onu gerçekte onlar öldürmedi, Allah öldürdü, ama onlar kendilerinin öldürdüğünü zannettiler. Burada müfessirlerin ileri sürdükleri ihtimallere göre İsa'nın adamlarından biri onu ihbar etmiş ve Allah ta onun bu hiyanetinin cezası olarak onu İsa'ya benzetmiştir, yakalanıp öldürülen odur. Diğer bir ihtimale göre de Roma askerleri İsa'yı tanımıyorlardı İsa olduğunu zannettikleri birini öldürdüler. Bu iki ihtimal de doğru olabilir. Ancak, ayette Allah tarafından kasden İsa'ya benzetildi ifadesi yoktur. Buradaki

459 Zemehşeri. Esas el-Belağa 684, İbn Faris Mekayıs el-Luga 6/129. İbn Manzur, el-Lisan 3/960. Üç ciltlik baskısı. Zemahşeri, el-Keşşaf 1/432. er-Şevkanî, Feth el-Kadir 1/313, 314, İmam Kuşeyri bu ayette şöyle mana veriyor: "Ben seni senden alır ve beşeri (maddi) sıfatlardan sıyırırım" (Letaif el-İşaret, Tefsir lil-Kuran 1/257. Fehraddin Razî 2/689–692, Ebus Suud, el–Tefsir 2/689 (Fahreddin Razi'ninn kenarında). Tefsir el-Taberi 3/289–292. Tefsir el-Merağı 3/166, 169–170. İbn Abbas gibi bazı kimseler "Mutevaffi" kelimesini öldüren manasına almışlardır ki doğrusu da budur.

benzerlik, iyi tanınmayan bir kimsenin başka birisinin ona benzetilerek yakalanması bugün bile vuku bulan bir olaydır. Heyecan içinde böyle bir benzetme mümkündür. Ayette oldukça açık olan yüzde yüz kendilerinin öldüklerinden emin olmamalarıdır. Burada çok önemli bir nokta bulunmaktadır. Öldürmeyi iddia eden bir cemaattır ve öldürme işi cemaata isnad ediliyor ve şüpheye düşen de cemaattir. Ayette cemaatın şüphede olduğu bildiriliyor. Şüphesiz olan şudur ki, bir topluluk bir kimseyi öldürürse, o kimsenin öldürülmesi övünülecek bir olay ise cemaatın hepsi öldürmekten şeref almak için biz öldürdük diye övünebilir. Ama sorguya çekilip suçluyu bulmak istenildiği zaman da hepsi inkâr eder. Ayette reddedilen cemaatın öldürmesidir. Cemaat bu iddiasında yalancıdır ve öldürdüğünden de emin değildir. Doğrusu öyle değil, gerçekten onu öldürüp ruhunu kabzederek Allah kendine almıştır". "Teveffahu Allahu" ifadesinde de "Allah onu aldı" manası vardır ki ruhunu kabzetti demektir. Zaten ruhsuz cesed insan sayılmamaktadır. İnsanın ruhtan ibaret olduğu kabul edilmekte olup cesed onun bir aletidir.

Fahreddin Razı bir kimsenin İsa'ya benzetilmesinin doğru olmayacağını ileri sürer ve böyle bir durumun vukuu Allah'ın kanununa aykırı düşer. Çünkü insan o zaman herşeyden şüphe eder, kimin kim olduğu bilinemez, tam safsata ve sahtekârlık başlar ve ilim de safsata ile olmayacağına göre ilim de kalkar, demektedir.

3- "Kitap ehlinden herkes, ölmeden önce İsa'ya inanacaktır" (Nisa 159). Bu ayeti Kerime Hz. İsa'nın gökte yaşadığı ve yer yüzüne inip bütün insanların ona inanacağına delil olarak ileri sürülmektedir. Açıkladığımız gibi bu ayeti kerime de beslenilen inanca ve peşin bir inanca uysun diye zorlanmaktadır. Buna İsa ölmeden önce her ehli kitap ona inanacak diye mana verenler olduğu gibi, ehli kitaptan herkes ölümünden önce, en azından ölüm anında İsa'ya inanacak ama bu inancı kabul olunmayacağından kıyamette İsa gene o kimsenin aleyninde şahitlik edecektir. Ayete verilen bir mana da bu inanma olayı İsa gökten indiği zaman mevcut Yahudi ve Hıristiyanlara aittir, şelindedir.

Hz. İsa'yı bedeni ile göğe çıkartıp indirmeyi kabul ettikten sonra konuyla ilgili ayetlerin zorluklarına bakmadan veya onları tevil ederek mana vermek çok kimsenin üzerinde titizlikle durmadığı sadece kelime ve cümlelerin içinde sıkışıp kaldıkları görülüyor.

Allah'ın Kuran'ını Allah'ın kanununa göre anlamak birinci tefsir kaidesidir. Allah'ın yarattığı insan oğlunun ömrünün ne uzunluk-

ta olduğu tarih bilineli beri ortadadır. Allahın Kanununda bir insan iki bin yıl yaşamamıştır. Hz. Muhammed Allah'ın en sevgili ve büyük peygamberi olduğuna göre niye Yüce Allah ona vermediği nimetleri başkasına versin. Allah'ın ikinci biyolojik (hayat) kanunu insan yemeden içmeden ancak sayılı günler yaşayabilir. İki bin sene insanın yemeden içmeden yaşaması Allah'ın kanununa aykırıdır. Böyle bir şeye inanmayı Kuran'ın istemesine imkân olmadığı gibi Allahın kâinat kanununa da uymamaktadır.

Allah'ın üçüncü kanunu, insanın uzun ömürlü olmasını bir olgunluk ve şeref mertebesi değil, bilakis en zelil bir hayat kabul etmekte, insanın çocuklaşaşacağı, hiç bir fonksiyonu olmayacağı ve çocuk gibi bir asalak olacağı çağ olarak bildirmekte, insanın bildiklerini unutacağı bir devre diye anlatmaktadır. "Allah sizi yaratmış ve sonra öldürecektir. Ama içinizden bir kısmını ömrün en rezil devresine ulaştırır" (Nahl 70). İnsan tecrübesiyle ve tarihi delille biliyor ki, normal olarak mesela, en geç doksanından sonra insanoğlu artık çocuklaşıyor, güçten ve kuvvetten düşüyor.

Allah İsa'yı öldürdü, ruhunu göklere çıkardı ve ona manevi nimetler verdi diye anlamak, Allah'ın herkes için öğütlediği ve herkesin inanıp o seviyeye yükselmesi için sözlü kanununu gönderdiğinde şüphe yoktur. Sonra İsa gelip ona sadece Yahudi ve Hıristiyanlar mı inanacak? Bütün insanlık nerede kaldı. Oysa Müslümanların içinde öyle mezhepler vardır ki, onların imanları hıristiyanlarınkinden daha sapık sayılabilir. Yoksa buradaki ehli kitabın içine, Kuran'a inananlar da girecek mi? Ama müslümanlar ne Kuran'da ve ne de hadiste ehli kitap ünvanı altında zikredilmemiştir. Sonra madem İsa gelecek niye Şam'dan geliyor da Mekke'den veya Medine'den yahut doğum yeri Nasîreden gelmiyor? Uzun sözün kısası, âyetin manası şu olmalıdır. "Ehli kitaptan herkes ölümünden önce İsa'ya iman etmiş olacaktır, ama kıyamet günü İsa onların bu imanlarının doğru olup olmadığına şahitlik edecektir". Ehli kitap olmaları demek zaten İsaya inanmış olanlar demektir. Ancak bu imanlarının doğruluğu hususunda İsa onlara tanıklık yapacaktır.

Yukardan beri anlatmağa çalıştığımız İsa ve Mehdi meselesi Hıristiyanlıktan Şiiliğe ve oradan da Sünnilere geçmiş, toplumdaki basit insanların içtimaî sıkıntılarına çare bulmakta bu iki isim bir umut kaynağı olarak inandıkları kurtarıcılar olmuştur. Ancak bu kurtarıcıların yâni belli muayyen şahısların ölmeyip tekrar kendi adamlarını kurtarmaya geleceklerine inanmak, Allah'ın kanunlarına

aykırı olması bakımından hayaldır. Ama adı ve soyadı belli olmayan her hangi bir kimsenin kurtarıcı olarak ortaya çıkmasını beklemek daha az hayâlî sayılır. İsa da Hıristiyanların halâ bekledikleri ve kendi hükümranlıklarını kuracak belli bir şahıstır. Müslümanların da onlara uyarak İsa'nın Hıristiyanları kurtarmaya geleceğine iman etmeleri ve bunun için de birbirlerini kâfirlikle itham edecek derecede tenkit etmeleri ne kadar tuhaftır. İsa'nın gelip Mehdiye müezzin olmasının kerameti, büyüklüğü, önemi ve faydası nerededir?

VII- İSNÂAŞERİYE VE EHL-İ SÜNNETİN GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Şiî mezhepleri arasında bir mukayese yapılacak olursa Zeydiyye ile İsnâaşeriyye gayet açık seçik birer mezheptir. Eskiden beri fikirlerini yazmışlar, alenen neşretmişler, okuyanların içinde kabul eden olmuş, tenkit eden olmuş, yanlışlarını göstermeğe çalışmış ve onlar da cevap vermişlerdir ve hâlâ günümüzde de böyledir. İşleri, davranışları, hareketleri herkesin gözü önündedir. İşte İsmailiyyenin bazı kolları bu noktada Caferiyyeden ayrıldıkları tarihten bu yana hep gizli çalışmaktadır. Dediğimiz gibi bütün problemin başı budur. Eskiden adları böyle gizliliğe karıştığı için günümüzde de oldukça geniş bir yayınla ortaya çıkmaya çalışan İsmailiyye mezhebinin mensuplarının ne derece kendilerini doğru anlattıkları hususunda insan şüpheden kurtulamıyor. Umulur ki artık gizliliğe ihtiyaç görmezler ve gizlilik prensiplerini değiştirirler.

Burada önemli gördüğüm bir noktaya değinerek bu mesele son vermek istiyorum. Eskiden olduğu gibi günümüzde bu husus devam etmektedir. Bilindiği gibi Mezheplerin iki yönü vardır. Biri inanç diğeri amel, yani içde fikir, dışta hareket ve davranıştır. İslam dünyasında ve tarihinde her mezhep bu iki ana kategoriye göre farklılık gösterir ve ayrı bir mezhep olarak ortaya çıkar. İslam geleneğinde "fırka" adı inanç yönünden olan ayrılıklara ve ayrı gruplara denmiştir. Mezhep ismi ise amel'deki, fıkıhtaki değişik anlayışlara verilmiştir. Bu mezhep ve fırkalar birbirinin zıddı sayılmamalıdır. Yani bazı insanlar fırkada (ittikadî mezhep diyelim) ayrı oldukları halde amelde ayni mezhepte olabilirler. Bunun misali çoktur. Mesela Ömer Mahmud Zemahşeri (538 H. 1143 M) itikadda mutezili olduğu halde amelde (fıkıh) hanefidir. Abdulcebbar (415 H. 1024 M) itikadda mutezili olduğu halde amelde (fıkıh) şafiidir ve kendisi şafii kadısıdır. Zeydiyye fırkası itikatta şiî olduğu halde (aslında müstakil bir fırkadır) Ebu Hanife'nin fıkhı ile amel etmektedir. İsnâaşeriyye

İmamiyye fırkası Caferi Sadığın fıkhî mezhebi ile amel etmektedir. Benim bu Câferiyye mezhebi hakkında fikrimi kısaca belirteyim. Önce bu ad yani Caferiyye iki şekilde anlaşılır. Biri İmam Caferi Sadığa bağlı kalanlar ve onun peşinden gidenlerdir ki, tarihte böyle anlaşıla gelmiştir. Bu anlayışın içinde hem inanç ve hem de amel (fıkıh) vardır. Yani Caferi olan hem imamı Cafer'in itikadını ve hem de fıkhını benimsemiştir. Gerçi imam Caferi Sadığın fıkıhta bir müctehid olduğunda ve bir mezhebi olduğunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Ama itikadda acaba bugün İsnaaşeriyye'nin inandığı şekilde mi inanıyordu ve İsnââşeriyye İmam Cafer'in inancını tamamen aksettirmiş midir? Mesela imamların masumluğu, halifelerin mutlaka Hz. Ali soyundan gelmesi gerektiği ve onların dışından olan halifelerin gayri meşru olduğu gibi inançlar İmam Cafer'in gerçekten inandığı hususlar mıydı, yoksa o da belki aynı değil idiyse de İmam Zeyd'e yakın bir şekildemi düşünüyordu? Bence bu sonuncusu daha doğru olabilir. Bu durum karşısında İsnaaşeriyye fırkası itikadda İsnaaşeriyye olup ve bu on iki imama inanması ve onun nazariyyesini kurması yönündendir, ama amelde mezhepleri İmam Cafer'in fıkhıdır ve Caferiyye denmesi de fıkıhta İmam Cafer'e uymaları sebebiyledir.

Mezhep ile fırka arasında bu ayırımı ve aralarındaki münasebeti belirttikten sonda tarihte olduğu gibi günümüzde de geçerliliğini muhafaza eden başka bir noktaya temas ederek mezhepçiliği daha belirli bir surette ortaya koyacağız ve bu sûretle insanların niçin bu hususta titiz davrandıkları anlaşılacaktır. Bu yalnız halk tarafından yapılan bir değerlendirme olmayıp alimler tarafındanda benimsenmiş bir tutumdur. Bir mezhep bu açıdan daha çok tenkide uğramaktadır. Bu, o mezhebin ameli yönü yani "fıkhı"dır. Özellikle ibadetlerdır. Mezhebin ibadetleri ihmal etmesi, farz kılınan ibadetlerle ilgilenmemesi, onları gayesinden, mecrasından çıkaracak şekilde yorumlaması, o mezhebin sapıklığına, ilimle ilgisi olmadığına delîl olmaktadır. Amelî olan bu yön, herkesin görebileceği hususlar olduğu için insanların onlara uyup uymamaları ve onları tatbik etmekte gösterdikleri titizlikler kolayca değerlendirmektedir. Bu ihtiyaca cevap vermek üzere şiî fırkalarından günümüze kadar gelen İsnaaşeriyye ve Zeydiyye'nin ibadetler hususundaki hükümlerini Sünnilerinki ile kısa bir mukayese ederek aralarındaki benzerliği ve beraberliği tesbit etmekte fayda vardır. Yalnız İsmailiyye'nin fıkıh kitapları olup olmadığını bilmediğimizi söylemeyi, olmadığını söylemeye tercih ediyoruz. Amerika Birleşik Devletler'inde Harvard Üniversitesinde

tanıdığım İsmailli bir öğrenci (1975 yılında) okudukları eserler (literature) arasında Kuran–ı Kerim ve Hadisi Şeriflerin olmadığını söyledi. Ama Cuma namazına beraber giderdik. Bunun için gene de konuyu incelemeye açık olarak bırakmak ilmî metot gereğidir. Mesela bu İsmailli arkadaş Kâdıyanlılarla değil, sünnilerle namaz kılardı.

Mezheplerin İslam'ın beş esası olanı Namaz, Oruç, Hac, Zekât, ve Kelime–i Şehadet hususunda önemli hükümlerde bir mukayesesini aşağıya alıyorum. Kelime–i Şehadeti kabul etmeyen kimsenin daha ilk anda müslümanlıktan çıkacağı noktasında aralarında bir ihtilâf yoktur. Kelime Şehadet şudur: Allah'ın bir ve Muhammed'in onun peyamberi olduğuna inanmaktır.

Komşumuz olan İran'ın resmi mezhebi İsnaaşeriyye olduğu gibi, Irak'ın da aşağı yukarı yarısı bu mezhepdedir ve memleketimizde de bu mezhebden olanlar vardır. Bunun için İsnaaşeriye ile Ehli Sünnet mezhebi arasında ortak olan veya ayrı olan hususlara her mezhebin kendi kitabına dayanarak kısa bir bilgi vermek isabetli olacaktır. Mezhepler hakkında fazla bilgi sahibi olmayan kimseler bu mezheplerin beraber oldukları hiç bir noktanın olmadığını sanırlar. Bu sanılarının ne derece yanlış veya doğru olduğuna bu kısa bilgi ışık tutacaktır.

Şii'lerin büyük bir alimi olan ve kendisi ile Bağdad'da görüştüğüm İmam ve Müctehid Muhammed b. Muhammed el–Hâlisî el–Kâzımî'nın yazmış olduğu "İhya uş–Şaria fi Mezhebişşia" "Şia mezhebinde Şeriatı diriltme" adlı eserden bazı örnekler vereceğim:

"Allah'ın Birliğine dair, insanın kendi nefsinde ve dışarda gördüğü her varlıkta Rabbinin delillerini apaçık ve seçik görmekten daha açık bir şey yoktur. İnsan, kendine bakar ve kendini kendisinin yaratmadığını ve başka birinin kendisini var ettiğini bilir. Uzuvlarından herbirine baktığı zaman, onlarda bir amaç ve kudretin izlerini görür[460]. Astronomi, kimya, fizik ve tabiat ilimleri, teşrih, tıb, yıldızlar ve arkeoloji ilmi, sular, madenler, biyoloji ve anatomi gibi muhtelif ilimlerin hepsi Allah'ın birlığını açıkça ortaya koyar. Ve bu ilimler kainatın yaratanının kudret, ilim ve hikmet sahibi olduğuna delil teşkil eder. Bu kainat varlıklarının kendi kendilerini yaratmadığını bildiken sonra, bu varlıkların başka bir yaratanı olduğunu ve onun sıfatlarının bu varlıkların sıfatlarına benzemediğini, yaratanın yaratılanlardan başka olduğunu, zira yaratanın binefsihi var olduğunu

460 Muhammed b. Muhammed el-Halisi, Ihya uş–şeria Fi Mezheb iş-şia, 14, Bağdad, 1951

ve varlıkların onunla var olduklarını bilince kâinatın yaratanının kadîm, ezelî, ebedî hududsuz ve sonsuz olduğunu açıkça bilmiş oluruz. Onun ortağı yok, tektir. Başkasından yardım istemez ve kimseye muhtaç değildir. Fiillerinde muhtardır, istediğini yapar ve irade ettiğini bir hikmetten dolayı irade eder. Boşuna iş yapmaz ve zulmetmez. Canlı varlıklara bakarsak onları var edenin de diri, kâdir olduğunu biliriz. Çünkü kendisi hayat sahibi olmayan, var ettiklerine hayat veremez. Zira bir şeye sahip olmayan, onu veremez. Sebebsiz de bir şey olmaz[461]. Varlıkların yok iken var olmaları, varken yok olmaları, hareketten sükûne ve sükûndan harekete geçmeleri, bir yerden bir yere ihtikal etmeleri, bir durumdan bir duruma değişmeleri, kendilerinin kadim, ezeli, ebedi bir var edenleri olduğunu gösterir. Ona hiç bir şey tesir etmez ve ona yokluk ârız olmaz, mekâna sığmaz ve hiç bir mekan da onsuz değildir. Vakit ve zaman onu sınırlamaz. İrade sahibi ve muhtardır. Kuran'ın delilleri bu yoldadır[462].

Budistlik, Brahmanlık, Mecûsîlik ve putperestlik gibi eski dinler, Allah'a şirk koşmakta ve göklerde ezelî ruhların bulunduğuna ve Allah'ın yanında onların tanrı olduklarına inanırlardı. Bu dinlerin arasında Hz. Musa ve İsrail oğullarının peygamberleri ve Hz. İsa, havarileri ile, halis tevhîde yani Allah'ın tek tanrı olduğuna çağırmaya başlamışlardı. Fakat bunlar da çok geçmeden putperestliğin tesirinde kalarak Allah'ın cesedi ve cismi olduğuna inanmaya başlamışlardı. Üçlü tanrıyı, tek tanrı gibi ve tek tanrıyı üç tanrı gibi kabul edip putperestlerin hurafelerine, vahdeti vücuda veya vahdeti mevcuda inanmışlardı. Böylece bu iki din hurafeleşti masallarla doldu. İşte insanlar böylece eski dinlere devam ettiler. İran'lılar ateşe tapıyor, Araplar putlara ve taşlara tapıyor, Hindliler ineğe tapıyor, Yunanlılar gökte olan soyut ruh ve akılları tanrılaştırıyor, Yahudiler Allah'ı cisimleştiriyor, Hıristiyanlar Allah'ı Meryem'in rahmine (karnına) indiriyor, Mesih (İsa) ile birleştiğini iddia ediyor. Bunların hepsi sapıklık içinde sapıklık, karanlıklar içinde karanlıklardı. Kimi de farkına varmadan manasını anlamadan Dehre (zaman) inanıyordu. İşte bu hurafeler ve karanlıklar dünyasında İslamın Nuru doğdu, doğuyu ve batıyı doldurdu. İnançtaki karanlık bulutlarını dağıttı. Gerçek Allah'ın birliğini ilan etti. Allah'tan başka tanrının olmadığını, onun ortağı bulunmadığını, insanın Allah'tan başka kimseye tapmaması gerektiğini anlattı. Putları kırdı, ateşleri söndürdü,

461 Age 15.
462 age 16.

vahdet-i vücud gibi gök cisimlerin tanrılığı gibi filozofların hurâfe inançlarını ilga ve iptal etti[463].

Ne varki eski din sahiplerinden İslamiyeti kabul edenler, eski dini inançların hurafelerini Hz. Muhammed ve Ali isimleri altında yürüterek İslâmiyeti bölmeye ve İslam'da sapık fırkalar çıkarmaya koyuldular. Kuran–ı Kerim'i ve Sünneti Şerifi filozofların ve Mecûsilerin "Gulat"ının inançlarına uydurmaya başladılar. Sanki Hz. Peygmber onların hurafelerini yaymaya gelmişti. Aklı selim ve tab'ı selim bunların sözlerinden tiksinir ve nefret eder"[464].

Hâlisî'nin Peygamberliğe ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine dair inançları da şöyledir:

Kuran'ı Kerim doğru yolu gösterenlerin en iyisidir ve en büyük öğretmendir. Peygamber göndermenin gerektiğine dair Kuran açık ve seçik aklî deliller getirmiştir. Nisâ suresi ayet 64 de "insanların Allah'a karşı bir delilleri olmasın diye müjdeci ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi" buyurmuştur. Enam Suresi ayet 91 de "Allah hiç bir insana hiç bir şey göndermemiştir demekle Allah'ı gereği gibi değerlendiremediler".

"Böylece Kuran peygamber göndermenin gereğine dair aklî delilin nasıl getirileceğini bize öğretmiş oldu. Aklî delilin amacı şudur. Yüce Allah bütün Kemal sıfatlarla muttasıf olup eksiklik belirten sıfatlardan münezzehtir. Lutfetmek ve rahmet etmek onun Kemal sıfatlarına girer. Peygamber göndermek onun rahmet ve lutuf sıfatının sonucudur. Zira bu sıfatların sonucu olarak Yüce Allah insanları kendi başlarına bırakmamış ve onlara öğretmeyi, doğru yolu göstermeyi, ve hidayet etmeyi kendi üzerine almıştır. Enam Suresi ayet 54 de "Rabbiniz rahmet etmeyi üzerine almıştır" buyurmaktadır. Eskidenberi insanlık her zaman değişmekte, devamlı bir gelişmede olduğundan, Yüce Allah her topluma gerektikçe peygamberler göndermiştir. Bunun için peygamberlerin sayısı çoğalmıştır ve Allah'tan başka onları kimse bilemez. İbrahim Suresinde ayet 9 da "Allahtan başkası onları kimse bilemez" Yunus Suresi ayet 47 de "Her ümmetin bir peygamberi vardır" ve Fatır Suresi ayet 24 de "geçmiş her ümmet içinde bir uyarıcı mutlaka bulunmuştur" buyurulmaktadır.

"Nisa Suresi ayet 64 de "Biz, her peygamberi Allah'ın emrine göre itaat olunsun diye gönderdik" buyurmuştur ki, bundan pey-

463 Age 19.
464 Age 20–21.

gamberin peygamber olduklarından sonra hata etmez oldukları anlaşılır. Peygamberler ayrıca âdetlere göre insanların başaramadıkları apaçık mucizelerle desteklenmişlerdir. Sihir, büyücülük ve göz boyayıcılık gibi öğrenmeye dayanan insanın elçabukluğu maharetler ve ustalıklar mucize sayılmaz. Çünkü bunları insan birbirinden öğrenerek yapmaktadırlar[465].

Hz. Muhammed'in peygamberliğine gelince onun peygamberliği gelmiş geçmiş peygamberlerden her birinin peygamberliğinden çok üstün ve fazladır. Çünkü peygamberliğini beyân etti ve buna bir çok mucizeler getirdi. İnsanlar, bu mucizelere cevap vermekten aciz kaldılar. Sayılan mucizeleri arasında, elinde taşların tesbih etmesi, geyik'in kendisi ile konuşması, duası ile hastayı iyi etmesi, davet ettiği ağacın emrine icabet etmesi, yaslandığı kuru ağacın yapraklanıp meyve vermesi gibi mucizeleri tevâtür derecesindedir. Hz. Peygamberin en büyük mucizesi Kuran-ı Kerim'dir. Kuran'ın mucize oluşu çok yönlüdür. Onun mûcize oluşu edebi uslûp ve ifâdesinde, ihtiva ettiği mânâda, gaybtan verdiği haberlerde, ilmi hakikatlari ifade etmede ve sâirededir"[466].

Hz. Muhammed'in son peygamber oluşuna gelince, onun şeriatı ve dini, din ve şeriat olarak kıyamete kadar bütün insanların ihtiyaçlarına kâfi gelecek durumdadır. Daha önce Peygamberler gelmiş geçmişti. Zira insanlar küçük ve münferit, ayrı topluluklar ve cemaatlar halinde yaşıyorlardı.

Aralarında bağ ve rabıta yoktu. Her birinin yeri yurdu ayrı olup biri diğerinin yerini bilmezdi, zaman geçtikçe topluluklar büyüdü ve aralarındaki irtibat çoğaldı, büyük topluluklar ve nihayet devletler kurdular. Böylece en büyük topluluklar başka peygamberin şeriat ve din getirmesine muhtaç oldular."

"Büyük İmparatorluklar olan Roma İmparatorluğu, İran ve diğer imparatorluklar çağında İslamiyet geldiği zaman, insanın aklı, zihniyeti, ilimleri, şeriat, din ve kanununları kavrayıp taşıyabilecek bir seviyede olduğundan, dünyada tek din ve tek kanuna gitme yoluna girme imkânı vardı[467]. Bu esnada Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildi ve kendisine insanlara tebliğ etmek üzere insanların mutluluğunu gaye edinen bu din verildi. Toplumlar ne kadar gelişirse

465 Age 50,51.
466 Age 53,54,55.
467 Age 57.

gelişsin, onların ihtiyaçlarına cevap vermek üzere dinde ictihat etme kapısını açmıştı. Bu ictihata dinin genel kaidelerini her zaman ve mekânın durumuna uygulamaya imkân vermişti. Bunun için artık bundan sonra bir peygamber gönderme manasız oldu ve ona ihtiyaç kalmadı. Yüce Allah, Kuran-ı Kerimde bunu beyan etmiş ve Ahzab Suresi ayet 40 da "Muhammed Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur" buyurmuştur"[468].

İmamlık :

"İmamlık genel başkanlık ve Hz. Muhammed'in getirdiği dini muhafaza için bir idare (saltanat) dır. Peygamber buna iki sebepten dolayı muhtaçtı.

1- Allah'ın hükümlerini tebliğ ve insanlar ile Allah arasında aracılık yaparak Allah'ın emirlerini insanlara ulaştırmaktı.

2- Bu hükümlerin tahrif edilmelerine, yok olup kaybolmalarına engel olmak, onları korumak ve uygulamaktı. Hz. Peygamber ölünce vahıy kesildi. Çünkü din ve hükümleri zamanında tamamlanmış, tekemmül etmişti. Artık geriye onların korunması ve uygulaması kalmıştı. Böylece insanların işlerini idare edecek ve ihtiyaçlarını görecek güçlü bir başkana ihtiyaç vardı.Bu da imam (önder) dir. Bu imam olmazsa hükümler geçersiz kalır ve insanların işleri bozulur. İmamda şu dört şartın bulunması gerekir.

1- İnsanların en bilgilisi olmalıdır.

2- Dini hükümlere göre hareket etmekte insanların en titizi olmalıdır. Bu hususta gevşeklik göstermemelidir, yoksa kendisine itaat edilmez ve sözü dinlenmez. Buna "ismet" yani "yanılmamazlık" denir.

3- Bünye bakımından sağlam olmalı, müzmin bir hastalığa kötürüm ve sakatlığa mubtela olmamalı, hafif meşreb ve deli olmayıp ahlakı ve yaratılışı düzgün ve temiz bir soydan olmalıdır.

4- Unutkan ve dalgın olmayıp hafızası yerinde olmalıdır.

İmam, peygamberin yarı görevini yapmakla mükellef olduğundan imamın Hz. Peygamber tarafından tayin edilmesi gerekir. Zira bu şartların çoğu gayb sayılır, Allah'tan başkası tarafından bilinmezler.

Millet (ümmet) bu şartları kimin hâiz olacağını bilemeyeceği için onun imamı tâyin etme hakkı yoktur. Eğer, imam (devlet başkanını) seçmek millete bırakılsaydı, herkes kendisinin arzu ettiğini seçecek

468 Age 58.

ve bu durum insanlar arasında nizâ, kavga ve münakaşaya sebeb olacaktı"[469].

Bundan sonra müellif Muhammed Hâlisî Hz. Ali'nin peygamberin vârisi olduğuna dâir dinin genel hüküm ve ifadelerinden başka Hz. Muhammed'in hayatında bazı özel durumları bu yöne doğru yorumluyor[420]. Hz. Ali'nin imamlığı böylece vasiyet şeklinde sabit olunca diğer on iki imamın da imamlığı sabit olmuş bulunur. Yer yüzünde tek insan kalana kadar imamın varlığının gereği bu şekilde sabit olur[471]. Bununla aynı şekilde Mehdi'nin imamlığı ve varlığı sâbit olur. Eğer sabit olmazsa, yer yüzü imamdan, dini koruyandan, ummetin işlerini düzenleyenden mahrum olur ki bu Yüce Allah'ın lutuf, rahmet sıfatına aykırı düşer[472]. On ikinci İmam Muhammed Ebul-Kasım el-Mehdi el-Mutazar el-Kaim, Sâhibuz-zamandır. Babası Hasan İbn Ali Askerî olup annesi Cariye Nercistir. Samerrada 255 H. yılında doğmuş olup babası 260 H. ölünce beş yaşında idi ve iki defa gizlilik alemine (gaybe) girmiştir. Babasının ölümünde (260 H.) küçük (yani kısa veya yarı gizlilik) gaybete girmiş ki bu 68-9 yıl sürmüştür. Bu esnada vekilleri ve sefirleri onunla görüşür, sözlerini adamlarına iltirlerdi. Vekillerinin ünlüleri Bağdad'da Osman İbn Said Ömer oğlu Muhammed el-Hıllani, Hüseyin İbn Ruh el-Nevbahti ve Ali el-Semeri idi. Bu Ali'nin ölümünden sonra büyük gaybet (gizlilik-gayıp olma) başlamıştır. Bugüne kadar[473] ve Allah'ın dilediği güne kadar gizli kalacaktır. Bu gizlilik döneminde, ortaya çıkana kadar onu kimse görmedi ve görmeyecektir. Allah onun çıkışını (görünüşünü) acele etsin ve onun devleti ile dünya halkının kenderlerini gidersin[474]. Bu Mehdi son zamanda çıkacak, Deccalı öldürecek, dünyayı adaletle dolduracaktır. Allah onun çıkışını acele etsin ve kolaylaştırsın. Bizi de onun yardımcısı ve yanında şehit olanlardan eylesin. Allah'ın gerçek birlik ve tekliğine, her zaman bir imamın bulunduğuna inanmak zorunludur. Bu imam inancı olmadan Tevhid tamamlanmaz[475].

İmamiye (isnaaşeriyye) mezhebinin tümü, peygmberlerin, peygamberlikten önce ve sonra, büyük küçük, kasden, unutarak aşağılık ve

469 Age 58,59.
470 Age 50,65.
471 Age 65.
472 Muhammed Halısî'nin, 1951 tarihinde kitabı yazdığı tarihtir.
473 Aynı eser 99.
474 Aynı eser 65.
475 Aynı eser 101.

küçüklük bildiren bir işte ve davranışta bulunmadıklarına inanırlar[476]. İmamiyenin hepsi (Kendi) imamlarının, peygamberleri gibi bütün kabahat, küçük günahlardan ve büyük günahlardan bunları küçüklükten ölüme kadar kasden veya farkına varmadan yapmaktan masum olduklarının gerektiğine inanmaktadırlar. Çünkü onlar da peygamberler gibi şeriatın muhafızı ve onu uygulayan kimselerdir[477].

İmamiyenin hepsi Hz. Peygamber'den sonra ilk İmamın Ali olduğuna inanır aklî delilleri şunlardır.

1- İmam günah işlemez ve yanlış yapmaz (ma'sûm).

2- İmam ömründe hiç günah işlememiş olmalıdır.

3- İmamın imam olduğu peygamber tarafından veya onun yerine geçen tarafından açıkça belirtilmelidir.

4- İmam, halkın en faziletlisi olmalıdır.

5- İmamlık devlet başkanlığıdır (riyase amme: genel başkanlık). Buna layık olmak için bir kimsenin züht, ilim, ibadet, yiğitlik ve iman vasıflarını nefsinde toplamış olması gerekir. Ali bütün bu sıfatları haizdi. Hiç kimse ona bu niteliklerde ulaşamazdı. İşte bunun için devlet başkanı (imam) odur[478].

Ehli Sünnetin inanışını da özetlemek sûretiyle onunla İmâmiye mezhebi arasında karşılaştırma yapmaya yardımcı olacağız.

Akâid Nesefiye'nin Allah'ı tavsifi şöyledir. "Kâinatı var eden Tek ezeli, diri, kadir, alim, işiten, gören, dileyen ve irade eden Yüce Allah'tır. O cisim, araz, cevher (atom) değildir. Resmi çizilemez, sınırlanamaz, bir yerde mekanlaşmaz, cüzü, parçası olmadığı gibi bileşik ve sonlu değildir. Ona hiç bir şey benzemez, hiç bir şey onun bilgisinin ve gücünün dışında değildir. Kuran-ı Kerim onun kelamıdır[479].

İmamı Azam Ebu Hanîfe'ye nisbet edilen "el-Fıkh el-Ekber" adlı eserde yüce Allah şöyle nitelendirilmektedir:

---

476 el-Alleme el-Hilâli, Keşfu'l-Hak ve Nahc el-Sıdk, 1/76, Bağdat 1344.

477 Aynı eser, 84.

478 Aynı eser 87.

479 İmam Ömer el-Nesefi ö: 537 H (1142 M) al-Akaid, 3, 1323 İstanbul. Bu eser asırlar boyunca İstanbul Medreselerinin ders kitabı olmuş, bir çok alim tarafından, şerh edilmiş, şerhlerine şerhler yazılmış ve şerhlerine talikat (notlar) ve haşiyeler yazılmış bir eserdir. Mısırda ve İstanbul'da çeşitli şerh ve haşiyeleri ile birlikte çeşitli baskıları vardır. "Şerh Akâid" dendiği zaman Taftâzânînin bu esere yazdığı şerh akla gelir.

"Yüce Allah tektir ve birdir. Buradaki tek çiftin karşıtı olan tek değil, ve kendinden sonra iki gelen anlamda bir değil, benzeri ve ortağı, şeriki olmadığı anlamda birdir ve tektir.

"O Allah bir tektir. Allah hiç bir şeye muhtaç değil ve herşey O'na muhtaçtır. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Hiç bir şey O'na denk değildir. (Ihlas Suresi 1–4). Yarattığı şeylerden hiç bir şeye benzemez ve yarattıklarından hiç bir şey de O'na benzemez. Ezelden beri isim ve zati ve fiili sıfatları ile muttasıftır. Zatına ait sıfatlar, diri olması kudretli, ilim sahibi olması kelam sıfatı ile görme, işitme ve irade etme sıfatlarıdır. Fiili sıfatları, yaratmak, rızık vermek, yoktan var etmek yapmak, işlemek sıfatları ile ezelden beri muttasıftır. İsim ve sıfatları sonradan meydana gelmiş değildir. Ezelden beri ilmi ile âlim olup ilim ezelde bir sıfatıdır. Kudreti ile kâdirdir. Kudreti ezelden beri bir sıfatıdır. Kelamı ile mutekellim (konuşan) olup konuşma (kelam) sıfatı ezelden beri vardır. Yaratması ile yaratan olup yaratma sıfatı da ezelden mevcut idi. Yapan (fail) sıfatı da ezelden beri bulunan bir sıfatdır[490].

Abdul-Kahir Bağdadi (429 H–1037 m) Yüce Allah ve kainat hakkında ehli sünnetin inançlarını açıklarken özet olarak şöyle demektedir:

"Ehli sünnet, Yüce Allah'tan başka herşeyin "âlem"i teşkil ettiğine ve Yüce Allah'tan ve ezeli sıfatlarından başka herşeyin yaratılmış ve yapılmış olduğuna, bunları yaratan ve yapanın yaratılmamış, sonradan yapılmamış ve kainatın parça ve cüzlerinin hiç birinin türünden olmadığına birleşmişlerdir. Kainatın atomlardan meydana geldiğine ve Allaha göre sonsuzluğun olmadığına inanırlar. Herşeyin sınırı ve sayısı Allah katında bilinmektedir. Çünkü Kuran–ı Kerim'de "O, her şeyi bir bir saydı" (Cin Suresi 28) denmektedir[481].

Ehl–i sünnet, Kâinatı yaratanın cisimleri, arazları (oluşmaların nitelikleri) yarattığına inanır; olaylar, hâdiseler, olmadan önce hiç bir şey, madde, cevher, araz da değildi. Kâinâtın yaratanı (Sâni) ezelden beri mevcuttur, onun sınırı ve sonu yoktur. Yüce Allah'ın sûret, şekil, ve organ (uzuv) la nitelenmesinin imkânsız olduğuna ehli sünnet ittifak etmiştir[482]. Hiçbir mekânın onu içine almayacağını,

---

480 İmamı Azam Ebu Hanife (80–150 H–699–767M) el-Fıkh el-Ekber, Ali b. Muhammed el-Kari'nin şerhi içinde. 14–24, Mısır 1955.

481 Abdul Kahır Bagdadi, el-Fark heynel-Fırak 328, Muhammed Muhyiddin Abdul Hamid neşri Mısır.

482 Age 332.

üzerinden zamanın geçmediğini, yaratıklarına muhtaç olmadığını ve onları yaratmakla kendisine bir menfaat sağlamadığını, kainatın yaratanının tek olduğunu ittifak hâlinde kabul ederler"[483].

Yüce Allah'ın ilim, kudret, hayat, irade, görme, işitme ve konuşma sıfatları ezelî ve ebedîdir. Ehli Sünnet'e göre Yüce Allah'ın bütün güç yetirilenlere (makdurat) tek bir güçle güç yetirir, makduratın (güç yetirdiği şeylerin) sonu yoktur, onlar tükenmez[484].

Yüce Allah, Ahirette müminler tarafından görülecektir[485].

Yüce Allah'ın isimleri ve sıfatları Kuran-ı Kerim ve sahih hadislerde nasıl gelmişse öyledir. Onlarda geçen isim ve sıfatların dışında Allah tavsif edilemez[886]. Bu hususta İmam ul-Haremeyn'in fikrini buraya alalım.

"Şerîatın Allah'a verdiği adları ve sıfatları veririz. Şerîatın menettiği isimleri ve sıfatları biz de menederiz. Şeriatın menetmediği ve vermediği yani sessiz geçtiği isim ve sıfatları biz de yasaklamayız ve doğru (helal) göremeyiz[487]."

Eksiklik ve noksanlık bildirmeyen isim ve sıfatların Allah'a isnad edilmesi Mâturîdî, Mütezile ve Ebu Bekir Bakıllani, Taftazani gibi ileri gelen imamlara göre, caizdir[488]. Arapça'nın dışında olan dillerde Arapça sıfatların ve isimlerin karşılıkları, muradifleri Allah'a isnad edilebilir[489]. Yani Allah onlarla anılabilir. İmamı Azam Ebu Hanife'ye nisbet edilen el-Fıkh el-Ekber'de peygamberlik hakkında şunları söylenmektedir.

"Peygamberlerin hepsi büyük küçük, küfür ve kabahatlardan uzak ve münezzehtirler. Onlardan bazı sürçmeler ve yanılmalar meydana gelmiştir. Hz. Muhammed Allah'ın elçisi peygamberi, kulu, seçkini olup puta tapmamış, hiç bir an Allah'a ortak ve şirk koşmamıştır. Asla büyük ve küçük günah işlememiştir[490].

---

483 Age 333.

484 Age 334.

485 Age 335.

486 Age 337.

487 İmam ul-Haremeyn (5419-478 H.1028-1085 M) el-Irşad, 143, Mısır 1950.

488 Hızır Bey (863 H. 1458 m) Kaside Nuniye Şerhi, Davud İbn Muhammed Karı 1755 M.) Şerhi 23, İstanbul 1318 H.

489 Kaside-i Nuniye'nin tercümesi 20, 1312. İzahlı bir tercüme olup mütercimi zikredilmemektedir.

490 el-Fıkh el-Ekber 56-61.

Ömer Nesefi de "el-Akaid" adlı eserinde peygamberleri şöyle anlatmaktadır.

"Allahın peygamberleri göndermesi bir hikmet, maslahat, güzel bir gaye içindir. Yüce Allah insanlar arasından insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler göndermiştir. Bunlar insanlara ahiret işleri hususunda muhtaç oldukları şeyleri açıklar ve izah ederler ve onları, geleneklere ters düşen mücizelerle teyid etmiştir[491]."

Taftazanî, mucize, peygamberlik iddia eden bir kimsenin, peygamberliğini inkar edenlere karşı onların yapamayacakları bir şeyi yaparak ve onlara siz yapamazsınız diye meydan okuması olarak ortaya çıkması ile peygamberin doğruluğunun kesinliğini ortaya kor, der. Zira Yüce Allah mucizenin ortaya çıkmasının sonunda doğruluğunu bilmeyi insanda yaratması Allah'ın kanununa uygundur. Bu ilmi yaratmaması aslında mümkün ise de burada iki türlü imkânın bulunduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. İmkânı zati yani imkânı âklî, imkâni adi yani imkânı vakıi, fiilen mümkün demektir. Bunun karşısında bir adi zorunluk yani olagelen fiilen vuku bulan zorunluluk, bir de aklî zorunluluk kavramı vardır. Mucizenin ortaya çıkışında meydana gelen ilim, imkânı adiye yani olagaelen adete göre bir zorunluk ve kesinlık bildirir. Bu ilim, aklî bir zorunluk ve kesinlık ifade etmez. Çünkü akıl, bu mucize olayının başka şekilde ortaya çıkmasını ve Allah'tan başkası tarafından yapılmasını tahmin edebilir ve böyle bir ihtimal aklî kesinliğe aykırı düşer. Nitekim ateşin sıcaklığı zorunlu duygu ile ilgili bir ilmi ifade eder, ama akıl, ateşin hararetinin olmamasını düşünebilir[492]. Peygamberlerin ilki Adem ve sonuncusu Hz. Muhammed'dir[493]. Peygamberlerin hepsi Allah'ın tebliğini insanlara ulaştırırlar. Bunların hepsi, şeriat hususunda ve Allah'ın tebliğini bildirme de yalan söylemekten masumdurlar[494].

Mucizeler, yalancıların elinde ortaya çıkmaz. Yalancı ile doğruyu ayırır, delil olmayınca kuruntuya dayanan bir iş olur. Doğru olana mucize vermeli ki, yalancı olanlardan ayrılsın. Mucizenin hakikatı onu ortaya koyanın doğruluğunu göstermesidir. Yalancının elinden mucizenin çıkması gerçekleri ters yüz eder. Yüce Allah, Kuran'da mucizenin, doğruların delili olduğunu şu ayetle anlatmıştır.

491 el-Taftazani Şerh el-Akaid 72, İst. 1317.
492 Taftazani, Şerh el-Akaid 72–73.
493 Age 73.
494 Age 75.

"Doğru iseniz açık delilinizi getirin"[495]. "Öyle ise sizde uydurulmuş on sure getirin, de[496]. Eğer yalancıların elinde mucize ortaya çıksaydı, mucize doğruluğun delili olamazdı[497].

İmamlık (devlet başkanlığı) meselesinde ehli sünnetin görüşünü ana kitaplarından tesbit edelim.

Hz. Peygamberden sonra insanların en faziletlisi Ebu Bekir, ondan sonra Ömer İbn Hattab, ondan sonra Osman İbn Affan ve ondan sonra Ali İbn Ebî Talip'tir[498].

Ömer Nesefi de "el-Akaid" adlı eserinde, peygamber'den sonra insanların en faziletlisinin Ebu Bekir Sıddık, sonra Ömer Faruk, sonra Osman zun-Nureyn ve sonra Ali Murtada olduğunu zikrettikten sonra hilafetlerinin bu sırayı takip ettiğini kaydeder[499]. Ali el-Kari, Fıkh Ekber şerhinde ve Taftazani de Akaid Nesefiye Şerhinde dört halifenin bu sıraya göre faziletli olduklarını iddia eden ve aleyhte olanların delillerini eşit derecede, yani birbirine karşı çıkacak ve birbirini çürütemeyecek derecede ki buna mutearız, bulduklarını ifade etmekle beraber bu sıranın öncekilerden bize gelen bir hüküm olduğunu söylemektedirler[566]. Ne var ki seleften (öncekiler), Osman ile Ali arasında duraklamış olanların bulunduğu kaydedildiği gibi sonraki alimler içinde dört halifenin arasında en üstün, en faziletli olma sırasının bulunmadığını söyleyenlerin bulunduğu da kaydediliyor[501]. Bunun dışında efdaliyet yani en üstünlük nazireyesine karşı çıkanlar da zikredilmektedir.

Şunu söylemeyi gerekli görmekteyiz. Ehl-i Sünnetin "en üstünlük" nazariyesi her ehli sünnet alimi ve imamı tarafından kabul edilmiş değildir[502]. Yukarda buna işaret etmiştik. Ancak kısa klasik metinlerde

495 Naml 64.

496 Hud 13.

497 Ebul Muzaffer İsferayini el-Tabsir fid-Din, 104, Mısır, 1940.

498 el-Fıkh el-Ekber, 61–62.

499 Şerh el-Akaid, 80.

500 Şerh el-Akaid 80, Şerh el-Fıkh el-Ekber 61–63.

501 Şerh el-Fıkh el-Ekber 63.

502 İmam ul-Haremeyni, "el-İrşâd" adlı eserinde (sayfa 430–31) en faziletli kimsenin halife olması nazari olarak doğru ise de bu hususta kesin bir delil olmadığını anlatır. İbn Hazm, Bakıllanî ve ona uyanlardan başka, bütün Ehli sünnet imamlık icin en faziletli olmayı şart koymamışlardır (el-Fasıl 4/ 163 diyor.

Bu sonradan Zeydiyyenin görüşünün benimsendiğini gösteriyor. Ama bütün Ehli sünnet Kelâmcıları, dört halifenin, fazilet sırasının hilafet sırasına göre olduğunu hâla bir nazariye olarak ileri sürmektedirler. İbn Hazm en faziletli nazariyesine karşı çıkıyor (el-Fasl 4/ 165).

en üstünlük nazariyesi (efdaliye) üzerine dayanılıyorsa da konu ilmî olarak incelendiğinde bu nazariyenin çıkmaza girmekte olduğu görülmektedir. Çünkü en faziletlinin kim olduğunu ancak Yüce Allah bilir. Bu, Şia'nın imamlık nazariyesini teyid eder. Onlar imamların masumluğunu yani yanılmazlığını şart koşarlar ve böylece "en faziletli" nazariyesini ortaya atarak haklı çıkmaya çalışırlar.

Ehl-i Sünnet de Şii'lerin bu en üstünlük nazariyesine karşı dört halifenin üstünlüklerini sıraya koyarak onların halifeliklerinin meşruluğunu şii'lerin nazariyesinin tesirinde kalarak herkese kabul ettirmeği amaç edinirler. Ama bu amaçlarına ulaşamazlar. Böyle en faziletli kimsenin halife olması iddia edilerek daha az faziletli olanın halife olmamasının meşru olmadığını ortaya atmış oluyorlar ve bu görüşlerine göre dört halifeden sonra başa geçen hiç bir devlet başkanının meşru olmamasının gerektiğini söylemiş oluyorlar. Çünkü tarihe bir göz atıldığı zaman en iyi halife devrinde ondan daha faziletli kimsenin bulunduğunu tesbit etmek imkânı vardır. Belki pek az kimsenin kendi zamanınındaki en üstün insana eşit olması iddia edilebilir. Bu iddiâda bulunmanın diğer sonucu meşru devlet başkanı (halife) olmadığı zaman da yapılan bütün dini muamelelerin meşruiyeti tartışma konusu olur. Gene bu en üstünlük nazariyesi ile Şii'lere hak vermiş olduklarını düşünmemiş gibi bir durumla karşı karşıya gelmiş oluyorlar. Doğrusu, Zeydilerin imamı Zeyd İbn Ali'nin görüşü tam İslami görüşü yansıtır ve tatbik imkânı olan ve şimdiye kadar da uygulanagelen bu görüştür. Ehli Sünnet daha ilk anda bu görüşe göre halifelik nazariyesini kurmalıydı.

Zeyd'in görüşünü yukarda açıkladık, ama burada tekrar etmede yarar vardır. "En faziletli kimse varken ondan az faziletli kimsenin halifeliği geçerlidir ve câizdir". Bu nazariyeye göre dört halifenin fazileti sıra ile olmayıp karışık ta olabilir. Yani Ali'nin fazileti Ebu Bekir'den üstün olabilir. Zeyd böyle olduğuna inanıyordu. Bu demek değildir ki, Ali varken Ebu Bekir'in halifeliği câiz sayılmasın. Ali en faziletli de olsa Ebu Bekir'in, Ömer'in ve Osman'ın halifelikleri caizdir ve caiz olduğu şekilde vuku bulmuştur. Ehl-i Sünnete göre en fazîletli Ebu Bekir olunca ve en faziletli kimsenin de halife olması gerekince, ilk halîfe Ali olsaydı, halifeliği caiz olmayacak mıydı? Bu nazariyeye göre olmayacaktı. Şurası bir hakikattir ki, önce Ali halife olsaydı, Ehli Sünnet onu en faziletli sayacak, en faziletli sayması bile onun halifeliğinin meşru olduğuna kesinlikle hükmedecekti. O halde fiilen, tarihin akışı ve olayları içinde Ehli sünnetin de meşru

gördüğü ve tasvib ettiği gibi halifelik en faziletli olma nazariyesine dayanmamaktadır. Kureşy'ten olma iddiası da böylece kendiliğinden yıkılmış oluyor Zeyd İbn Ali nazariyesini ortaya koyarken Kureyş'ten olup olmamayı kasdedip etmediğini bilmiyoruz. Eğer sözü sadece en faziletli varken daha az faziletli kimsenin halife olmasından ibaretse, ona göre Kureyş'ten başka biri de halife olabilir. Ehli Sünnet Kureyşlilik nazariyesini zamanın siyasi olaylarını yatıştırmak için "takrir sükün kanunu" gibi bir tutumla ortaya atmıştır. Ne dereceye kadar muvaffak olup olmadığını tesbit etmek için tarihi olayları yeniden değerlendirmeye girmek gerekir.

Burada şunu söyleyerek bu konuyu bitirmek istiyorum. Şiîler de imamlık nazariyesinin fiili bir etkisini göremeyince onu tarihe görmdüler ve on ikinci imamda imamlığı dondurdular. Ama büsbütün onu da inkâr edemediler. O takdirde bütün geçmişlerini ve tarihlerini, kültürlerini inkâr etmiş olacaklardı. Onu inanç olarak devam ettirmeğe çalışıyorlar ve kıyamette geleceğine inanıyorlar. Bu tip inanış azınlıkta olan, ve başı dertten kurtulmayan milletlerin ülküsüdür. Ama müstakil devlet haline geldikten sonra da yaşatılmaya çalışılır. Ne yazık ki, şîa Ehli sünneti de etkileri altına alıp mehdi nazariyesini onların inançlarına da soktular. Ehli Sünnet alimlerinden aklı başında olanlar, sonradan inançlarına giren bu mehdi fikrini atmaya cesaret edemiyor ve edenler de muvaffak olamıyorlar. Böylece halka inmiş olan bu inançta yani mehdiliğe çevrilen şiîler'deki imamlık nazariyesi, sünnilere mehdilik olarak geçip her iki mezhep bu nazariyede birleşmişlerdir. Bunları bilmeyenler bu iki mezhebin yani İsnaaşeriyye ile Ehli Sünnet'in çok ayrı mezhepler olduklarını sanmaktadırlar.

Şiilerin çok değişikfikirlere sahip mezheplere ayrılmalarının da iddia ettikleri imamlık nazariyesinin gerçekliğine gölge düşürdüğü şüphe götürmez. Yukarda Şiî alimlerin eserlerinde anlattıkları mehdi ve beklenen imam inancının, değinmiş olduğumuz gibi bir umut ve ülküyü canlı tutmakdan başka bir şey sayılamayacağı ortaya çıkıyor.

Mezheplerde İbadetler:

İnsanlar genellikle din ve mezhepler arasındaki farkı, inanç sisteminden çok, dinin veya mezhebin gerektirdiği işlere, davranış ve hareketlere bakarak değerlendirirler. Bunun eski ifadesi "ameller" yani beden ile yaptığı ve uyguladığı "amelî" eylemlerdir. İnanç sorunları daha üst düzeyde oldukları için ve onlar da sayıca az ve aynı zamanda zihnî amel ve işlemler olduklarından dolayı kolayca farke-

dilemez ve gözle görülemezler. Bundan ötürü de herkes tarafından kontrol edilemezler. Ancak tartışma, konuşma konusu oldukları zaman ortaya çıkar ve kontrol edilme, farkına varılma sahasına girerler. Ama burada çok önemli bir faktör işe karışır o da konuşan kimsenin kendi inancının ne olduğunu doğru ve samimi olarak ortaya koymasıdır. Eğer doğru konuşmazsa, onun da inancı kontroldan kaçar. Yalnız bedeni işler ve amellerdir ki, herkes tarafından görülür ve kontrol edilir. Bundan dolayı insanlar, birbirlerini bu bedeni iş, davranış ve hareketleri ile değerlendirirler. Müslüman olanların müslümanlığı, hıristiyan ve Yahudi olanların hıristiyanlığı ve Yahudiliği böylece toplumsal bir fenomen olarak ortaya çıkıp kimin hangi dine mensup olduğunun kolayca anlaşılmasını sağlar. Mezhepler de böyledir. Mezhepler aralarındaki en büyük sürtüşme bu fiilî olaylara dayanır ve onlara göre birbirlerinin, gerçekten yana veya gerçekten uzak olduklarına dair değer hükümlerini verirler.

Ehl-i Sünnet ile en çok çatışan ve ehli sünnet kadar siyasi sayısal güce sahip olan, çok yerde iç içe yaşayan İmamiye İsnâaşeriyye mezhebinin "ameller"de yani dinin tatbiki hükümlerinde onlarla ortak olan veya olmayan dinde en önemli esas ve ilke sayılan hususlar hakkında kısa bir mukayese yapmanın zorunlu olduğunda şüphe yoktur. Müslümanlar böylece birbirlerini daha iyi tanıyacak ve gereksiz havai, sorumsuz kişilerin propagandalarına aldanmayacaklar ve birbirini düşman saymayacaklardır.

Ehl-i Sünnete göre İbadetler.

Bu hususta Hz. Peygamberin "İslamiyetin namaz, zekat, hac, oruç, ve kelimei şehadet olarak beş esas üzerine kurulmuş" olduğuna dair sözündeki esaslar hakkında bir özetleme yapacağız. Ancak Kelime-i Şehadet demek olan Allah'ın varlığı ve birliğine Hz. Muhammed'in peygamberliğine dair mukayeseyi yukarda yaptık. Şimdi namazı alarak geri kalan dört esası sıra ile sunalım.

A) *Namaz :*

Namazın on iki farzı yani esası vardır:

1- Hadesten taharet

a) yani abdest almak

veya gusletmek, boy abdesti almak (yıkanmak)

Burada temizlik yapılacak su hakkında kısa bir bilgi vermek gerekir:

Sular iki kısımdır.

1– *Mutlak, saf sular:* Bunlar tabiatta ilk yaratıldıkları şekilde bulunan ve kendilerine yabancı bir şey karışmamış olan sulardır. Yağmur suları, kar suları, akan ırmak, nehir suları, göl suları, kuyu suları ve deniz suyu, pınar ve kaynak sularıdır. Mutlak suyun üç önemli niteliği vardır.

a) Rengi olmaması,

b) Tadı olmaması,

c) Kokusu olmamasıdır.

Bu mutlak suya pis (necis) bir şey karışır ve bu niteliklerden bir tanesini değiştirirse o su pis olur. Temiz bir şey karışıp ve sadece bu niteliklerden bir tanesini değiştirse, o su temiz sayılır[503]. Fazla teferruata girmek bizim buradaki yerimize elverişli değildir.

a) abdestin farzları dörttür.

1– Yüzü yıkamak

2– Dirseklere kadar kolları yıkamak

3– Başı ıslak el ile sıvazlamak

4– Ayakları yıkamak.

Ayakları aşık kemiklerine kadar yıkamak farzdır.

Eğer abdestli olarak mest ve çorap giyilirse onları çıkarıp ayakları yıkamadan onların üzerine meshedilir. Mukîmlerde 24 saat, yolculukta üç gün çıkarılmadan bunların üzerine meshetmek mümkündür. Ama daha önce çıkarılmış ise ayağın yıkanması gerekir. Bu sürelerden sonra da mutlaka çıkarılıp ayaklar yıkanır. Mest veya çorapta üç parmak girecek kadar bir yırtık olmaması şarttır.

Tecrübeye dayanan bir hususu zikretmeden geçemeyeceğim. Her ne kadar mes ve çorap üzerine meshetmek caiz ise de, şâyet bir kimsenin ayak parmakları arasında kabarcıklar oluyor, kaşınmalar meydana geliyor ve rahatsızlık veriyorsa, o kimse mecbur olmayınca meshetmemelidir, her abdest alışında ayaklarını yıkaması ve ayak parmaklarının arasını yıkarken oğması, rahatsızlıklarını giderir.

b) Yıkanmanın, boy abdestinin farzları üçtür.

1– Ağzı yıkamak,

503 İbn Ruşd, Bidayet el-muctehid.

2- Burnu yıkamak

3- Bütün vücudu yıkamak.

Ağzı yıkamak ve buruna su çekmek Hanefilere göre farz olduğu halde Şafii ve Malikilere göre farz değildir.

2- Pislikten temizlenmek (necasetten taharet)

İster hayvan, ister insan olsun, sidik ve büyük aptest pislik olup, insanın üzerinde ve kılacağı yerde bunlardan bir zerre bulunmamasına dikkat etmelidir.

Hanefilere göre insanın vücudundan çıkan kan çıktığı yerin dışına akarsa abdesti bozar, Şafii'lere göre abdesti bozmaz. Büyük ve küçük apdest ve yellenmek de hepsine göre aptesti bozar.

3- Avret yerlerini örtmek. Erkeklerin en az göbek ile diz kapağı arasındaki yerlerini örtmesi, kadınların ise el, yüz ve ayaklarının dışındaki yerlerini örtmesi farzdır.

4- Namaz kılarken Kâbe cihetine dönmek de farzdır. Yolculukta nasıl mümkün ise o tarafa doğru namaz kılınabilir.

5- Kıldığı namazın vaktini bilip tayin etmek de namazın farzlarındandır.

6- Namazları kılarken namaza niyet etmek de namazın farzlarındandır. Aslında her ibadette niyet farz olup niyetsiz ibadet, farz sayılmaz. Mubah olan yapılması ve yapılmaması serbest bırakılan işler iyi niyetle yapılırsa ibadet olur ve kötü niyetle yapılırsa günah sayılır. Niyet böyle işleri ibadete çeviren en önemli bir unsurdur. Niyet her defasında namaz kılarken farzdır. İbadet ile âdet arasını niyet ayırır. Kelam konusu olan bir noktaya burada değinmek istiyorum.

Niyetin insanın işlerinde ve özellikle ibadetlerde farz olması, insanın yaptığı işte hür ve irâde sahibi olduğunun en açık delilidir. Niyet yapılan işin otomasyon olmadığını, makine ve elektrikli beyin gibi başkası tarafından kurulunca çalışan bir uydu olmadığını ortaya koyar. İnsan, kendisini böyle hür ve iradeli bilmesi, hissetmesi için ona her iş ve ibadet yaparken bilinçli ve şuurlu, yaptığını bilerek yapması gerekir. Niyet, insanın yaptığı işi ve ne için yaptığını içinden, bilmesinden ve zihninden de ne yaptığının farkında olmasından başka bir şey değildir. Dil ile "niyet" kelimesini söylemek hiç önemli değildir. Dil ile niyet etmenin, başka şeylerle meşgul olan insana

zaman kazandırıp yeni yapacağı işe onun zihnen ve gönülden hazırlanmasına ve ona yönelmesine yardım etmekten başka görevi yoktur.

Bu altı farza namazın şartları denir. Bunlar namaza başlamadan yapılırlar ve bunlar yapılmadıkça namaza başlanmaz. Çünkü bunlar gerçekleşirse mutlaka namaza başlamak gerekmez.

7- Namaz fiilen ancak başlama tekbiri ile başlar. "Allahu Ekber" demekle namaza başlanır.

8- Namazda ayakta durmak namazın öge (rükün) farzlarındandır onsuz namaz olmaz. Ancak ayakta duramayacak kimse oturarak kılar.

9- Namazda Kuran okumak da farzdır. Bu miktar en az Kuran denecek kadar bir cümle de olabilir.

10- Namazda rükû etmek, yani ayakta ise belini, bir dik açı meydana getirecek şekilde öne doğru eğmekle, eğer oturuyorsa, bir dar açı meydana getirecek şekilde vücudunu öne eğmekle olur.

11- Secde etmek, başını yere koymak da namazın fazlarındandır

12- En sonunda diz çöküp oturmak namazın en son farzıdır ve namaz onunla biter. Böylece namaz ayakta başlar ve otururken "ettehiyyatu" duası okunurak sağa sola selam vererek namazdan çıkılır.

Burada Cuma namazına dair kısa bir bilgi vermek sureti ile Şii'lerdeki Cuma namazıyle sünnîlerinkini karşılaştırmayı kolayca yapabileceğiz.

Cuma namazının farzı ayın (yani herkesin yapması gereken bir farz) olduğuna Müslümanların büyük çoğunluğu ittifak etmiştir. Bundaki delil "Ey inananlar! Cuma günü namaza çağırıldığı zaman, Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın"[504] ayetidir. Bu ayetten başka bir delil de Cuma namazının, öğle namazı yerine geçmiş olmasıdır. Nasıl ki öğle namazı farz ise onun yerine geçecek Cuma namazı da farzdır[505].

Cuma namazının farz-ı kifaye (yani bir kısım insanlar tarafından yapılmasının yeterli) olduğunu söyleyen de vardır[506].

---

504 Cuma Suresi 9.
505 İbn Rüşd, Bidayet el-Müctehid 1 / 122.
506 Age 1 / 123.

Bu namazın iki asıl şartı daha vardır ki, biri sıhhatli olmak ve erkek olmaktır. Kadınlar ve hastalara farz değildir. Ancak bunlar Cuma'ya geldikleri takdirde kendilerine farz olur ve Cuma namazını kılınca öğle namazı yerine geçer[507]. Cuma namazı ile öğle namazı birleşmez. Cuma öğle namazından bedel olduğu için ikisi bir arada bulunmaz. Yani hem Cuma namazını kılmak ve hem de öğle namazını kılmak doğru değildir. Çünkü hem asıl ve hem de onun bedeli bir araya gelip birleşmez. Bu bir borcu iki defa vermeye benzer. Cuma namazının kabul edilmesinden şüphelenip de öğle namazını ayrıca kılmak saçmadır. Çünkü kılınan her hangi namazın kabul edileceğine dâir insanın elinde bir teminat vardır. Aksi halde her namazı bir kaç defa kılmak gerekecektir. Sonra milyonlarca insanın kıldığı binlerce cuma namazının kabul olunup olunmadığına dair şüphe ortaya atmak aklı başında hiç bir müslümanın yapacağı iş olamaz. Yoksa cuma günü altı vakit namaz farz olmuş olur. Öğlenin ayrı farz, cumanın da ayrı farz olduğuna inanmak ve öyle yapmak İslam esaslarına aykırıdır.

Bunun dışında işi olmayan kimse sabahtan akşama kadar nafile namaz kılabilir. Nafile namazın hududu sayısı yoktur. Ama bunu her türlü insanın bulunduğu camide herkesin kılmaya zorlayacak bir şekilde yapmaya kimsenin dinen ve şeran hakkı olmadığını bilmesi İslamın esaslarının ve ruhunun gereğidir.

Günde beş vakit namaz kılmak erginlik çağına giren erkek ve kadın her müslümana farzdır.

Sabah namazının vakti, tan yerinin ağarmaya başlaması ile güneşin doğmasına kadar olan vakittir. Öğle namazının vakti, güneşin günün ortasında en yüksek yere yükseldikten sonra inmeye başlaması ile başlar, bir nesnenin gölgesinin, bir misli veya Ebu Hanifeye göre iki misli olana kadar devam eder. İkindi namazının vakti, öğle namazının vaktinin bitiminden başlar güneşin batışına kadar devam eder. Akşam namazının vakti, güneşin batışı ile ufuktaki kırmızılığın veya Ebu Hanifenin ikinci ictihadına göre kırmızılıktan sonra gelen beyazlığın kaybolmasına kadardır.

Yatsı namazının vakti de akşam namazının vaktinin bitiminden başlar, gecenin yarısına kadar, üçte ikisine kadar ve en doğrusu sabah namazının vaktinin başlamasına kadar devam etmesidir.

---

507 Age 1 / 123, Ebu Bekir el-Mergınani, el-Hidaye 1 / 63.

B) *Oruç :*

Arapça "savm" denen orucun vakti Kuran'daki ayetten alınmaktadır. "Şimdi karılarınıza yaklaşın ve Allahın size yazdığını dinleyin tan yerinde gece ile gündüz birbirinden iyice ayrılana kadar yiyin için ve oruca geceye kadar devam edin"[508].

Ve bunun için oruç, günün ağarmasından güneşin batışına kadar yemek, içmek ve cinsi münasebetten uzak durmak olarak tanımlanmıştır[509].

Bunların teferruatına ve onlardaki ihtilaflara temas etmeyeceğiz. Biz sadece farz ve ana esasları özetlemeye çalışıyoruz. Oruç ta namaz gibi farz olan bir ibadettir.

C) *Zekât :*

Kur'an ve hadislerle fârz olduğu sabit olan zekât, akıl sahibi hür ve erginlik çağına giren müslümana malı nisaba ulaşıp üzerinden bir yıl geçerse kırkta birini zekat olarak vermek mecburiyetindedir.

Çocuğun ve delinin malına zekatın gerekip gerekmeyeceği hususunda ihtilaf vardır. Hanefilere göre gerekmez ama Şafii'lere göre gerekir[510]. Benim de fikrim gerekmesidir. Zekâta giren şeyler, para, ticaret malı, hayvan, madenler, meyve, ekin ve kazançlardan elde edilen servetten verilir. Sebze ve bal gibi mahsulden zekat verilip, verilmeyeceğinde ihtilaf vardır[511].

Zekat verilecek mallardan alınacak zekâtın yüzde nisbeti Hz. Peygamber ve Sahabe zamanındaki ölçülere göre tayin edilmiş olup malına göre görünüşte değişiklik göstermektedir. Mesela paradan yüzde ikibuçuk, hayvanlarıda deve, sığır, koyun cinsine göre değişmekte ve yer mahsulleri, ekin, meyva ve sebzeye yüzde on anlamında üşür yani onda bir verilmesi cihetine gidilmişti.

Kadın ve erkeklerin süs için kullandıkları altın ve gümüşe zekatın gerekli olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiş, Henefiler süs ve ziynet eşyasından zekât verilmesi gerektiğini söylerken, Şafii'ler ve Malikîler verilmemesini tercih etmişlerdir[512].

---

508 Bakara Suresi 187.
509 el-Hidaye 1 / 94, Bidayet el-Muctehid 1 / 201.
510 el-Hidaye 1 / 73, Bidayet el-Muctehid 1 / 225.
511 el-Hidaye 1 / 84.
512 el-Hidaye 1 / 80, Bidayet 1 / 230-31.

Ayrıca süs ve zinet eşyası için kullanılan altın ve gümüşten zekâtın gerekip gerekmiyeceği hususunda ikinci bir ihtilaf şekli ortaya çıkmaktadır. Eğer belli bir miktardan az ise zekâtın gerekmiyeceği, ama o miktardan fazla ise zekatın verilmesi gerektiğini söyleyenler vardır. Bu sonuncu akla daha uygun gelmektedir.

D) *Hac:*

Hac, hem ayet ve hem de hadislerle sabit İslam dininin esaslarından biridir. Akıl sahibi erginlik çağına girmiş sıhhatli Müslümanların erkek ve kadınına farz olan bir ibadettir. Bunun iki şartı vardır: Mekkeye, belli zamanda gidip gelecek kadar servete sahip olması ve gidip gelirken yolda bir tehlikenin bulunmamasıdır. İnsan ömründe bir defa bu ibadeti yapmakla yükümlüdür.

Haccın üç farzı vardır. İhram erkekler için dikişsiz ve renksiz (hacca ait özel), giysi takınmak, Arafat denilen yerde zamanında bulunmak ve Kâbei Muazzamayı tavaf etmektir. Bunun dışında kalan vacip ve sünnet olup ihtilaf edilen hususlardır.

Caferî Mezhebinde İbadetler:

Buraya kadar Ehli Sünnetin İslam dininin vakitleri belirtilmiş ve zamanları tayin edilmiş, keyfiyetleri ve nasıl yapılacakları bildirilmiş farz ibadetlerinin esaslarını, ögelerini (rükün-farz) kısaca gözden geçirmiş oluyoruz. Şimdi bunların Caferi (İsnâaşeriyye İmamiye) mezhebinde nasıl olduğunu kendi kitaplarına dayanarak ortaya koyalım ki Ehli Sünnet mezhepleri ile mukayesesi kolay olsun.

Caferî mezhebine göre su iki kısma ayrılır. Mutlak su ki tabiatta bulunan yağmur, pınar, deniz, nehir, kuyu, kar ve dolu suyudur. Katı cisimlerden yaprak, toprak ve çamur, tuz, saman çöpü gibi şeyler suya karışır ve uzun bir süre kalsa su gene mutlak niteliğini korur. Pis ve necisin yıkanmasında kullanılan su artık pisleşmiştir. Karışık yani mutlak olmayıp başka bir şeyle nitelenen su ki, limon, üzüm suları gibi sular temiz olmalarına rağmen, temizlik yapmakta kullanılamazlar.

Abdesti bozan büyük ve küçük abdest ile yellenmektir. Bunun dışında abdesti bozan şeylerde ihtilaf vardır. Kan ve irin abdesti bozmaz. Abdestin farzları

1- Niyet ederek abdest almak gerekir. Hanefilerin dışında sünni mezhepleri de bunda Caferi mezhebi gibi düşünürler.

2- Yüzü yıkamak,

3- Dirseklerine kadar kolları yıkamak,

4- Başa meshetmek,

5- Ayakları meshetmek. Caferi mezhebi çıplak ayakları mesheder. Ehli Sünnet çıplak ayağa meshetmeyi caiz görmez. Ama mest ve çoraba meshetmeyi Ehli Sünnet caiz görür, Caferi mezhebi mest ve çorap üzerine meshetmeyi caiz görmez[513]. Caferi mezhebinin çıplak ayağı meshetmeyi caiz görmesi abdest ayetinde geçen "ayaklar" kelimesinin cümle içindeki yerinde aldığı harekeye göre dayanan bir ictihat ileri sürmesine dayanır.

Yıkanmanın (Gusl'un) tek farzı vardır o da bütün vücudu baştan sona kuru kalmayacak şekilde yıkamaktır. Abdeste olduğu gibi niyet yıkanmakta (gusul'de) da gereklidir.

Namazın farzları:

1- Vakit farz namazların şartı olup bunlar Caferilere göre şöyledir: Öğle vakti, güneş öğle üzeri zeval'den yani güneş batıya yöneldiği andan başlar ve hemen bir namaz kılacak kadar vakit sadece öğle vaktidir.

İkindi namazının vakti de güneş batmadan önce ikindi namazı kılacak kadar vakit ikindi namazına mahsustur. Bu iki vakit arasındaki zaman öğle ve ikindi namazlarının ortak oldukları vakittir. Bunun için öğle ile ikindiyi bir arada kılmak caiz olmaktadır. Görüldüğü gibi burada Ehli Sünnetten Hanefiler ile arada büyük fark ortaya çıkıyor. Ehli Sünnetin diğer mezhepleri öğle ile ikindi namazlarının yolculuk, sıkışıklık ve darlık gibi bazı durumlarda bir arada kılınmasına cevaz verdikleri için Caferi mezhebiyle o hususta birleşebilirler. Bunun dışında her mezhebin kendine göre teferruata ait daha farklı ihtilaflar da vardır. Akşam namazı vakti güneş yuvarlığının kaybolmasıyle başlar ve ilk anda akşam namazını kılacak kadar bir vakit akşam namazına ait olup gerisi yatsı ile müşterektir. Yatsı namazına ait olan vakit de gecenin yarısından önce yatsı namazının kılınacağı kadar bir vakit yatsı namazına ait olup, daha öncesi akşam namazı ile ortaktır.

Sabah namazının vakti tan yerinin ağarmasından güneşin doğuşuna kadar olan vakittir.

2- Namazın ikinci şartı kıbledir, yani kabe'ye yönelmektir.

513 Ebu Cafer Kummi (ö. 381 H. 991 M.) Menla Yahduruhu'l-Fakih 1 / 29.

3- Avret yerlerini örtmek de namazın şartlarındandır. Kadının yüzü ve ellerinin dışında bütün vücudunu örtmesi gerekir. Erkek önü ve arkası avret sayılıp onları örtmesi farzdır. Kadın ve erkekler bu şekilde yabancılara karşı nerelerini örtmeleri gerekiyorsa, namazda da aynı yerlerini örtmeleri gerekir.

4-5- Namazın dördüncü ve beşinci şartları hadesten taharet (abdest almak ve yıkanmak), diğeri de vücudun elbisesinin ve kılınan yerin temiz olmasıdır. Buna pislikten temizlenmiş olması anlamında necâsetten taharet ve bunlara şart denir.

6- Namazın iç farzların ilki niyettir. Bunda mezhepler arasında hiç bir ihtilaf yoktur.

7- Namaza başlama tekbiri olan "Allahu Ekber" diyerek namaza başlamak farzdır.

8- Namazda Kuran okumak farzdır. İmamiye (caferî) mezhebine göre Fatiha'yı (el-Hamdu lillahi) namazların ilk iki rekatında okumak farz olup sonrakilerde farz değildir. "El-Hamdu'nun sonunda "Amin" demek te caiz değildir.

9- Ayakta durmak ta farzdır. Bir şeye dayanması caiz değildir. Ancak ayakta kılamazsa oturarak kılar, oturamazsa sırt üstü veya yan üstü yatıp işaret ederek kılar, ama bu hususta mezhepler aralarında ihtilaf vardır.

10- Rükü etmek de namazın farzlarındandır.

11- Secde etmek de namazın öğesi ve farzıdır.

12- Namazın sonunda oturmak farzdır.

Gereken duaları "ettehiyyatü" gibi okuduktan sonra selam verir.

Cuma namazı:

Ehli Sünnete göre Cuma namazının cuma suresindeki ayetle farz olduğunu söylemiştik. İmamiyye (Caferiye) mezhebine göre gene aynı ayete göre farzdır. Mezhepler arasında İmamiye sultan veya vekili olmayıp da adalet sahibi bir fakîh (muctehid) bulunursa cuma namazı ile öğle namazı arasında muhayyer bırakabilirse de Cuma namazını tercih etmesi daha doğrudur. Cuma namazı bütün mezheplerde iki rekat ve iki hutbeden ibarettir. Aralarında ihtilaf, birine göre vacip olan ötekine göre mustahab olmaktan başka önemli bir şey yoktur. Cuma namazı da bir şüpheden dolayı ihmal edilmiş ve

terkedilmiştir. Cuma namazının terkedilmesini yaymak bidatlardan biridir[514]. Ebu Cafer el-Bakır, Zurayeye demiştir ki yüce Allah cuma namazını cemaatla kılınmasını farz kılmıştı[515].

Oruç :

İmamiyeye göre oruç da namaz gibi dinin esas ve farzlarındandır. Her mukellefe akıl sahibi ve erginlik çağına giren kadın erkek herkese farzı ayındır. Deliye ve çocuğa farz değildir. Oruç, yemek, içmek ve cinsi münasebette bulunmaktan kendini uzak tutmaktır.

Zekât :

İmamiye ye göre de zekât İslam dininin farz ve esaslarındandır. Kuran-ı Kerim fakirleri zenginlerin mallarının hakiki ortağı kabul etmiştir. Çünkü "Yoksullara ve fakirlere onların (zenginlerin) mallarından hak vardır" (zariyet 19) demiştir. Burada ziraat, sanat ve ticaret malını ayırmamıştır. Ancak fakihler (mezhep imamları) çeşitli mallardaki yüzde üzerinde ihtilaf etmişlerdir.

İsnaaşeriye (Caferiye) imamiye ticaret mallarında yüzde yirmi yani beşte bir kabul etmiş, dört mezheb (Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli) yüzde iki buçuk yani kırkta bir kabul etmiştir. Madenlerde, Hanefiler, İmamiye, Hanbeliler beşte bir, ve diğerleri kırkta biri farz görmüşlerdir[516].

Hac :

Akıl balığ (ergin) olana ve gücü yetene farzdır. Çocuğa, deliye ve gücü yetmeyene farz değildir[517]. İmamiye, Maliki, Hanbelilere göre farzı gerektiren şartlar bulununca hemen hacca gitmek gerekir. Geciktirirse günaha girer ama ne zaman giderse farzı yerine getirmiş olur. Şafiiye göre hemen gitmek farz olmayıp istediği zaman gidebilir. Hanefilerden Ebu Yusuf'a göre hemen gitmek gerekir. İmamı Muhammede göre istediği zaman gidebilir. Ebu Hanifeden açık bir hüküm nakledilmemiştir[518].

Bu pek kısa mukayeseden de görüldüğü gibi Müslüman olan ve İslamiyeti din edinen mezheplerin içindeki ihtilaf, her birinin Kuran-ı

514 Muhammed el-Halisi, İhya uş-Şeria 1 / 191.
515 Ebu Cafer Kummi, adı geçen eser 1 / 266.
516 M. Cevad Mugniyye, el-Fıkh alal Mezahib el-Hamse 198.
517 Aynı yer.
518 Aynı eser 224. 226, 227.

Kerimi ve Hz. Muhammed'in sünnetini anlamalarındaki ihtilaftan ileri gitmemektedir. Bu gibi ihtilaflar yalnız mezhepler arasında değil, bir mezhebe bağlı olan alimler arasında da bulunmaktadır.

Önemli ve üzerinde durulması gereken şu iki noktayı belirtmek lazımdır. Hiç bir mezhep, dinin aslı ve temeli olan farzlar ve esaslarda ihtilaf etmemiştir. Bir mezhep neyin İslamın esası, temeli ve Müslüman olmanın farzı ve unsuru olduğunu kabul etmiş ise, bütün mezhepler de aynı şeyde ittifak etmişlerdir. İkinci nokta mezheplerin ihtilaf ettikleri ve her mezhebin kendine önemli ve farz saydığı unsurlar da vardır ve bunlar ikinci derecede ve mezhep sistemine göre esaslar olup mezhepler bu ikinci derecedeki esaslar ile veya farklarıyla birbirinden ayrılmaktadırlar.

Hz. Peygamber'in bir hadisi şerifine dayanan İslam'ın beş esas farzında herhangi bir mezhebin ihtilaf etmesine ve mesela Ramazan orucunun, beş vakit namazın, haccın, zekatın veya kelime–i şehadetin inkar edildiğini ileri sürmesine ve bir taraftan müslümanım, derken diğer taraftan benim mezhebimde bu farzlar yoktur, demesine imkân yoktur. Aslında bu ve daha bir çok farz, Hz. Peygamberin sözü ile değil, hepsi Kuran ile sabittir. Ancak Hz. Peygamber sırası geldikçe onların durumuna göre bazısını tekrar ederek, daha basit bir ifâdeyle insanlara anlatmıştır.

İslamın Bütünlüğünü Bozanlar:

İslam'ın ana kaynağı Kuran'a dayanarak mezhep esaslarını tesbit eden hiç bir mezhebin, öbüründen büyük bir fark ve aşılmaz bir uçurum ortaya çıkaracak şekilde teşekkül etmesi, Kuran'ın bütünlüğü karşısında söz konusu olamaz. Çünkü Kuran'ın bir felsefesi ve manayı ifade ettiği dilin bir mantığı ve anlaşılışı vardır. İnsanın ilmine, kültür ve akıl yürütme gücüne göre farklı anlaşılacak ifadelerin, birbirinini büsbütün nakzedecek ve çürütecek derecede farklılığa müsait olmadığını söylemek bence doğrudur. Tarihte, İslam'ı kendi arzu ve çıkarlarına göre yorumlamak suretiyle basit halk üzerinde etki yapmayı sağlamak amacı ile yanlış ve saçma olan pek çarpık ve zıt fikirler aşılanmaya çalışılmış ise de bunların sâhibleri pek mevzî dar ve gizli bir cemiyet halinde kalarak, tesirsiz hale gelmişlerse de, müsteşrikler gizli ve aşıkâre aleyhte faaliyet göstermeye devam etmektedirler.

İslam dini, ilk devirlerde hızlı ve enerjik bir atılımla eski dünyanın en medeni milletlerini fethetmiş ve onların sahip oldukları bütün siyasî, iktisadi, sosyal müesseselere ve her türlü servet kaynaklarına

sahib olmuştu. Yenik düşen milletlerin içinde görünürde müslüman olup gerçekte içlerinde ve gizli toplantılarında İslam'a düşmanlığı yayıp İslamiyeti yıkmayı planlayarak ve müslüman görünmek suretiyle içerden yıkmayı hedef alanlar olmuştu. Bunlar İslamiyete yanlış fikir ve çarpık yorumlar sokmaya çalıştılar ve İslam dinini asıl mahiyet ve hüviyetinden uzaklaştırarak onu değiştirmeye çaba sarfettiler. Bundaki sebeb dediğimiz gibi kendi milletlerinin intikamını almaktı. İslam dinindeki fikir hürriyeti bu gibi kötü niyetlerin faaliyet göstermelerine imkan verdi. Bu fikir hürriyeti, kaynağını İslam dininin tabiatından ve özünden almaktadır. İslam dinine göre İslamiyeti açıklamak, anlatmak ve onun bir mesele hakkında olan hükmünü bildirmek özel kişiye veya müessese ve kuruma verilmemiştir. Bu hürriyeti, şahsi ve gurubsal çıkarlara ve menfaatlara alet ederek ilmi ölçüleri ve mantıkî kıstasları, felsefi ve tutarlı düşünce ve muhakeme kurallarını hiçe sayanlar, çok geniş ve rengarenk İslam toplumu içinden çıkma imkânı bulmuşsa da yaşama imkânı bulamamışlardı.

Günümüzde iş tersine dönmüştür, müslüman milletlerin ve toplulukların çağın tekniğindeki geri kalmışlıkları hâlâ sürmektedir. Bu suretle dünyaya en modern teknikleri ile hakim olan güçler, geniş ve verimli bir alana yayılmış olan müslüman devletlerinin ülkelerini, aslında müslüman olmayan, verimli araziye sahip olan devlet ve milletleri de sömürmektedir ve sömürücülük hususunda ellerinde olan en modern metodları kullandıkları gibi, dinî birliği, beraberlik şuurunu bozmaya da çok önem vermektedirler. Üzülerek şunu söylemeliyiz ki, İslam ülkelerinde ve özellikle memleketimizde yabancı güçlerin bu ayırıcılık ve bölücülük faaliyetlerini idarecilerimiz ve siyasilerimiz, ayrıca derneklere hakim olan çıkarcı şahıslar, bilerek ve kasten veya bilmeyerek ve farkına varmadan, dinî hisleri, incançları, dinî dernek ve müesseseleri istismar etmek ve sömürmek için dinî ayrışmalara önem vermekte, onları teşvik etmekte ve en azından onlara göz yummaktadırlar. Samimi dindarlar ve dinin şuuruna varanlar, milletin bölünmesine gönülleri razı olmayanlar bunun vicdan ıztırabı içindedirler.

VIII- EHL-İ SÜNNET'İN ROLÜ

İslam'da fikir ayrılığı ve görüş farkı Hz. Peygamber zamanında bile vardı. Sonra dört halife ve sonraki zamanlardan günümüze kadar sürüp gelmiş ve böylece sürüp gidecektir. İslam'ın özelliği budur. Ancak ayrılma ve bölünme anlamında olan fırkacılık (inanç mezhebi) ilk defa Hariciler ile vücut buldu. Bunlar Hz. Osman'a isyan anlamında hârici idiler. Sonradan Hz. Ali'ye de isyan edince bu "Haricilik" adı onlara bir ünvan yani özel isim (alem) oldu. Daha önce hârici kelimesi sadece âsî anlamında yâni karşı çıkan olarak lügat anlamında anlaşılmaktaydı. Hz. Ali'ye isyanlarından sonra belli görüşleri, inançları ve faaliyetleri olan gruba ve (fırkaya) mezhebe söylenir oldu.

Hz. Osman'a isyan edenlerin onu şehit etmeyi düşünmedikleri anlaşılıyor. Çünkü içlerinde onu şehit etmeyi düşünemiyecek derecede iyi müslümanlar vardı. Ancak Hz. Osman, en sonunda duruma hakim olamamış isyancılar istifasını istemeye kadar işi götürmüşlerdi. Hz. Osman istifa etmeyi kabul etmeyince de isyancılar kendilerini kurtaracak başka bir durum görememişler ve –öyle umulur ki– istemeyerek ellerinden bir kaza çıkıp Hz. Osman'ı şehit etmişlerdir. Bundan sonra böyle apaçık ve hem de Halifeyi öldürmenin cezası şüphesiz İslam Hukukuna göre kısas olacaktı. Kısastan kurtulmak için kendilerine öldürmenin meşruiyetini gösterecek bir yola baş vurmak zorunda kaldılar. İslamda bir kimsenin öldürülmesi çok büyük bir suçtur.

O halde isyancılar Hz. Osman'ı Kuran-ı Kerim Karşısında günahkar ve suçlu çıkarmak için, "Allahın indirdiği (Kuran) ile hükmetmeyen Kâfirdir" (Maide 44)[519] ayetine dayandılar. Hz. Osman'ın Kuran'a göre hareket etmediğini ve bu ayete göre küfre girdiğini ve kâfirin öldürülmesinin (Hz. Osman müslüman olduktan sonra onlara

519 Yahya Haşim Hasan Fargal, Neşet ul-Ara vel-Mezaib vel-Fırak el-Kalamiyye 77.

göre küfre girince irtidad etmiş olur) gerektiğini ileri sürmüşler ve kendilerini böylece savunmaya koyulmuşlardı.Bunu Hz. Ali'ye de tatbik ettiler ve böylece isyanla başlayan haricilerin meşruiyet aradıkları çıkış noktaları, bir müslümanın işlediği günahtan dolayı küfre girdiğini ve onu tekrar İslama davet etmek gerektiğini ortaya attılar. Böyle günah işleyen, sonraları bu büyük günah anlamında terimleşmiştir, kâfir olunca onun canı, malı, karısı helal olur ve onlarla savaşmak farzdır, dediler[520].

İnsanın Fiilinden Sorumlu Olması:

İslam'da ilk çıkan fırka bu kadar sert ve dar bir görüşe dayanmış ve İslam toplumuna büyük felaketler getirmiştir. Günümüze kadar gelen bazı kolları varsa da artık eski sertliklerini yumuşatmışlardır. Sonradan ileri sürdükleri fikirlerle, mezheplerle tesir etmekten geri kalmamışlardır. Haricilerin, ortaya çıkışına sebeb idarecilerin yanlış idareleri, zulümleri, haksızlıkları, adamlarına çıkar sağlamaları olarak gösterilmektedir, yani toplumdaki bozuk düzen ve idarecilerin diktatörlüğüdür.

Bir süre sonra Emeviler devrinde ortaya çıkan ayni idarî bozuklukları ve siyasi katilleri meşru göstermek için zamanın devlet başkanı Allah'ın takdirinin ve ezelde insanların alınlarında yazdığı yazının öyle olduğunu, kendisinin sadece Allah'ın kaderini infaz ettiğini ileri sürerek kendini savunmaya başlamıştı. Bu durum samîmî müslümanları çok üzüyordu ve içlerinden bir kısmı fikrini açıkça ortaya koyarak, kaderin olmadığını, insanın yaptığı her işten sorumlu olduğunu iddia ettiler[521]. Bunlara Kaderiye dendi. Bunları Mutezile takip etti. Kaderiyeden bu fikri alıp başka fikirlerle geliştirdiler. Haricilerden de günah işleyenin kâfir olduğu fikrini aldılarsa da onu biraz yumuşattılar ve günah (yani büyük günah) işleyen dinden çıkar fakat kâfir olmaz davasını ileri sürdüler. Ancak tövbe etmeden ölenin kâfirler gibi cehennemde ebedi kalacağını söylediler[522]. Bir günah işleyenin, tövbe etmedikçe dünyada müslümanlık ile dinsizlik arasında iki menzile arasında üçüncü bir mertebede bulunduğunu bir ilke olarak kabul ettiler. Görüldüğü gibi müslümanlığa en sıkı şekilde sarılıp onu dar bir zihniyette anlayarak uygulamakta Hariciler en sert olanlardır ve ondan sonra Mutezile gelmektedir. Her iki mezhebin dayandığı esas ilke, insanın her yaptığından sorumlu olmasına yani işini yapmaktaki hürriyetine dayanır.

520 Age 78,83,97. Isferayıni et-Tabsir 28, Bağdadi el-Fark 73.
521 el-Tâbsir, 13, 38; Yahya Haşım aynı eser 170.
522 el-Tâbsir 38, el-Fark 119.

Burada bir noktaya işaret etmekle yanlış anlaşılmanın önüne geçileceğine inanıyorum. Haricilerin ilk teşekkül eden fırka (mezhep) olduğunu söyledik. Oysa Şiî mezhebinin kökünün ve şuurunun ilk halife Ebu Bekir zamanında Hz. Ali taraftarlarında bulunduğu ortaya atılmaktadır. Böyle olduğu halde Şiî mezhebinin ilk teşekkül eden mezhep olma niteliğini almamasının bizce iki sebebi olabilir.

Hz. Ebu Bekir, zamanında Hz. Ali'yi sevenlerin sayısı sonradan şiilik ortaya çıktıktan sonra ileri sürülen bir kaç kişiye mahsus değildi. Herkes Hz. Ali'yi severdi, ve halife olduğu zaman ona en sadık insanlar ehli sünnet idi, diğer bir deyimle Hz. Ali'nin etrafında olanlar müslümanların ekseriyetini teşkil ediyordu. Muaviye'nin etrafında sadece Suriye halkı vardı. Merhum Prof. Naci Maruf, bu devrede ehli sünnet Şiî, yani Hz. Ali taraftarı idi demiştir. Bu devrede şiilik mezheb olarak belirlenmiş ve fikrirleri ortaya çıkmış değildi. Hz. Ali ve Muaviye Taraflarları Ehl-i sünneti teşkil ediyordu Şia firkalaşmaya Hz. Hüseyin zamanında başladı ve Ehl-i Sünnetten ayrıldı.

İkinci sebeb de şiîlik ilk zamanlarda siyasi bir görüşle yani sadece imamlık (Halifelik) sorunu ile doğdu ve uzun süre sonra denebilir ki Mutezilenin tesiri ile fikir yönü teşekkül etmeye başladı. Fıkıhta, Mutezile, Şiî, ve Ehli Sünnet arasında ihtilafın ne olduğunu yukarda göstermeğe çalıştık. Mutezile'nin, bazısı fıkıhta, Hanefi, Şafii veya Şii mezheplerinde idiler. Kader ve insanın irade hürriyeti meselesinin Mutezile'nin tesirinde gelişmiş olduğu ileri sürülmektedir. Bunun için şianın ilk teşekkül eden imamlıktan başka orijinal bir fikri olduğunu ortaya koymanın zor olacağını sanıyoruz.

Biz burada İslamda ilk doğan mezheplerin hareket noktası olan "İman ile Amel" arasındaki ilişkiyi tesbit etmeye çalışmış bulunuyoruz. İslam'da da ilk çıkan önemli ihtilaf bu noktada olmuş ve bu ilk ayrılık menşei çok önemli gelişmelere sebeb olmuş, tarih boyunca devam etmiştir ve günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

Kaderiye ve Cebriye:

"İman ile amel" arasındaki ilişkiyi esas alıp kendi mezheblerinin doğmasına yol açanlar haricilerdir. Bu görüşün Hz. Osmanın sehit edilmesi tarihi olan 35 h (656 m) de tarih sahnesine çıktığı kabul edilirse, Mutezile'nin öncüsü olan Kaderiyenin de Mabed b. Halid Cuheni'nin öldürüldüğü 80 h (699 m.) tarihinde ortaya çıktığı kabul edilebilir.

Yukarda değindiğimiz gibi Kaderiye ve Mutezile'nin doğuşu toplumun düzenini bozan Cebriyecilik cereyanına karşı bir tepki

idi. Cebriyecilik, insanın yaptığı işleri mecburi olarak yaptığı ve insanın bu işleri yapmakta bir iradesi ve hürriyeti olmadığı nazariyesine dayanmaktadır. Cebriye mezhebini kuran ve diğer deyimle insanın yaptığı işleri mecbûren yaptığını ortaya atanın Cehm b. Safvan olduğu kaynaklarda geçmektedir. Cehm 128 h. (745 m.) tarihinde öldürülmüştür[523]. Cehmin, bu cebriye fikrini Şam'da Ca'd b. Dirhem'den aldığı ileri sürülmektedir[254]. Cehm, Kaderiyeden yani insana irade hürriyeti tanıyan Mabed b. Halid'den sonra geldiğine göre Cebriye mezhebi mezhep olarak Karderiyeden sonra teşekkül etmiş olur. Ve dolayısiyle Cebriyeciliğin Kaderiye'nin doğuşuna sebeb olmasını ortaya atmak tarihe ters düşer gibi gözüküyor. İbn Kuteybede "el-İhtilaf fil-Lafz vel-Radd Alal Cehmiyye vel-Muşabbiha" adlı eserinde Cebriye mezhebinin ortaya çıkışının sebebini Kaderiye'nin insana irade hürriyeti tanımakta çok ileri gitmesine bir tepki olarak göstermektedir[525]. Bu durum karşısında Kaderiye'nin doğuş sebebini nasıl izah etmek mümkün olacağını ele almak gerekmektedir.

Günümüzde bile halk ve bazan okumuşlar, aydınlar, psikososyal olaylar arzuladıkları gibi olmazsa veya bunlarda tenkide uğradıkları zaman "kader"i öne atarlar. Ne yapalım alnımızın yazısı bu, Allah dileseydi böyle olmazdı gibi lafları ve savunmaları zaman zaman işitiriz. Bir cinayet işleyen veya büyük ve küçük günah işleyen, bir zarara uğrayan kimse kaderim böyle imiş ne yapabilirim der. Siyasi ve yüksek düzeydeki idareciler, tenkit edildikleri zaman, bu mevkileri yüce Allah'ın kendilerine takdir ettiğini ve herkesin Allahın bu takdirine razı olması gerektiğini söyleyerek karşı gelenleri susturmaya çalışır ve kendine göre en kuvvetli mazereti ve karşı çıkanların boyun eğme mecburiyetini anlatır. Bunların biraz yaygın olması toplumda huzursuzluk kaynağı olur. Ama bu gibi sözler tek bir kişi tarafından düzgün ve ilmi delillere ve uslûba dayanılarak ortaya atılmadığı ve prensip gibi üzerinde durulup düşünülmediği içindir ki, toplumda yaygın olan böyle bir inanış ve ifade belli bir mezhep olarak ortaya çıkmaz. Fakat gene de toplumda tesirini gösterir. İşte Kaderiye ve onun devamı olan Mutezile toplumda sürüp giden böyle bir görüş ve inanca karşı çıkmak suretiyle toplumda olan her insanın yaptığı işten sorumlu olduğunu

523 Taberi, Tarih 6/6, Mısır 1939, Yahya Haşim, Neşet Ara 176.
524 Dr. Subhi Salih el-Nuzum el-İslamiye 138, 1965.
525 M. Zahid Kevserinin tenkitli neşri 19, 1349 H. Mısır.

ve bunun için kendisine irade ve yapma hürriyeti verildiğini prensip olarak ortaya atmıştı.

Cebriyeciliğe dayanarak, yaptığı işten sorumlu olmadığını ve Yüce Allah'ın öyle istediğini, eğer Allah başka şekilde dileseydi, o şekilde hareket etmek mecburiyetinde olacağını putperestler Hz. Peygamber zamanında kendi küfürlerini savunmak için ileri sürdükleri vakit, Yüce Allah Onların bu gibi fikirlerini bir ayet indirerek çürütmüştür.

"Puta tapanlar" Allah dileseydi, biz puta tapamaz ve hiç bir şeyi haram kılmazdık" diyecekler, onlardan öncekiler de böylece yalan demişlerdi de azabımızı tattılar. Ey Muhammed söyle: Bize çıkarabileceğiniz bir ilminiz var mı? Siz ancak zanna uyuyor ve yalnız kuruntu kuruyorsunuz" (Enam 148).

Bu ayetten anlaşılıyor ki, bu, her toplumda olabilen psiko-sosyal bir olaydır. Sorumsuz ve vurdum duymaz insanlar böyle iddiada bulunabilmektedirler. Kaynaklarda kader inancının insanları günah işlemeye sevkettiği ifade ediliyorsa da bu bir şahsa veya belli bir gruba isnat edilmemektedir. Demek ki, kader yaygın bir suç ve günah işleme aleti haline getirilmişti. Anlamı verilen ayeti kerime de böyle bir inancın zararına ve mesnetsiz olduğuna işaret ediyor.

Murcie:

Kaderiye ve Cebriye fırkalarının çağdaşı olarak Murcie mezhebini de iman ve amel ilişkisinde söz konusu etmeliyiz. Öyle anlaşılıyor ki bu mezhep de Cebriye gibi halk içinde yaygındı. Kaderiye, Hariciye ve Cebriye teşekkül ettiği zaman bu mezhebde olanlar da fikirlerini ortaya koyma zorunda kalmışlardır. Murcie mezhebi halkın ve çoğunluğun olmasının yanında ehli sünnet mezhebinin de ilk ortaya çıkışı kabul edilebilir. Diğer bir deyimle Ehli Sünnet bu mezhepten gelişerek tarih sahnesine çıkmıştır. Çünkü "murcie" kelimesinin türemiş olduğu "irca" kelimesine iki türlü mana verilmektedir.

Birincisi, tehir etme, geciktirme, sonraya bırakma ve önemsememe, havale etme ve başkasının takdirine terketmedir. Bu anlamda, Allah'a ve Peygambere inanan bir kimsenin hiç bir şeyden sorumlu olmadığı, Kelimei Şehadeti söyledikten sonra, onun, imanın dışında olan farz ve vecibeleri yapmasa da ebedi nimete yani cennete hak kazandığını iddia ederler ve "iman ettikten sonra günah zarar vermez ve küfrün yanında taatın (ibadetin) da faydası yoktur"[526]. der-

526 el-Tebsir 60, Ebul-Hasan Aşari, el-Mekalat 1 / 197.

lerdi. Büyük günah işleyene dünyada bir hüküm vermezler ve onu ahirete bırakırlardı[527].

M. Zahid Kevseri, bu fikri çirkin bir bid'at olarak göstermektedir[528]. Mamafih başkaları da bu sözden memnun olmadıklarına işaret etmektedirler. Aslında bu mezhebin doğarken, böyle beceriksiz ifadeler ve beyanlarla ortaya çıktığı görülmektedir. Murcie'nin başlangıçta bir çok (Eşari on iki sayıyor) kolları bulunuyordu. Bunların imanın şartlarını sadece kalb ile tasdik'e tahsis etmek suretiyle bütün müslümanları içermeği amaçlamaktadırlar. İman ile amel arasında bu ayırımı yapmayı çıkış noktası alarak kurdukları mezheplerine diğer mezheplerden de başka fikirler almış olduklarından o mezheplere gösterilen tepkiye maruz kaldılar.

"Irca"nın ikinci terim manasına gelince, birinci manaya olan tenkit, tashihedilip düzeltilince ikinci manaya daha doğrusu ikinci merhaleye gelinmiş olur. Ve böylece ehli sünnetin başlangıcının bu ikinci mananın ortaya çıkmasıyle tarih sahnesinde diğer mezheplerin yanında bir mezhep olarak yerini aldığını görüyoruz. Bu ikinci mana şudur: İman amelden ayrıdır. İman ilk ve birinci derecede gelir, amel ondan sonra gelir. Diğer deyimle ameli imandan sonraya ikinci dereceye tehir etmektir[429].

Imam-ı Azamın Ircası:

Görüldüğü gibi burada ibadetleri ve diğer farzları önemsememek yok, sadece iman ile aralarında derecelendirme vardır. Bu anlamda olan "irca" Ehli Hakkın kabul ettiği bir mezhebtir. Muhammed Zahid el-Kevseri, el-Tebsir'in haşiyesinde Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye'ye isnad edilen "irca"yı şöyle anlatır, "Günah işleyenin işini Allah'a bırakmaktır. Allah isterse onu cezalandırır, isterse onu afeder. Bu ehli sünnetin irca'sı dir"[530].

İmam Azam Ebu Hanife'ye bu anlamda "murcie" denmiş ve böylece önceki murcie'den ayrı olarak ircaya yeni bir anlam getirmiş ve ehli sünnetin ilk Kelam alimi unvanını kazanmıştır. Ebu Hanife'nin irca anlayışını, M. Zanid Kevseri adı geçen yerde şöyle ifade eder.

"İrca" meselesini bilmeyen kimseler İmamı azam'a "İrca" isnat etmişlerdir. Oysa o, yalnız ameli, imandan bir cüz olmaması

527 Şehristanî, el-Milel 1 / 186 İbn Hazmın kenarında.
528 el-Tebsir 60 (haşiyesi)
529 Alber Nasri Nadır Ehemm el-Fırak el-İslamiyye, 33, Beyrut.
530 el-Tebsir 60 (haşiye).

yönünden sonraya bırakmıştır. Muslim-i Şerif'te gelen hadis bunun delilidir. Bu, sünnetin ircası (ikinci dereceye, sonraya bırakması) dır.

İmamı Azam Ebu Hanife, "irca": sonraya bırakma ve tehir etme, kelimesinin sözlük anlamına dayanarak ameli, imandan sonraya bırakmış ve onu imandan cüz saymamıştır. Burada yukarda anlattığımız "irca"ın birinci ve ikinci anlamını daha çok açıklığa kavuşturmak için şunu eklememiz gerekmektedir. İlk veya halis murcie unvanını alan birinci manayı ileri sürenler "İmanın yanında günahın zarar vermiyeceğini" söylemekle günahı hiçe saymışlardır ve iman edenin ne kadar günah işlerse işlesin kendisine sorgu ve sual sorulmayacağını ve diğer din sahiplerinin de aynı olacağını iddia etmeleri, İslam'a aykırı görülmüş ve bunun için tutunamamış ve erimiş gitmişlerdir. Ama ikinci anlamda olan "irca" sadece iman ile ameli derece bakımından değerlendirmektedir, farz ve vecibeleri yapmayan kimsenin sorumlu tutulmasının gerektiğini, ancak bunun, onu imandan çıkarmayacağını, ahiretteki cezasına gelince, onun Allah'a ait olduğunu isterse cezalandıracağını ve isterse af edeceğini benimseyen Ebu Hanife, ehli sünnetin öncülüğünü yapmıştır.

İmam-ı Azam Ebu Hanifeye "Murcie" denmesinin kıssası şöyle anlatılmaktadır. "Ebu Hanife diyor ki, ben ve Alkama b. Mersed, Ata b. Ebi Rebah'ın yanına girdik. Ey Ebu Muhammed dedik. Memleketimizde bir grup insan vardır, "Biz müminiz" demeyi doğru bulmuyorlar. Ata, dedi, niçin? Dedi ki, eğer "müminiz" dersek, cennet ehlinden olduğumuzu söylemiş oluruz, diyorlar. Ata dedi ki, "müminiz" desinler, ama cennet ehlindeniz demesinler. Çünkü ne bir gözde melek ve ne de bir peygamber yoktur ki Yüce Allah'ın onun aleyhine bir delili olmasın. Ama o isterse onu cezalandırır ve isterse af eder. Sonra Ata, ey Alkama! Senin adamlarına Ehli Cemaat deniyordu, sonradan Nâfi b. Ezrak onlara Murcie demiştir, dedi. Haberi nakledenlerden biri Kasım, dedi ki babam, Nafi'nin, Ehli Hakka Murcie denmesini şöyle anlattı: O (Nafi) Ehl-i Sünnet'ten biri ile konuşurken ona şöyle sordu: Kâfirleri ahirette nereye korsun? Cehenneme diye cevap verdi. Müminleri nereye korsun? sordu, o da müminler iki guruptur. Biri iyi muttaki ki onlar cennete girer, öbürü de kötü günahkar olup işi Allah'a aittir. İsterse günahının cezasını çektirir ve isterse iman ettiğinden dolayı onu affeder, cevabını verdi. O (gene) onu nereye korsun deyince, (Ehli sünnet olan), onu bir yere

koymam, işini Allah'a (irca ederim) havale ederim der. O halde sen "Murcii" yani işi Allah'a havale edensin" dedi[531].

İmam–ı Azam Ebu Hanife'nin, Osman el–Betti'ye yazdığı mektuptan iki önemli noktayı burada belirtmekte gerek görüyorum:

1– İmam-ı Azam'a isnat edilen "murcie"lik, kendi zamanında yapılmış ve bu hususta Osman el–Betti (Basra alimlerinden, olup 143 H. 760 M. tarihinde ölmüştür) nin "murcii" olup olmadığına dair sorduğu soruya cevap olarak bu mektubu yazmıştır. Başkalarının "irca"ına temas etmeden kimlerin kendisini böyle nitelendirdiklerine, isimlerini zikretmeden, işaret etmektedir.

2– İman ve amel arasındaki ilişkiyi gayet açık ve seçik bir şekilde anlatmıştır. Bu suretle hem kendi mezhebini ortaya koymuş ve hem hangi mezheplerden olmadığını belirtmiştir. Böylece yeni bir mezhep doğmuştur. Başka bir deyişle o zamana kadar açık ve seçik ifadesini bulmamış olan ve görüşü formule edilmemiş bulunan, fakat çoğunluk müslümanların zihinlerinde ve kalblerinde olan Kuran–ı Kerim'in ayetleri ve Hadis Şeriflerin manalarıyle tutarlı ve mantıkî bir anlayışı taşıyan Ehli Sünnetin inanç tasvirini ilk defa vermiştir ve bugüne kadar, aynı meselede Ehli Sünnetin temel anlayışını teşkil etmiştir.

İmam ı Azam, bu mektupta inanç sistemini şöyle anlatır:

"Bil ki, ben şuna inanırım.

a) Kıble ehli mümindir. Farzlardan her hangi birini yapmadılar diye ben onları imandan çıkarmam. İman ederek bütün farzlar hususunda Allaha kim itaat ederse, bize göre o, cennet ehlindedir.

b) İmanı ve ameli terkeden kimse kâfir olup cehennemliktir.

c) İman etmiş olup ta farzlardan birini yapmamış ise, o günahkâr bir mümin olur. Onun hakkında Yüce Allah iradesini yürütür, isterse onu cezalandırır ve isterse afeder. Onu bir şeyi yapmadığından dolayı cezalandırırsa, günah işlemiş olduğu için cezalandırmış olur. Ve eğer afetmişse zaten günahkâr olan affedilir.

Ve Allah'ın elçisinin sahabesi arasında geçmiş olan ihtilaflar hakkında "Allah bilir derim"[532].

---

531 M. Zahid el-Kevser, Ebu Hanife'nin Osman el-Betti'ye Mektubunun kenarında 38 It. Yahya Haşim, Neşet Aral ve Mezahib, 264.

532 Ebu Hanifenin, Osman el-Betti'ye risalesi 47, M. Zahid el-Kevser tahkiki, Mısır, 1368 (1938).

Görülüyor ki ilk murcie'nin çıkışı doğru bir çıkış idi, ama metodu yanlış ve kendini anlatmakta eksik ve beceriksiz olduğu için yaşamadı. Ama ondan sonra gelen ve aynı çıkış noktasını kendisine mesnet yapan fakat hedefini iyi tayin eden ve istikametini doğru çizen ikinci murcie hareketi (bu ismin düşmanlarca verildiğini İmamı Azam ifade etti) ehli sünnetin yolu oldu. Bunlara cemaat ehli (çoğunluk), hak ehli de denmektedir.

İman ile amel arasındaki ilişkinin doğuşlarına sebeb olduğu mezhebleri şöylece özetlemek istiyoruz. Çünkü iman ve amel ilişkisi İslam'da üzerinde durulan en önemli bir konu olup hâlâ canlılığını korumaktadır ve Kuran–ı Kerim ve hadisi şeriflere dayanarak bu mezhepler meşruiyetlerini ve doğruluklarını iddia etmektedirler.

Toplumda yaygınlaşmaya yüz tutan ve günah, kötü işler yapmaya vesile olarak gösterilen Cebriyecilik mezhebi insana hiç bir sorumluluk yüklemez ve insanın rüzgarın sürüklediği bir yaprak durumunda olduğunu iddia eder. Toplumda bu inancın sebeb olduğu bozukluk insanın her işten sorumlu olduğunu ve bu sorumluluğu daha da pekiştirmek için dinin getirdiği bütün farz işlerini ve vecibelerini imandan bir cüz saymaya giden ve bir farzı yapmayanın dinden çıktığını iddia eden Hariciler ve Kaderiye mezhebi bir tepki olarak doğdu. Bunların İslamiyeti bu kadar dar bir boğaza sürüklemeleri ve şüphesiz milyonlarca insanın aynı sıkı şartları uygulamasına imkân yoktu. Onlar İslamiyeti toplumda küçük bir gurubun yapabileceği biçimde anlamaya sürüklendiler ve onu herkese tatbik etmeye koyuldular. Oysa, onların bu anlayış ve davranışları iki yönden yanlıştı. Önce böyle bir anlayış İslam'ın özüne ve ruhuna aykırı idi. Kuran–ı Kerim ve Hadis–i Şerifler bir bütün olarak incelenmemiş ve İslam dini mantığına aykırı hareket idi. İkincisi, İslam dini cihanşumül bir dindir. Onu öyle bir kaç kişinin veya küçük bir gurubun yapabileceği bir anlayış ve uygulamaya sokmak, onun cihan şumüllüğüne karşı çıkıp yayılmasını önlemekten başka bir şey olamazdı. Sonra küçük guruplara bölünen İslam toplumu birbirine düşman kesilip ve birbirini yoketmekten geri kalmıyacakları, bu grupların tarih sahnesine çıktıkları anda da belirmişti. İşte böyle bir zamanda İslam'ın cihan şumül ilkelerini Kuran ve Hadisten alarak, Ehl-i Sünnet mezhebi ortaya çıkıyor. Bütün mezhepleri de içine alarak daha geniş ve şumüllü ilkesini ilan ediyor. Bütün ayrı fikirlerde olan grupları ve toplumu kucaklıyor ve onun her türlü sıkıntısına çare bulmaya çalışıyor. "Benden değilsin" diyerek karşı fikirde olana savaş

açmıyor. Ama fikrin dışına çıkıp eyleme geçen ve toplumda huzursuzluk çıkaranların da elinden tutarak onlara mani oluyor. Ehl-i Sünnetin bu geniş hoş görü ve müsâhaması hem halkı huzura kavuşturuyor ve hem de münevverin, okumuşun ve düşünürün, ilim adamlarının daha serbest çalışmalarına fırsat veriyor ve bu yüzden de İslam dini hem yayılıyor ve hem de zamanında medeniyetin doruğuna yükseliyor. Ehli Sünnetin İslam tarihinde oynamış olduğu en büyük rol budur. İslam alemini birleştirmiş ve bir araya gerirmiştir.

Ehli Sünnet'in bu husustaki ana ilkesi iman ve ameli birbirinden ayırmaktır. İman kalb işidir. Amel bedenin diğer uzuvlarının işidir. İman ve amel birbirinin cüzü ve parçası değildir. İman etmekle bir kimse müslüman olur ve İslam dinine girer, amel ile de müslümanlığı pekiştirir, gösterir. Amel, müslüman olduktan sonra insanın bir dindar olarak yapması gereken işlerdir. Bunlardan eksik bırakacak olursa, şüphesiz o eksiklik yaptı diye ilk ilke olan imandan çıkmayacaktır. Bir müslüman, amelî farzları, dinin esaslarına göre ve ruhuna uygun şekilde ne kadar iyi yaparsa, o kadar iyi müslüman, olgun müslüman kâmil insan gibi niteliklere yükselir. Amelî farzlar ve vecibelerden ne kadar az yaparsa o kadar günahkar bir müslüman olur, fakat gene de müslümandır. Çünkü müslümanlığın özü ve asıl temeli olan iman onda vardır. Bunun en belirgin ve açık ifadesi şudur. "Ben müslümanım" diyene hiç kimse, Ehli Sünnet'e göre "sen müslüman değilsin" diyemez. Ehli Sünnetin getirdiği bu ilke ilkelerin ilkesi ve müslümanları birleştiren kaynaştıran ve kardeş yapan ilkedir. Ve bu şu ayete dayanmaktadır "Ben müslümanım" demekten daha iyi bir söz söyleyen varmıdır?" (Fusselet33). Ve asırlar boyunca şu sözü söylemek müslümanların şiarı ve parolası olmuştur. "El–Hamdu Lillah, müslümanım". Bunun Türkçesi "Ne mutlu müslümanım" demektir; Allaha şükür müslümanım diyen bir kimse, müslümanlığı ile övünüyor ve bu övünme ona bir benlik ve şahsiyet veriyor.

Müslümanların bugünkü durumlarına bakılacak olursa, görülür ki Ehli Sünnet'in doğmasından önceki devrede–açıkladığımız gibi–gene gruplara, derneklere, mezheplere, için için tarikatlara ayrılmakla aynı gruptan ayrılanlar önceki arkadaşlarının haklarında en zorlu düşman gibi davranıp söz ve iddiada bulunmaktadırlar. Bu durum karşısında Ehli Sünnetin tarihte oynadığı rolü tekrar, onun ilk ilkesine dönüp onu işleterek tesirli hale getirmek lâzım geldiği fikri insanın aklına ister istemez geliyor. İmamı Azam'ın zamanında olan fikir kargaşalığı ve fikirler ile işlerin birbirini tutmadı-

ğına dair olan şikâyetini, öğrencisi Ebû Mukâtil ile olan muhâvereli eserinden takip edelim:

"Öğrenci–Bana fikrini söyler misin? Adaleti anlatan bir adamın başkasının adaletini ve zulmünü bilmemesi mümkün müdür ve o kimsenin hakkı bildiği, hak ehlinden olduğu söylenebilir mi?

Alim– Eğer, adaleti anlatır, tavsif eder ve sonra ona aykırı hareket edenin zulmettiğini bilmezse, o kimse adaleti de bilmez, zulmu de bilmez. Ey kardeşim! Bil ki, bütün insanların en cahili ve bence en adi mertebede olanları şunlardır. Onlar şu dört kişiye benzerler. Kendilerine beyaz bir elbise getirilir ve her birine bunun rengi sorulur. Bu dörtten biri, bu elbise kırmızıdır, der, öbürü, sarıdır der, üçüncüsü de siyahtır der ve dördüncüsü, elbise beyazdır, der. Bu dördüncüye, o halde şu üç kimse için ne diyorsun, onlar doğru mu veya yanlış mı? söylediler diye sorulur. Ben elbisenin beyaz olduğunu biliyorum, belki onlar da doğru söylediler, der. İşte bu gibi insanlar derler ki, zina edenin kafir olmadığını biliyoruz. Ama zina eden, zina ettiği zaman pantolonu çıkarır gibi imandan da çıkar diyen doğru olabilir, onu yalanlamayız. Bunlar derler ki, bir kimse hacca gitmeye gücü varken hac etmeden ölürse, ona mümin deriz ve cenaze namazını kılarız ve onun affını dileriz, haccını kaza ederiz. Ama o Yahudi veya Hıristiyan olarak öldü diyeni de yalanlamayız. Bunlar, Haricilerin sözlerini inkâr eder ve sonra döner onların sözlerini söylerler, Murcie'nin sözlerini inkâr ederler ve sonra döner onların sözlerini söylerler'[533].

İmamı Azam, iman ile amel arasını ve imanın derecelerini açık bir dil ile anlatır:

"Yüce Allah şöyle dedi "Ey Muhammed! inanan kullarıma söyle! namazı kılsınlar" (İbrahim 31).

"Ey inananlar! öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı" (Bakara 178).

"Ey inananlar! Allahı anın" (Ahzab 41) gibi ayetlerde geçen farzlar, sâyet iman olmuş olsaydı, onları yapmayanlara mümin demezdi. Yüce Allah imanı amelden ayırmıştır ki şöyle dedi:

"İman edenler ve yararlı iş işleyenler" (Bakar 277)

"İman ederek kendini Allah'a veren kimse" (Bakara 112)

533 Imam-ı Azam Ebu Hanife, el-Alim Ve'l-Muteallim, 10-11, Mısır 1368.

"Ahireti isteyip, iman etmiş olarak onun için çalışmada bulunan kimseler" (İsra 19).

Bu ayeti kerimelerde Yüce Allah imanı amelden ayrı tutmuştur. Müminler, Allah'a imanlarından ötürü namaz kılar. zekât verir, oruç tutar, hac eder ve Allahı anarlar. Yoksa namazlarından, zekâtlarından, oruçlarından ve hac etmelerinden ötürü Allah'a iman etmiş değillerdir. Çünkü onlar inandılar ve sonra amel ettiler"[534].

"Öğrenci–Güzel açıkladın, şimdi iman nedir söyler misin?

Alim–İman, tasdiktir, bilgidir, kesinliktir, ikrardır ve İslam'dır. İnsanlar tasdikte üç çeşittir.

a) Allahı ve ondan geleni kalbi ve dili ile tasdik edenler.

b) Dili ile tasdik edip kalbi ile yalanlayanlar.

c) Kalbi ile tasdik edip dili ile yalanlayanlar.

Öğrenci– Daha önce bilmediğim bir meseleyi söyledin, bu üç sınıfın Allah katında mümin olup olmadıklarını söyler misin?

Alim– a) Allahı ve ondan geleni kalbi ve dili ile tasdik eden hem Allah katında ve hem de insanlar nazarında mümindir.

b) Dili ile tasdik eden ve kalbi ile yalanlayan, insanlar nazarında mümin, Allah kâtında kâfirdir. Çünkü insanlar kalbde olanı bilmiyorlar. Bu şehadeti itiraf etmesiyle insanlarca anlaşılan şekilde iman etmiş olmasıyle ona mümin demeleri gerekir. Kalblerde olanı öğrenmeğe çalışmak hakları değildir.

c) Kimi de Allah katında mümin ve insanlar nazarında kâfir olur. Çünkü insan Allaha inanmış olur, fakat korkusundan dili ile küfür izhar eder. Onun korkudan öyle söylediğini bilmeyen ona kâfir der, oysa Allah katında mümindir"[535].

"Öğrenci– İrcain aslı nereden gelmiştir manası nâdir, bana anlatır mısın?

Alim– (uzun cevap verir, kısacası şudur)– İrca, günah işleyenleri tehir etmedir. Onların cennetlik veya cehennemlik olduklarını söylememektir. Bize göre insanlar üç mertebedir:

a) Peygamberler cennetliktir ve peygamberlerin cennetlik dediği kimse de cennetliktir.

---

534 Aynı eser 12.
535 Adı geçen eser 13.

b) Puta tapanların cehennemlik olduklarına şahitlik ederiz.

c) Üçüncü mertebe Allah'ın birliğine inananlardır. Onlar hakkında duraklarız, onların cennetlik veya cehennemlik olduğunu söyleyemeyiz. Fakat iyiliklerini umar ve haklarında kuşkuluyuz ve Allahın dediğini deriz". Onlar iyi işi kötüyle karıştırmışlardır. Allah onların günahlarını affedebilir" (Tevbe 102). Onların affını umarız. Çünkü Yüce Allah "Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, ondan başkasını dilediğine bağışlar" (Nisa 11) buyurur. Günah ve hatalarından ötürü onlar için endişe ederiz"[536].

Şîi İmamiye (İsnaaşeriye'nin) iman ve amel ilişkisindeki fikrine de temas etmemiz gerekmektedir. Bazı hususlarda Mutezile'nin tesirinde kaldığı söyleniyorsa da bunu iyi anlamak gerekir, tesirinde kalmak demek aynısı demek değildir. Mesela insanın hür iradesi ve seçme hürriyeti hususunda imâmiye Eşari'den daha çok Mutezile'ye yakın düşmektedir. Maturidi için de aynı şey denmektedir. Maturidi'nin cüzi irade nazariyesi Eşari'den çok Mutezile'ye daha yakındır. Mezhepler arasında böyle mukayese yapmakla aşırı uçta bilinen mezhepler, daha kolayca tanınırlar ve onun için onlara kıyas ederek onlardan olmayan mezhepleri anlatmak daha kolay olur.

İmamiye mezhebi iman ve amel ilişkisini Ehli Sünnet gibi anlamakta ve izah etmektedir. İmamiye (İsnaa şeriye)nin iki meşhur imam ve muctehidi olan Nasîreddin Tusi (Ö. 672 H. 1273 M) yazmış olduğu Tecrid el-Akaid adlı eserine ve gene İmamiyeden olan Cemaleddin el-Hilli (Ö. 726 H. 1325 M.) bu esere yazdığı şerhten bu konuya dair imamiyenin görüşünü özetleyelim.

"İman, kalb ve dil ile tasdikdir. Kalb ve dil ile tasdikden biri olmazsa iman olmaz. Çünkü şu ayetler bunun delilidir. "Gönülleri kesin olarak bildiği halde, bile bile inkâr ettiler" (Neml 14).

"Bildikleri kendilerine gelince onu inkâr ettiler" Bakara 89).

Bu ayetlere göre bilgi ile küfür bir insanda bir araya gelmiştir. Yüce Allah onlara hem bilgiyi hem küfrü isnat etti. Bunun için kalbin tasdiki yeterli değildir. Yalnız dil ile tasdik de yeterli değildir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Bedeviler inandık dediler, de ki, inanmadınız, ama müslüman olduk deyin" (Hucurat 14). Şüphesiz bedeviler dilleri ile tasdik etmişlerdi[537].

---

536 Age 23.

537 Cemaleddin el-Hilli, Şerh Tecrid el-Akaid 270, Sayda 1353.

İmanın bu tarifini yukarda geçen İmam-ı Azam'ın verdiği üç tarifle karşılaştırırsak birinci (a) ile aynı olduğu ortaya çıkar. İmam-ı Azam buna hem Allah katında ve hem de insanlar arasında mümin sayılır, der.

"Küfür iki kısımdır. Biri iman etmemektir, imansızlıktır. Öbürü de iman edilmesi şart olan bir şeyin tam zıddına ve çelişkisine inanmaktır.

Nifak (münafıklık) kalbinde, içinde olanın zıddını ortaya koymaktır. Dinde, küfrü kalbinde gizleyip iman ettiğini göstermesidir"[538].

Münafıklığın bu tarifi de İmam-ı Azam'ın müminleri tasnif ederken ikinci (b) mertebede zikrettiği tarife uymaktadır. Ve İmam-ı Azam böyle olan kimseye iman yönünden Allah katında kâfir ve insanlar arasında mümin olarak bilinir, demiştir ki, burada şii imamların yaptığı bu münafıklık tarifi bütün müslümanlarca ve Ehli Sünnet'çe de kabul edilen bir tariftir.

"Fısk ve fasıklık, çıkmak demektir. Dindeki anlamı, Allah'a imanı bulunan bir kimsenin Allah'ın taatından çıkmasıdır. Bunun için fasik, iman kendisinde bulunduğundan dolayı mümindir. İnsanlar fasık hakkında ihtilaf etmişlerdir. Mutezile fasık'ın mümin de kâfir de olmadığını söyleyerek iki mertebe arasında üçüncü bir mertebede olduğunu ortaya attılar. Hasan Basri (ö. 110 H. 72 M.)[539] onun münafık olduğunu söyledi. Zeydiye (Şiilerin bir kolu, Yemen'de bulunur) nimeti inkâr etmiş olur (yani nankördür) dedi. Hariciler onun kâfir olduğunu söyledirler. Doğrusu İmamiyye mezhebinden olan musannıfın (Nasıreddin Tusi), Murcie, Hadis ehli ve Eşarilerin gittikleri mezheb gerçektir. Bunlara göre, o, mümindir. Delili" de iman demek olan kalb ve dil ile tasdik onda (fasıkta) bulunmaktadır"[540].

Buraya aldığımız ifadelerde görüldüğü gibi İmamiye (İsnaaşeriyye) iman ve amel ilişkisini Ehli Sünnet gibi anlamakta ve kabul etmektedir. Yani iman önce amel sonra gelir. İman amelden bir cüz olmadığı için imanlı olan bir kimsenin birini yapmamakla asi

538 Aynı yer.

539 Kadı Ata b. Yesar, Mabed Cuheni ile Hasan Basriye gelir ve derler ki, Ey Ebu Said. Bu melikler müslümanlarin kanlarını döküyor ve mallarını da alıyor. Ve sonra bizim işlerimiz Allahın kaderine göre cereyan ediyor, diyorlar, sen ne dersin? Hasan onlara: Allahın düşmanları yalan söylüyor, cevabını verdı (Şezerat el-Zeheb 1/137)? Bu Cebriyecilik Kaderiyeyi doğurdu.

540 Cemaleddin Hilli, Şerh Tecrid el-Akaid 171.

ve fasık olur, Allah'a o işte itaat etmemiş olur. Ama dinden çıkmaz. Günahkâr olmak imansızlığı gerektirmez.

Büyük Günah:

İslam alimlerinin bu hususuta ileri sürdükleri çok yaygın ve kolay anlaşılır bir kaidesi vardır. Büyük günah işleyen bir kimse, onun günah olduğunu kabul ettikçe dinden çıkmaz. Bu doğru bir kaidedir. Önce *büyük günahın* ne olduğunu kısaca tanımlayalım. Dinde kesin olarak bilinen bir hükümdür. Bu iki şekilde olur.

Biri, yapılması kesinlikle emrolunan farzlardır. Bunlardan birini yapmayan kimse büyük günah işlemiş olur ve Allah'ın emrinden çıkan fasık niteliğini kazanır. Mesela namaz, oruç, hac ve zekât gıbi ibadetlerden önce doğru konuşmak, helalinden kazanıp yemek glbi.

İkincisi de, Allahın kesinlikle yapmamasını istediği işlerdir ki, bunlara yasaklar (menhiyat) denir. Zina etmek, hırsızlık yapmak, yalan söylemek, adam öldürmek, haram yemek, içki içmek, iftira etmek gibi yasakları ve haramları veya bunlardan birini yapan kimse de Allah'a isyan etmiş, fasık olur. Ancak bunları yapmanın günah olduğunu kabul etmek şarttır. Bu birinci ve ikincilerden her hangi birinin farz veya yasak olduğunu inkar ederse, bu sefer mesele iman meselesine döner ve imandan çıkmasına sebeb olur. Onun içindir ki, müslümanlar çok titiz davranmalıdırlar. Yaptığı bir günahın günah olduğunu bilmeli ve onu günah kabul etmelidir. Düşünülecek olursa, günahın, günah olduğunu söyleyen dindir. O halde günah olduğunu kabul etmek, dini kabul etmekle mümkündür. Dinsizliğin nasıl ortaya çıkacağına ve anlaşılacağına dair burada tarafsilata girmeğe imkân yoktur.

Günümüzde bir kimsenin müslüman ve mümin olmasına sebeb aramalıyız. Böylece müslüman olmanın çemberini genişletmiş oluruz. Müslümanlar çoğunlukta olur. Herkesin biribirinin günahına bakıp yüzünü ekşitmemesi gerekir. Müslümanlık, hoş görü, müsamaha ve kendisini günahkâra da, günahı az olana da sevdiren kimselerin vasıtasiyle yayılmıştır.

Herkesin iyi müslüman olmaya çalışacağından şüphe edilmemelidir. Ancak böylece kendisinin iyi müslüman olmasına çalışan ve böyle olduğuna inanan bir müslüman kibre kapılmayacak ve böbürlenmeyecek ve insanlara yukardan bakmayacaktır. Bu husus, üzerinde çok durulması gereken bir konudur. Burada bu konuyu ele almamıza imkân olmadığı için şu ayeti Kerimeler ile yetinelim:

"Ey Muhammed! Allah'ın rahmetinden dolayı sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalbli olsaydın, şüphesiz yanından dağılır giderlerdi. Onları affet, ve onların bağışlanmalarını dile, işler hakkında onlara danış" (İmran 159).

"Ey inananlar! Allah uğrunda yola çıkmışsanız, dikkat edin, size selâm verene, dünya hayatının malına göz dikerek "sen mümin değilsin" demeyin. Allah katında çok ganimetler vardır (Nisan 94).

"Allah'ın merhametinden ümidi kesmeyin. Çünkü kâfirlerden başkası Allahın rahmetinden ümidini kesmez" (Yusuf 87).

"Ey Muhammed! Söyle: Ey kendini günaha sokan kullarım, Allahın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Çünkü Allah günahların hepsini bağışlar. Zira o, bağışlayan ve acıyandır. Öyle ise hemen Rabbinize yönelin ve ona teslim olun" (Zumer 53, 54).

"Allah, kendisine ortak koşulmasını şüphesiz bağışlamaz. Bundan başkasını dilediğine bağışlar" (Nisa 116). Bu ayeti kerimede şu anlatılıyor. Allah tövbe eden putperestleri ve dinsizlerin tövbesini de kabul eder ve bunlar tövbe ettikleri tekdirde müslüman olacaklardır. Zaten babaları müslüman olmayan insanlar, tövbe etmek suretiyle müslüman olmuşlardır. Diğer deyimle, İslamiyeti gönülden kabul eden ve dil ile bunu söyleyen kimse müslüman olur. Buna iman etmek denir. Ayeti kerimede ikinci önemli nokta şudur. Allah tövbe etmeyen müslümanı isterse af edebilir. Ama insan da tövbe ederse onu affedeceğine kesin gözüyle bakmalıdır.

Hüseyin Nasr'a göre Sünnilik- Şiilik:

Çağımızın İslam düşünürü Caferi (İsnaaşeriye) mezhebine mensub Prof. Dr. Seyyid Hüseyin Nasr'ın Sünni ve Caferi mezhepleri arasındaki benzer ve benzemez, aynı olan ve olmayan hususlara ait fikirlerini buraya alarak konuyu biraz daha açıklamak istiyorum.

"Her din, değişik ruhî ve manevî vasıfları bulunan bir topluma çağrıda bulunduğu için, kendi özünde değişik anlayışlara yol veren bir imkâna sahip olmak zorundadır.

Cihan-Şumûl bir din olan İslam da çeşitli soy ve ırklara hitap etmektedir. Bunun için daha ilk baştan iki değişik görüş açısı bulunagelmiştir. Sünnîliğin ve Şiiliğin her ikisi muhtelif ruhi yapılara sahip bulunan insanları kendi içinde bütünleyebilmek için Allahın bir lutfu olarak, İslamın içeriğini teşkil eden İslam vahyninin geleneksel (nassî) bir anlayışını temsil ederler.

"Sünnilik ve Şiilik, baştan beri mevcut olan İslamın geleneksel nassı, bir bütününü meydana getirir. Şiîlik, temel esaslardan sapmış

olmadığı gibi, bir fırka da değildir. Mamafih, Şiilik âleminde ana esaslardan sapmış olan gruplar vardır ve gerçek anlamı ile fırka (ayrılık) dırlar".

"Şiîlik de Sünnîlik de kurulmuş olan geleneksel ve nassî esaslara zıt sonradan bir karşı çıkma değildir. Ve bundan dolayı Şiilik ve Sünnilik, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta meydana gelen reform hareketleri ile hiç bir suretle kıyaslanmamalıdır. Gerçekten, Sünniliğin ve Şiiliğin her ikisi İslam'ın nassî esasların bütününe bağlı olarak, hiç bir suretle İslam'ın birliğini yıkmaz. Geleneğin birliği, değişik şekillerde uygulanması ile bozulmaz, yıkımı ancak, onun ilkelerini ve şeklini bozmak suretiyle olur ve devamı da sağlanmaz. Birlik dini olan İslamiyet, gerçekten diğer Cihan Şümul dünya dinlerinden daha az dini farklılık ve daha çok tecanüs ve aynîlik arzeder. Sünnilik ve Şiilik, İslâmiyetin içinde bulunan boyutları olup, onun birliğini yıkmaz ve sadece daha geniş insan topluluğunun ve çeşitli ruhî tiplerin İslama katılmasına da güçlerini sarfetmiş olurlar. Sünnilik ve Şiilik, şahadet "Allahtan başka tanrı yoktur" davasındadırlar ki, bu değişik güzel manevi bir koku ile açıklanmıştır.

Sünnîliğin ve Şiîliğin, değişik ruhi mizaçlara göre yorum, getirdiğini söylemek, elbette, tam manası ile ırk veya soy anlamına yer verecek şekilde anlaşılmamalıdır. Hiç kimse düşünmemelidir ki belli insanlar daima katı Sünni ve başkaları katı Şiidir. Mamafih, bugün aşağı yukarı İran Şii, Arap ve Türklerin pek çoğu Sünnidir. Sünnilik ve Şiilik, İslam dünyasında bu ırk bölünmelerinin, Şünnilik ve Şiiliğin dağılışları ile bir ilgisi vardır. Hatırlamak gerekir ki, üçüncü ve dördüncü Hicri, onuncu ve onbirinci Miladî yüz yıllarda, Sûriye'nin Güneyi ve Kuzey Afrika Şiiliğin kaleleri gibi idi, Horasan da Sünniliğin kalesi idi. Sünniliğin İmamı Gazalî ve Fahreddin Râzî gibi imamları İran'lı idi. "Ehli Sünnet Kelamı" adını alan Eş'arî Kelamının ilk kurucuları ve tekâmül ettiricileri İranlılardandır. Mamafih, bu nokta bir defa daha göz önünde bulundurulursa, genellikle İranlıların Şiiliğin sebeplerine daha baştan sempatileri olduğu söylenebilir ve İran'ın, Moğol istilasından sonra gitgide Şiiliğin hakim olduğu bir memleket haline geldiği ve Safavîler devrinde şiiliğin devlet dini olduğu görülür[541].

"Sünnî ve Şiî görüşlerini daha iyi anlamak için İslamın dini tarihine ve bu iki anlayışın ortak menşelerine ve sonraki gelişme-

541 Seyyed Hössein Nasr, İdeale and Realities of İslam, 147-148, New York, 1967.

lerine bir göz atmak gerekir. Dış görünüşte Sünnilerle Şiiler arasındaki ihtilaf, Hz. Peygamberin ölümünden sonra İslam toplumunu yönetmek üzere yerine kimin geçeceği meselesiydi. Hz. Peygamber ölünce iki mezhebin böylece var oluş nedeni ortaya çıktı. Tam böyle bir zamanda Hz. Peygamberin yerine kimin geçeceği hususunda fikir ayrılığı kesinlikle belirmişti. Küçük bir grup bu işin Hz. Peygamberin ailesinde kalmasını uygun görüp Hz. Ali'yi desteklediler ve onun bu işe tayin edildiğine ve bu hususta bir vasiyet bulunduğuna inandılar ve bunlara Ali taraftarı Şii dendi. Oysa büyük çoğunluk, Hz. Peygamberin kendisinin yerine kimin geçeceğine dair hiç bir talimat bırakmadığını kabul ederek Hz. Ebu Bekiri desteklediler ve bunlar ehli Sünnet vel-Cemaat: Sünnete uyanlar ve çoğunluğu teşkil edenler, adını aldılar".

"Ama Hz. Peygamberin yerini alacak olan şahsın görevinin ne olacağı sorunu işin içine girdi. Şüphe yok ki böyle bir şahıs peygamberlik salahiyetine sahip olamayacaktı. Böylece Sünnilerce Peygamberin yerine geçeni onun halifesi veya sadece halife olarak, yeni kurulmuş cemiyetin kabiliyeti yettiği kadar bir idarecisi kabul edilirken, Şiiler, Peygamberin yerine geçecek olan şahsın, onun batın ilminin bir varisi ve dini ilimlerin bir yorumcusu olması gerektiğine inandılar. İşte Sünnilerle Şiilerin arasındaki ihtilafın sadece siyasî olduğu gözüküyorsa da gerçekte ondan artık olarak, Kelamî'dir. Burada hem siyasi bir hilafet (yerine geçme) ve hem de dini bir salahiyet söz konusudur"[542].

"Sünni müslümanlık, halîfeye toplumda şeriatı himaye eden ve koruyucu olarak bakmaktadır. Şiî müslümanlık, halifede vahyin bâtınî yorumlamasına ve peygamberin batınî öğretisine varis olmakla ilgili görmektedir. Bu suretle tek ilahi bir tebliğin iki ayrı yorumu başlamış oluyor. Mamafih bu iki yorum İslam'ın tam gelenekçi (orthodoxy) çerçevesi içinde kalmakta, dinin prensiplerinde birleşmekte ve insanın kurtuluşunun vesilesi ve ahirette saadeti temin eden dini ibadet ve merasimlerde de birleşmektedirler"[543].

Yazardan naklettiğimiz bu ifadeler, Sunniler Şiiler tarafından münakaşa konusu olabilir. Biz, yazarın Şiiliğin tepki olarak doğan bir mezhep olmadığına katılmıyoruz. Hz. Peygamber zamanında Hz. Ali'yi sevenler olduğu gibi, diğer sahabileri sevenler de bulunmaktaydı.

542 Age 149, 150.
543 Agy.

Hiç kimse, onların sevenlerine falancanın şia'sı deyip bir grup kurma yoluna gitmemişti; böyle bir şeyi iddia eden de yoktu. Hz. Ali de böyleydi; onun da sevenleri vardı. Ancak Hz. Ali şehid edilip, iktidar başkasına geçince iktidarda olanlar Hz. Ali'nin soyuna kötülük yapmamış olsalardı, şii mezhebi de doğmamış olurdu. İktidarın tutumunu ve davranışını beğenmiyenlerin içinde, Hz. Ali'nin ve şoyunun sevgisini muhalefet hareketinin başlangıç noktası yapanlara Şii denmiş ve kendileri de Şia adını övünerek kullanmışlardır.

Ayrıca yazar "batın" ifadesini, tarihte çıkmış ve batmış, ama izleri ve onların tesirinde kalan bazı tasavvufçuların dini aslından saptıran anlayışı manasında kullanmamaktadır. Burada bâtın ilminden maksat, lafzi ve harfi bir anlayıştan ayrı ince ve derin bir mana anlama yeteneğidir. Caferiye on iki imama böyle "batınî" bir anlayış niteliğini vermiş ise de, bu, dinin aslını ve Kuran, Hadiste (nass) açıklanan farzları ve yasakları, istedikleri şekilde yorumlama hakkını imamlara tanımamışlardır. Kuran ve Hadiste olmayan meseleler hakkında imamlar hüküm verir ve ictihad ederken nassa (ibareye) dayanarak daha derin ve ince bir mana anlama ve hüküm çıkarma kabiliyetleri olduğunu kasdediyor. Tarihte on ikinci imamın gözden kayboluşu (Gaybet-i Kubra) 329 H. (941) yılına kadar imamların yaptıkları ictihadlarla, diğer mezheplerin (sünnî) imamlarının ictihadları arasında yukarda görüldüğü gibi esasta ve temelde büyük bir fark olmadığı, sadece her muctehidin diğer müctehidden ayrıldığı basit ve feri meselelerdeki farklar gibidir. Bu tarz bir "batın ilmi" anlayışı ehli sünnette ve özellikle tasavvufta vardır. Bu, dış ve lafzı manaya zıt olmaz ve onu nakzetmez. Mesela fıkıhta Hanefilerin "istihsan" delili bir nevi "batın ilmi" yani sezgi ve ince, düşünce anlamına gelir, başka kaidelere uygun ve uyuşma halinde olduğu görülen bir anlayış demektir. İşte batın ilminden de bu kastedilmektedir.

Memleketimizde alevi vatandaşlarımız ile sünni vatandaşlarımızı tedirgin eden sözler veya rivayetler zaman zaman ortaya atılmaktadır. Bunda üç gurup insanın kabahatlı olduğuna inanıyorum. Birinci grup lâyik aydın diyeceğim çevrenin bazı yazarlarıdır. Bunlar fırsat düştükçe alevi vatandaşı sanki ayrı bir etnik grup ve aynı dine bağlı değilmiş gibi ele alarak sünnilere tenkitler yönelterek, alevileri bir zulum ve işkence altında göstererek himaye etmeye koyuluyor ve bunu yaparken sünnilerin din anlayışlarına cephe alma görünümünde bulunuyorlar. Buna karşılık sünniler, bu aydınların

alevi vatandaşları savunmalarını, alevi sünni meselesi görmeyip, doğrudan dinin aleyhinde olmak için böyle vasıtalı bir yol takip edildiğine kani oluyorlar. Sonuçta, Sünnî ve Alevi dindaşlarımızın arasını daha çok açmaya sebeb oluyorlar. Laik dediğim aydınlar, alevi dindaşlarımızı savunurken, onların Caferiye (isnaaşeriye) mezhebinden olduklarını delil olarak ileri sürmelerinde sanki Caferiye mezhebi ile sünniler arasında anlaşılmayacak ve aşılmayacak, din kardeşi sayılmayacak büyük farklılıklar bulunduğunu ve şimdiki kanunlar karşısında zorla birleşmeleri gerektiğini ya açıkça veya (dolaylı) ima yoluyla ifade ediyorlar. Bu tutumları bir kaç noktadan yanlıştır. Bunu biraz sonra açıklayacağım.

Diğer ikinci gurup insanlar, sünnilerin içinde din ilimlerine kendini verip ihtisas yapmış kimselerin özellikle çatısı altında bulundukları Diyanet Teşkilatının üst kademedekinden son kademsine kadar din görevlilerinin kabahatı büyüktür. Memlekete bu kadar huzursuzluk veren dini bir meselede ne dinî görevlerini ve ne de kanunî görevlerini yapmaktadırlar. Sanki yabancı imiş gibi susmakta ve kendi öz görevlerinden kaçmaktadırlar. Üçüncü kabahatlı gurup da alevi dindaşlarımızın din bilgisine sahip olan yazarlarıdır. Onlar da meseleye eğilmemekte ve hem dini ve hem ilmi açıdan alevi dindaşların sünni dindaşlarıyle olan kardeşlik ve dindaşlığın gerektirdiği sevgiyi ve saygıyı anlatmaktan kaçmaktadırlar.

İnsana öyle geliyor ki, bu husus herkes tarafından istismar edilmektedir. Partiler dahil, her grup, her fert ve her teşkilat, bu gibi ana meselelerin çözümünü bile istemez haldedirler. İstemiş olsalar davranış ve sözleri çözüme yönelik olur ve mesele çözülür. Kimi istediği yöne çekerek istismar etmekte, kimi susmak suretiyle istismar etmekte, kimi başka bir zamanda istismar etme imkânını elde etmek için sözünü ona göre idareli söylemektedir. Kimi de bazı fert ve çevrelerin hoşuna gitmeme endişesinden hareket ederek yana çekilmektedirler.

Burada şunu önemle kaydetmek istiyorum. Memleketimizde fikir ve idare istikrarı ve güvenliği yoktur. İnsan bir sözünden dolayı idare ve fikir çevrelerinden alkışlanırken aynı idare ve çevrelerce başka bir zamanda yine aynı sözünden dolayı mahkemelere sürülme endişesiyle karşı karşıya gelebilir, alkışlanan sözünün mükâfatını bu şekilde görmekten korkmaktadır. Böyle bir hava ve ortamda kim ne söyleyebilir ve hangi çözümü önerebilir. Ya da ilk anda söylenen söz ve yapılan teklif, getirilen çözüm bazı idari ve fikri çevrelerin tepkisi ile karşılanmakta ve daha başlangıçta insanın iflahını kes-

mektedirler. Dinî çevreler de buna dahildir. Bununla, her kesin söylediği sözün ve fikrin hemen gereği yapılmalıdır, demek istemiyoruz. Çünkü buna imkân yoktur. Ancak söylenen fikir yanlış veya doğru olup olmadığı yönünden elbette tartışma konusu olmalıdır. Ama fikir hürriyeti bazı çevrelere, bazı şahıslara göre değil, herkese göre olmalıdır. Kanununların ve uygulayıcılarının kanaat ve temayüllerine açıklık, kesinlik getirmeli, keyfi ve hissi, antipati ve sempatiye açık kapı bırakılmamalıdır. Haksızlığa apaçık şekilde uğrayan veya mahkum olan kimseye sözde bir özür ile değil. başka bir şekilde yargı tarafından uğradığı haksızlık kendisine ödenmelidir veya buna karşı bir teminatı olmalıdır.

Bizim bu eserimizde ortaya koymak istediğimiz şu önemli üç noktadır:

Birincisi tarih boyunca Hz. Ali'nin taraftarı olarak ortaya çıkan fikir akımlarının ve mezheplerin çıkış sebeplerini göstermek ve böylece bu sebepler yoluyla onların gerçekten Hz. Ali taraftarı olup olmadıklarının anlaşılmasına yardımcı olmak ve aynı amacı güdenlerin Hz. Ali'nin ve soyunun sevgisi dışındaki çeşitli sebeplerle nasıl birbirlerinin aleyhinde olduklarını belirtmeye çalışmak ve neticede bunların içinde günümüze kadar gelen ve günümüzdeki sorunlara konu olan İsnaaşeriye (Caferiye) mezhebini bu şiî mezheplerinin içinden tarihi seyr içinde kısaca takip ederek ortaya koymak. Bunda temel prensip olarak ve ilmi bir metod sayılan kendi ifade ve eserlerine dayandık.

İkinci önemli nokta bugün birkısım komşumuz ve vatandaşımızın mensup oldukları Caferiye mezhebi ile sünnilerin mezhebleri arasında büyük farkların ve ayrılıkların bulunmadığını tesbit etmek. Sünnilerin mesela Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezhepleri arasındaki fikir ayrılıkları ile bu Caferiye mezhebi arasındakifikir ayrılıklarını biraz daha teferruata inerek kıyaslayacak olsak, Sünni mezheplerinin kendi aralarındaki ihtilafın, Caferiye ile olan ihtilaflarından daha büyük olduğu görülür. Diğer bir deyişle mesela Hanefi mezhebi bazan Caferiye ile aynıfikirde birleşir: Şafii ve Hanbeli, Maliki mezhebinden ayrılır. Bazan da Caferiye mezhebi Hanbeli ile birleşir ve ikisi diğer mezheplerden ayrılırlar. Bunların arasına Şii Zeydileri de katmak gerekirse de bölgemize uzak olmaları dolayısıyle onlara ve bugün yaşayan diğer İslami mezheplere temas etmeye bu küçük eser müsait değildir. Bununla demek istiyoruz ki Caferi, Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezhepleri İslam dininin temel ilkelerinde birleşip teferruatın bazı hususlarında ve bazı yönlerdeki uygulamada ayrılık gösteren mezhep-

lerdir. Bir ailenin fertleri gibidirler. Aile fertleri nasıl ki müşterek gaye ve temel işlerde birlik içinde olup her ferdin kendine has özel bir işi ve hüneri olursa, bu mezheplerin de esasta ve amaçta birleşip uygulamada ve şart, çevre ve duruma göre basit anlayış farkları göstermesi İslamiyetin uygulama kabiliyetinin zorunlu neticesidir. Bunu insan yabancı bir memlekette daha iyi müşahede etmektedir.

Üçüncü noktaya gelince sakıncalı olan nokta budur. Yukarda değindiğim herkesin kaçtığı veya başkalarının tahrik ettiği noktadır. Memleketimizdeki alevilerin durumudur. Bunu daha iyi ortaya koyabilmek için şahit olduğum bir olayı buraya almak, sorunu açıklığa kavuşturmaya yardımcı olacaktır. Yukarda kendisinden bahsettiğim Prof. Dr. Seyyid Hüseyin Nasr Caferidir ve Amerika'da Chicago'da 1966 yılında verdiği bir konfransta bir Türk Profesörü kendisine Türkiyede alevilerin bulunduğunu ve bunlarla Caferilerin münasebetlerinin ne olduğunu sormuştu. Seyyid Hüseyin Nasr, aynen şöyle cevap verdi. Şii Caferiye ile ehli sünnet arasında hiç bir fark yoktur. Caferi ile ehli sünnet arasındaki fark ehli sünnetin kendi mezhepleri arasındaki fark gibidir. Dinin aslında değil, feri meselelerde fıkıhla ilgili fikir farklarıdır. Ancak İran'da Tahran bölgesinde eski milletlerden kalma elli bin civarında bir grup insan vardır ki bunlar Hz. Ali'ye Allah derler ve bizim Caferi uleması onlarla mücadele eder, diyerek sözünü bitirdi.

Şimdi sözü memleketimizdeki alevilere aktarırsak, benim kanaatim şudur. Memleketimizdeki aleviler, sünni alevilerdir. Aslında bunlar sünni, Hanefi ve Şafiidir, ancak alevilik bunların bir kısmına yanlış yere mahalli çekişmeler yüzünden verilmiş bir isimdir. Bir kısmında da alevilik bir tarikat gibidir. Nasıl ki bir kimse fıkıhta Hanefi mezhebinden tarikatta Nakşibendi, Rufai, ve Kadırî oluyorsa, başka biri de fıkıhta Hanefi ve tarikatta Alevi, Bektaşi vasaire olur. Meşhur Zemahşerî fıkıhta yani amelde hanefi, itikatda Mütezili ve Mutezili İmamlarından ünlü kadı Abdülcebbar itikatta Mutezili ve amelde (fıkıhta) Şafii idi. Bunlar itikatta ehli sünnet imamlarını teşkil eder ama amelde gene ehlisünnet imamlarına uyarlardı. Bu gibi fikri meseleler, üst düzeydeki düşünürlerin işidir. Bilir bilmez konuşmak hem dine hem ilme aykırıdır. Burada şunu eklemek gerekiyor. Mezhepler mezhepleri, tarikatlar tarikatları, gruplar grupları daima tenkit etmeye hazır gibi işine gelmediği zaman, adamın kendisini ve yaptığı işi tenkit etmez de bakarsınz tutar o adamın mensup olduğu mezhebi, tarikatı grubu tenkit eder ve böylece tenkidini daha müessir hale sokmak

ister. Herkes kendi işinden dolayı övülür veya yerilir, bir kimsenin işinden dolayı başkası yerilmez ve övülmez. Caferî mezhebinde olanların içinde iyi müslüman olduğu gibi günah işleyen de vardır. Sünnilerin içinde de iyi müslüman bulunduğu gibi günahkâr olan da vardır. Ne Sünnî olan Caferî olandan, sünnî olduğu için daha üstün ve daha iyi müslümandır. Ne de Caferî olan Sünnî olandan, Caferî olduğu için daha iyi müslümandır. İyi müslüman, her iki mezhebe göre de Allahın emirlerini yerine getiren ve yasaklarını yapmaktan kaçan ve Allahtan en çok korkan kimsedir. Sünnî alevîlerin içinde sünni nakşilerden daha iyi müslüman bulunacağı gibi bunun aksi de olabilir.

SONUÇ

Ehl-i Sünnet ile Şia (İsnaaşeriye) arasında yaptığımız bu mukayesede, iki mezhebin birbirine yaklaşmasını ve arada olan düşmanlığın kalkmasını amaç edindik. Aradaki ihtilafların azaltılmasının gerektiği de böylece anlatılmış olur.

Fikir ihtilafının ilmî seviyede ve ilmî araştırmaların gelişmesinde, itici ve rekabeti teşvik edici bir faktör olması gerekir. Bu bakımdan fikir ihtilaflarının kalkmasını istemek veya o yolda çaba sarfetmek, insan tabiatına aykırı olduğu gibi ilmin gelişmesini de engeller. Bu böyle olmakla beraber, fikir ihtilaflarına tanınan hürriyetin de bir ölçüsü ve sınırı olmalıdır. Bir fikrin kendini tam otorite sayıp diğerinin tamamen yanlış olduğunu iddia etmesi ve kendinden başkasına haklılık imkanı tanımaması, önce kendisinin gayri meşruluğunu sonra da kötü ve yıkıcı bir fikir olduğunu ortaya koyar. Elbette böyle bir fikir, başkasına tanımadığı hürriyetten istifade etmek hakkına sahip olmamalıdır.

Ehl-i Sünnet ile Şia (isnaaşeriye) arasında en önemli ihtilaf "İmamet" yani devlet başkanlığı eski deyimiyle hilafet meselesindedir. Bu, sosyal hayat ve siyasetle ilgili bir meseledir. Ehli sünnete göre devlet başkanı, sıhhatlı, güçlü, iradeli, adil gibi sıfatlarla muttasıf herhangi bir müslüman olabilir. Ancak Şia bu fikre karşı çıkmıştır. devletin başı (Büyük İmam), onlara göre her müslüman olamaz. Sadece Hz. Ali'nin soyundan biri olur. Gene onlara göre bunun sebebi Hz. Ali'nin soyundan olanın "Yanılmaz" (Masum" olmasıdır. Hz. Peygamber'in ölümünden hemen sonra başlayan devlet başkanlığı meselesi Hz. Ebubekir'in seçilmesi ile son bulmuş, ama Sıffîn savaşından sonra tekrar başlamıştır. Şia, tarih boyunca ve günümüze dek olumsuz tepkilere ve olaylara sürüklenmiştir. Hz. Peygamber'den başka herhangi bir insanın yanılmazlığını (masumiyetini) Şia kabul eder; ama başka mezhebler kabul etmezler. Şia da bu yanılmazlık özelliğini yalnız Hz. Ali ve O'nun soyuna hasreder.

Hz. Peygamberin yanılmazlığı sadece Allah'tan aldığı vahyi bildirmekte ve O'nu açıklamakta olup dünya işlerinde yanıldığı rivayet edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de, onun yanıldığı bazı olaylar zikredilmektedir. Hz. Peygamberin durumu bu iken, Peygamber olmayan bir kimsenin ve soyunun yanılmazlığını iddia etmek, her halde aklın kabul edeceği bir şey olmamak gerekir. Sonra dini bakımdan yanılmazlığı kabul edilen bir kimse, dini değiştirmeye kalkarsa, ona kim bir şey diyebilecektir? O zaman, İslam Dini değişmiş olmaz mı? Böyle bir şeyi yapsa yapsa ancak bir peygamber yapabilir. Halbuki Şia da dahil hiçbir müslüman, Hz. Muhammed'den sonra yeni bir peygamberin geleceğine kesinlikle inanmaz. İmam hem peygamber olmayacak ve hem de peygamberin salahiyetini ve yanılmazlığını haiz olacak. İşte Ehli Sünnet'e mensup hiçbir mezhebin kabul etmediği bu fikir, Şia'nın en önemli özelliğini teşkil eder. Şia bu fikri sadece bir fikir olarak ortaya atmakla kalmaz; aynı zamanda onu "İman Esaslarından" sayar ve ona iman etmeyenleri müslüman saymayacak kadar ileri gider.

Tarih boyunca siyasî bir kuruluş olan Şia'nın içinden büyük alimler ve filozoflar yetişmiştir. Ama onların gayesi dini siyasete alet edip hükümran olmak değildir. Onların, Şiî bir aileden olması, büyük ilim adamı olmalarına ve kendilerini sırf ilme vermelerine engel olmamıştır. Ama bunun yanında siyasî bir rol oynamak arzusunda olanlar, dini ve Hz. Ali'yi istismar etmekten kendilerini alamamışlardır. Böylece büyük kitleye karşı bir grup teşkil ederek, kendilerini o grubun karşısına getirterek önce o gruba sonra diğer müslümanlara hakim olmanın peşinde koşmuşlardır. Tarihte de okuduğumuz gibi günümüzde de siyasi rol oynamak ihtirası ile yanıp tutuşan kimseler herşeyi lehlerine istismar etmektedirler. Bu hususta kullanmadıkları metod yok gibidir. İnsanların zaaflarını keşfedip onları kullanmak ve onlardan ip ucu elde ederek ikna etmeye çalışmak daha kolaydır. Önemli olan yapılan propagadanın ve ileri sürülen iddianın doğru olması değil, karşısındakini kendi tarafına çekmektir. Burada önemli gördüğümüz bir noktayı zikretmek zaruretini duyuyoruz:

Mezheb, modern sosyolojiye göre, büyük kitleye karşı yeni bir fikrî tavırla ortaya çıkıp ona tepki göstermek ve onu reddetmektir. Şia bu anlamda bir mezheptir. Kendi fikrini ortaya atarak büyük topluma karşı çıkmıştır. Ama Ehli Sünnet bir mezhep değildir. O

bütün toplumu temsil etmektedir. Herhangi bir gruba tepki ile ortaya çıkmadığı gibi, büyük kitleye karşı bir tavrı da yoktur. Bunun için Ehli Sünnet, bütün mezhepleri içine sığdıran İslam'ın ana yolu sayılır. Şia'ya göre, imama inanmayan kimsenin iman esaslarından birini inkâr etmiş sayıldığı için dinden çıktığı yaygın bir kanaat halindedir. Son zamanlarda Şia alimlerinden Ehli Sünnet ile Şia arasında fark olmadığını söyleyenler, Şiî kamu oyu ve alimleri tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Şiî'lerin çok iyi kullandıkları bir silahları vardır: O da Hz. Ali'yi sevme davalarında olmalarıdır. Ehli Sünnet Hz. Ali'yi ve soyunu ve onun gibi her iyi müslümanı, canı gönülden sever. Onu sevmek ile, Halifelik ve İmamlığın onun soyuna Allah tarafından verilmiş bir şeref payesi olduğunu iddia etmek, ayrı ayrı şeylerdir. Bunları birbirine karıştırmak mugalata ve demogoji yapmak olur. İslamın yüce ve evrensel prensipleri, dünya durdukça, bütün müslümanların önderliğini, Hz. Ali'nin soyuna hasretmeğe müsait değildir. İmam da yanılabilir ve yanlışını bütün millet ve ilim adamları düzeltir. Bunda dince hiçbir sakınca yoktur.

Şiî alimleri içinde, büyük düşünür ve filozoflar yetiştiğinden kimsenin şüphesi yoktur. Bunlar Şiî'liği bir itikat ve iman meselesi olarak ele alıp bütün eserlerini onun "İmamlık" esasını müdafaaya vermemiştir. Ayrı ayrı ve ilmî, felsefî sahalarda maharetlerini göstermişlerdir. Bize göre bu büyük alimler, Şia'nın din alimleri üzerine de tesir etmiş ve az da olsa onlarda biraz değişikliğe sebep olmuşlardır. Şiî alimler, imamların tarih boyunca siyasi hiçbir rol oynamadıklarını ve pek küçük bir gruptan başka manevî de olsa onların İmamlığına inanan bulunmadığını görmüşler, hayatta maddî ve manevî bir tesirî olmayan imam silsilesini onikinci imamda dondurmuşlardır. Böylece Şiî alimleri, çok zekice bir davranışta bulunarak işi kendi ellerine almış ve onikinci imamın geri dönüşüne kadar, onun namına söz sahibi oldukları inancını ortaya atmışlardır. Bu suretle onların arkasından serbestçe konuşmayı ve istedikleri gibi davranmayı meşrulaştırmışlardır. Günümüze kadar bu tutumu sürdürmüşler ve bundan siyasî alanda da, çok iyi istifade etmenin yolunu tutmuşlardır.

Şia ile Ehli Sünnetin birbirinden ayrıldığı diğer önemli bir husus da Şia'nın Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ayşe'ye aşırı bir şekilde ve affedilmeyecek ölçüde dil uzatmalarıdır. Bu yakışıksız sözleri elbette büyük ilim adamları değil, dinî taassuba bürünmüş ve dinî, siyasî bir gaye elde etmek isteyenler sarfetmektedir. Buna karşılık

Ehli Sünnet, Şia (İsnaaşeriye) imamlarına dil uzatmadığı gibi onlraa sevgi ve hürmet beslerler. Şia'nın, Kelâm ve Akaid kitaplarında 260/873 yılında gaip olduğu bildirilen onikinci imamın hâlâ sağ olduğuna ve onun gizli bir yerde bulunup sonra ortaya çıkacağına inanmaları da Ehli Sünnet tarafından makbul karşılanmamaktadır. Bu kadar uzun süre insanın yaşamasını iddia etmek, gerçekten inanılması zor bir meseledir. Yüce Allah'ın kanunlarına uymamaktadır. Ehli Sünnet bütün mezhepleri kaplar ve içine alır. Ehli Sünnet'in görüşü şudur:

Yüce Allah'a Hz. Muhammed'in Peygamberliğine ve Kur'anın Allah'ın vahyettiği kitap olduğuna inanan herkes müslümandır. Dünyada ve Ahirette müslüman muamelesi görür. Böylece Ehli Sünnetin, İslamın evrensel ilkesini uygulayan bir tutum içinde olduğu anlaşılıyor. Şiî'lerin de siyasî gayelere ulaşmak için dini, kendilerine göre yoruma tabi tuttukları ortaya çıkmış bulunuyor.

Şia'nın Ehli Sünnetten ayrıldığı başka bir hususta amelî (pratik) bir davranış olarak yorumlanabilir. Şia "Takiyye" diye bir prensip kabul etmiştir; buna göre hareket etmeyi Şiî'lik saymıştır. Bir Şiî, sıkışık bir durumda gerçek olmayan (hilafı hakikat) ifadede bulunabilir. Düşmanlarına karşı başka, dostlarına karşı da daha başka şekilde fikir beyan edebilir.

Daha önceki bir sözünden dolayı sorumlu tutulduğu zaman onu "Takiyye" olarak söylediğini iddia edebilir. Takiyye'nin kök mânâsı sakınma ve korunma anlamına gelir. Ehli Sünnet böyle bir ilkeyi kabul etmez. Bunun için Şiî bir kimseyle konuşurken ihtiyatlı olmak gerekir. Ama her Şiî'nin her zaman bu ilkeye göre hareket ettiğini iddia etmek doğru olmasa bile neyi niçin söylediğini iyi anlamak ve tesbit etmek lazımdır. Ehli Sünnet imamlarından olan Fahreddin Razi Şiî'lerdeki bu ilkeyi şöyle açıklamıştır:

Şiî'ler her istediklerini söylerler. Onlara bu yanlıştır denilince veya söylediklerinin saçmalığı anlatılınca da, biz onu "Takiyye" olarak söyledik, derler[544]. Şiî'lerin büyük ilim adamlarından Nasîreddin Tûsî buna cevap olarak şöyle der: Şiî'ler "Takiyye"nin ölüm korkusu halinde ve dinde büyük bir fesada yol açmayan meselelerde tatbik edilmesini uygun görürler. Bunun dışında bu prensibi kabul etmez-

---

544 Fahreddin Razi, el-Muhassal, Hüseyın Atay tercümesi, s. 265, İlahiyat Fakültesi baskısı, 1978

ler[545]. Büyük bir alim ve filozof olan Nasîreddin Tûsî "Takiyye"yi ancak bu kadar tevil edebiliyor. Onun seviyesinde olmayan ve politika yapan kimselerin bu ilkeyi nasıl tatbik edeceklerini kestirmek kolay olmaz. Gayemiz, ihtilafları çoğaltıp ayrılık yapmak olmayıp, ihtilafları azaltıp yakınlığı ve birleşmeyi sağlamaktır.

Doğruyu arayıp ona uyana, selâm olsun![546]

545 Nasîreddin Tusî, Telhisu'l-Muhassal, s. 422, Tahran baskısı 1980
546 Taha Suresi. 47

BİBLİYOĞRAFYA

1- **Abdullah,** Dr. M. Cabir, Harekâtuş-Şia el-Mutetarrifin, Mısır - 1954.

2- **Avinoom,** Reuben, Compendious Hebrew English Dictionary.

3- **Bağdadî,** Abdülkahir b Tahir b. Muhammed, el-Fark Beynel-Fırak.

4- **Belazuri,** Ahmet b. Yahya, Ensâbul Eşrâf, Mısır–1959

5- **Bey,** Hızır, Kaside-i Nuniye Şerhi, İstanbul-1318

6- **Buştani,** Dairet ul-Maarif

7- **Cüveyni,** Ebu'l Meali Abdülmelik b. Ebi Muhammed Abdullah b. Yusuf, İmamul Haremeyn, el-İrşad, Mısır–1950

8- **Ebu Hanife,** İmam Azam, el-Fıkh el-Ekber, Mısır–1955.

9- **Ebu Hanife,** İmam Azam, el-Alim ve'l - Muteallim, Mısır–1368.

10- **Ebul Fereç,** Mekatil el-Talibîn

11- **Ebul-Fida,** el-Muhtasar fi Ahbaril-Beşer

12- **Ebu Zehra,** Muhammed, el-Mezahib'ul-Islamiye.

13- **Ebu Zehra,** Muhammed, el-İmam Zeyd.

14- **Emin, Ahmed,** Fecr ul-İslam

15- **Eş'ari,** Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, Makalat ul-İslamiyyîn ve ıhtilaf, ül-Musallîn, Mısır–1950

16- **Fargel,** Yahya Haşim Hasan, Neşet ul-Ara vel-Mezahib vel-Fırak ul-Kelamiyye, Mısır–1972.

17- **Ferm,** Vergiluis. Encyclopedia of Religion

18- **Feyyaz,** Dr. Abdullah, Tarihu'l-İmamiye ve Eslafuhum mineş-Şia, Beyrut-1975

19- **Galip,** Mustafa, Tarih ud-Devlet il-İsmailiyye–1965.

20- **el-Halisi,** Muhammed b. Muhammed, İhya uş-seria fi Mezhebiş-Şia, Bağdat–1951

21- **Harnack,** Adolf, History of Dogma

22- **Hatipoğlu,** Prof. Dr. Mehmet, Hilafetin Kureyşliliği, İlâh. Fak. Dergisi Ankara 1978

23- **Hasan,** Dr. M. C,. Hasan İbrahim, Tarih ul-İslâm is-siyasi

24- **el–Hilli,** Cemaleddin, Şerh Tecrid il- Akaid, Sayda –1353

25- **İbn Arabi,** Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah el-Avasım minel-Kavasım

26- **İbn Faris,** Abul-Hüseyin Ahmed b. Faris, Mu'cem Mekayısi-l–luga

27- **İbn Haldun,** Ebu Zeyd Veli, d–Din Abdurrahman b. Muhammed, Mukaddıme

28- **İbn Hallikan,** Şemsuddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, Vefayet ul–Ayan.

29- **İbn Hazm,** Ebu Muhammed Ali, el–Fasl fi-Milel vel-Ehvai ven - Nihal

30- **İbn İmad** Abdulhayy b. el-İbad, Şezeratüz-Zeheb, Kahire–1351.

31- **İbn Kuteybe,** Ebu Abdullah Muhammed, el-Maarif

32- **İbn Manzur,** Cemaleddin el–Maarif Ebul'-Fazl Muhammed b. Mukarram ıl-Ifrıkı, el-Mısrı, el-Lisan

33- **İbn Nedim,** Ebul' Fereç Muhammed b. Ebi Yakub İshak ul-Varak el-Nedim el-Bağdadi, Fihrist

34- **The Interprecters'** Dictionary of the Bible

35- **İbn Rüşd,** Hafid b. Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, Bidayet ul-Müctehid

36- **İsferayînî,** Ebu Muzaffer, el-Tabsir fi'd-Dîn ve Temyiz ul-Fırka el-Naciye ani'l-Fırak ıl-Halikin.

37- **İslam Ansiklopedisi**

38- **Kahhale,** Ömer Rıza, Mu'cemü'l-Müellifîn

39- **Kevseri,** Muhammed Zahid, Nezrat'un Abıre'h Mısır-1943

40- **Kutluay,** Yaşar, İslam ve Yahudi Mezhepleri

41- **el-Kummi,** Sa'd b. Abdullah Ebu'l-Halef Eşari, Kitab el-Makalat vel-Fırak, Tahran–1963

42– **Kummi,** Ebu Cafer, Men la Yahduruhûl Fakîh

43– **Lane,** E. William, Arabic English Lexicon

44– **Lietzman,** Hans, A history of the Early Church.

45– **Mc Neill,** William, The Rise of the West

46– **Meydan** Larouse

47– **Mesudi,** Ebu'l Hasan Ali b. el-Hüseyin, Muruc ez-Zeheb, Mısır–1377

48– **Meşkur,** M. Cevad, Tabakat

49– **Mugniyye,** M. Cevad, el-Fıkh alâ'l-Mezahib ul-Hamse

50– **el-Merginani,** Ebu Bekir, el-Hidaye

51– **el-Muzaffer,** Şeyh Muhammed Rıda, Akaîd ul-İmamîyye

52– **Nadir,** Albert Nasr, Ehemmu, l-Fırak el-İslamiye, Beyrut.

53– **Nasr,** Seyyed Hossein, İdeals and Realities of İslam New –York. 1967

54- **Nevbahti,** Ebu Muhammed Hasan b. Musa Fıraku'ş-Şia

55– **en-Nesefî,** İmam Ömer, el-Akaid, İstanbul,–1323

56– **Oxford** English Dictionary, Compac Edition

57– **Razî,** Fahreddin Muhammed b. Ömer Hatip, el-Muhassal, Hüseyin Atay ter. Ank–1978.

58– **Razî,** Fahreddin Muhammed b. Ömer Hatip, İtikad Fırak el-Müslimin

59– **Sadık,** S.M. Ali, Bahrul-Ulum

60– **Salih,** Dr. Subhi, el-Nuzum ul-İslamiye–1965

61– **Şehristanî,** Ebul Feth Muhammed b. Abdülkerim el-Milel ve'n–Nihal

62– **Şevkânî,** Muhammed b. Ali Muhammed b. Abdullah, Fethül–Kadir

63– **Şeyhî,** Dr. K. M, As-Sılat beyne't–Tasavvut ve't-Teşeyyu, Mısır

64– **Şoşen:** Abraham, Millon Hadash

65– **Taberi,** Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, Taberi Tarihi, Kahire–1939

66– **Tusî,** Ebu Cafer Nasîred-Din Muhammed b. Muhammed b. Hasan, Telhisul-Muhassal, Tahran–1980 .

67– **Watt,** W. M., Formative Period of Islamic Thought, Edinburg–1973.

68- **Wellhausen,** Julius, el--Havariç ve'ş -Şia

69- **Welhausen,** Julius, ed-Dedvlet ul-Arabiyye ve sukutuha

70- **Wilson,** B, Religious Sects, New-York-1973

71- **Yakut,** Şıhabuddin Ebi Abdîllah Yakut b. Abdullah Hamevi Rumi Bağdadi, Mu'cemu'l-Buldan

72- **ez-Zebidi,** Muhıbuddin Ebu'l-Feyd es-Seyyid Muh. Mustafa Hüseyin, Tac el-Arus, Kuveyt.

73- **Zemahşerî,** Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, Esas ul-Belaga

74- **Zemahşerî,** Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, Keşşaf

GENEL İNDEKS

—A—

—D—

—E—

—F—

—G—

—H—

—İ—

—J—

—K—

—W—

—Y—

—Z—

Fiyatı : 300 TL.